

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ: ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΕΣ

**<< Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΓΕΝΙΑΣ
ΤΟΥ 1880 >>**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΣΤΑΥΡΙΑΝΗ ΚΟΡΩΝΑΙΟΥ

Α.Μ.:3311Μ005

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

ΚΟΤΕΑ ΜΑΡΙΑΝΘΗ, ΕΠΙΚΟΥΡΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ(ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ)

ΜΕΛΕΤΙΑΔΗΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΛΥΔΑΚΗ ΑΝΝΑ, ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΡΙΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ

ΑΘΗΝΑ: 2013

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ: ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΕΣ

**<< Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΓΕΝΙΑΣ
ΤΟΥ 1880 >>**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΣΤΑΥΡΙΑΝΗ ΚΟΡΩΝΑΙΟΥ

A.M.:3311M005

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

ΚΟΤΕΑ ΜΑΡΙΑΝΘΗ, ΕΠΙΚΟΥΡΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ(ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ)

ΜΕΛΕΤΙΑΔΗΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΛΥΔΑΚΗ ΑΝΝΑ, ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΡΙΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ

ΑΘΗΝΑ: 2013

Αφιερωμένο το παρόν πόνημα

με ιδιαίτερη εκτίμηση

και αγάπη στους γονείς μου.

Τους ευχαριστώ θερμά για την υποστήριξη

και την υπομονή τους.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία που έχει τον τίτλο <<Η γυναίκα μέσα από την πεζογραφία της γενιάς του 1880>> έχει σαν σκοπό της να αναδείξει την θέση της γυναικείας παρουσίας στον χώρο κατά τον 19ο αιώνα τόσο στην ευρύτερη κοινωνικό – οικονομική ζωή της υπαίθρου, όσο και στον κλειστό και περιορισμένο χώρο του σπιτιού και της οικογενειακής – μητρικής θαλπωρής και φροντίδας των τέκνων. Για τον λόγο αυτό θα χρησιμοποιηθεί ως μεθοδολογία η ανάλυση περιεχομένου γραπτού κειμένου, όπου μέσα από την επεξεργασία και ανάλυση των συγκεκριμένων διηγημάτων που εξετάζουμε θα μπορέσουν να εξαχθούν κάποια έγκυρα και αξιόπιστα αποτελέσματα.

Οι ηθογράφοι Βιζυηνός, Παπαδιαμάντης και Καρκαβίτσας στην παρούσα περίπτωση μέσα από τα αυτοβιογραφικά έργα τους <<Το αμάρτημα της μητρός μου>>, <<Η Φόνισσα>> και <<Η Λυγερή>> αντίστοιχα που διαπνέονται από ένα είδος ρεαλισμού και νατουραλισμού, αναδεικνύουν περίτρανα αυτήν την αντίφαση, την κοινωνική ανισότητα μεταξύ των δυο φύλων, δηλαδή, τον αποκλεισμό της γυναίκας ως επί το πλείστον από την εργασία που είναι συνδεδεμένη με την εκπαίδευση, αλλά και από την ευρύτερη κοινωνική ζωή του τόπου της από την μια πλευρά, ενώ από την άλλη, αρχίζουν ολοφάνερα να διαφαίνονται και να ενισχύονται οι σχέσεις κυριαρχίας – υποταγής τόσο σε ιδεολογικό επίπεδο, όσο και σε πρακτικό του ισχυρού άνδρος έναντι της αδύναμης και ανίσχυρης γυναικός.

Λέξεις κλειδιά: ηθογραφικό διήγημα, ρεαλισμός – νατουραλισμός, αγροτική κοινωνία, εθνικισμός, καθαρεύουσα διάλεκτος μαζί με μια ιδιότυπη χρήση δημοτικής, ρεαλιστική αφήγηση, ποιητικότητα ή λυρικότητα, αντιπαράθεση ρεαλιστικού – φανταστικού κόσμου

ABSTRACT

This work which is titled <<The Woman through the prose of generation 1880>>, aims to highlight the position of female presence in the area in the 19th century both in the wider socio - economic life of rural area and in closed and confined space of home just as also in family - maternal warmth and child care. For this reason, it will be use as a methodology to analyze the content of a written text, where through the processing and analysis of these stories that we are considering, will be able to draw some valid and reliable results.

The describers of customs like Viziinos, Papadiamandis, Karkavitsas in this case through their autobiographical works << The sin of my mother >> << The Slayer >> and << The Svelte >>, that are guided by a kind of realism and naturalism, demonstrated clearly this contradiction, the social inequality between the sexes, namely, mostly the exclusion of women from the work that connected with education, but also from the broader social life of the one side, while on the other hand, clearly are starting to emerge and strengthen the relations of domination – subordination so in ideological level, as and in practical one of the strong man against the weak and helpless woman.

Keywords : ethnographic narrative, realism - naturalism, rural society, nationalism, purist dialect along with a unique use of municipal one, realistic narrative, poetic or lyricism, confrontation realistic - imaginary world

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	7 - 11
Κεφάλαιο 1ο: Λίγα λόγια για τους συγγραφείς και το έργο τους.....	12 - 38
Κεφάλαιο 2ο: Η πεζογραφική γενιά του 1880	39- 46
Κεφάλαιο 3ο: Η θέση της γυναίκας μέσα από την ηθογραφική διηγηματογραφία.....	47 - 52
Κεφάλαιο 4ο: Μεθοδολογία	
4.1. Εισαγωγή στην ανάλυση περιεχομένου	53 - 56
4.2. Μονάδα καταγραφής.....	57 - 58
4.3. Οι κατηγορίες	58 - 61
4.4. Δειγματοληψία.....	61 - 62
Κεφάλαιο 5ο: Ανάλυση Κατηγοριών	
5.1. Θέση γυναίκας & Φύλο.....	63
5.2. Οικογένεια – Μητρότητα	63 - 77
5.2.1.Ο θεσμός της προίκας	77 - 89
5.3. Σχέσεις Εξουσίας – Υποταγής	89 - 91
5.4. Επάγγελμα	91- 100
5.5. Θρησκεία	100 - 102
5.6. Εκπαίδευση	102 - 107
5.7. Ενδυμασία.....	107 - 109
Επίλογος	110 - 112
Βιβλιογραφία και Πηγές	113 - 124
Παράρτημα	125 - 128

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία που έχει τον τίτλο **<<Η γυναίκα μέσα από την πεζογραφία της γενιάς του 1880>>** έχει σαν απώτερο σκοπό της να αναδείξει μέσα από την ρεαλιστική ηθογραφία της γενιάς του 1880 (έχοντας ως κυριότερους εκπροσώπους κατά χρονολογική σειρά τον Βιζυηνό, τον Παπαδιαμάντη και τον Καρκαβίτσα) την κοινωνική θέση και τον ρόλο που διαδραματίζει η γυναικεία παρουσία, καθώς και τις κοινωνικές ταυτότητες που συγκροτούνται κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα στον ευρύτερο χώρο της υπαίθρου.

Τα έργα των παραπάνω ηθογράφων και ειδικότερα <<Το αμάρτημα της μητρός μου>>(1883) του Βιζυηνού, η <<Φόνισσα>>(1903) του Παπαδιαμάντη και <<η Λυγερή>>(1896) του Καρκαβίτσα στα οποία και θα εστιάσουμε παρουσιάζουν αρκετά στοιχεία για την κοινωνική θέση και την ζωή των γυναικών, βρίθουν από προκαταλήψεις και αναδεικνύουν τα στερεότυπα και τις έμφυλες αναπαραστάσεις, σύμφωνα πάντα με τα κυρίαρχα πρότυπα και την έμφυλη κλίμακα αξιών εκείνης της εποχής. Αποκαλύπτουν δε και τις συνθήκες μέσα στις οποίες ζουν οι γυναίκες κατά τη χρονική περίοδο του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα και μπορεί να προσφερθεί επομένως για φεμινιστική προσέγγιση και για εξέταση υπό το πρίσμα του κοινωνικού φύλου.

Αποτελεί ,δηλαδή, σημαντική πηγή πληροφοριών για τη ζωή των γυναικών της εποχής των συγγραφέων, την θέση τους στον κοινωνικό χώρο, την υποταγή ή τις αντιστάσεις τους στο ανδροκρατικό περιβάλλον καθώς και για τον τρόπο που συμπεριφέρονται στο γυναικείο κόσμο όλα ειδωμένα μέσα από

την ανδρική ματιά των διηγηματογράφων. Εξάλλου, η πεζογραφία της εποχής των συγκεκριμένων συγγραφέων διατήρησε πολλά από τα κοινωνιολογικά στοιχεία, που συνθέτουν την κοινωνική παρουσία αλλά και την δράση των γυναικών του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα.

Ο 19ος αιώνας υπήρξε ένας κατεξοχήν πατριαρχικός αιώνας, ένας αιώνας όπου η Ελλάδα οικοδόμησε τον κοινωνικό της ιστό στην εκμετάλλευση της γυναικείας μορφής¹. Η παντοδυναμία λοιπόν, του ανδρός αποτελεί την κυρίαρχη ηθική. Οι γυναίκες ζουν στο περιθώριο της δημόσιας οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής και πολιτιστικής ζωής, αν και όπως υπογραμμίζει ο Κορδάτος² από το 1870 και μετά ολοκληρώνεται μια <<γυναικεία οικονομική αγορά>> που οφείλει την καταγωγή της σε μια μεικτή (οικιακή και επαγγελματική παράλληλα) ενασχόληση των γυναικών ως μοδίστρες, καπελούδες, κεντήστρες. Η αγορά αυτή αφορά την είσοδο τριάντα χιλιάδων περίπου γυναικών σε βιοτεχνίες παραγωγής τροφίμων, κλωστοϋφαντουργίας και ούτω καθεξής. Μέσα σε μια τέτοια ανδροκρατούμενη πατριαρχική οικογένεια οι γυναίκες βιώνουν τη διάκριση, την αδικία, την αυθαιρεσία, την περιφρόνηση μέσα από την εξουσία του πατέρα, του άντρα, του αδελφού. Αγράμματες καθώς είναι, γεμάτες προλήψεις και δεισιδαιμονίες περιορίζονται στην εσωτερική οικιακή εργασία και στην ανατροφή των παιδιών τους ή επιδίδονται στην αγροτική εργασία και σε δύο επαγγέλματα, που ασκούν οι γυναίκες του άστεως εκείνης της εποχής και τα οποία προσιδιάζουν στη γυναικεία τους φύση. Δεν είναι λοιπόν άλλα από αυτά της δασκάλας και της υπηρέτριας.

¹ Έρευνες για 19ο αιώνα και το γυναικείο φύλο, είναι οι έρευνες της Ελένης Βαρίκα και της Σ. Ζιώγου - Καραστεργίου

Τα δύο φύλα, διαφορετικά ως προς τη φυσιολογία και το βιολογικό τους δυναμικό, προορίζονται ακριβώς εξαιτίας αυτής της διαφοράς τους για διαφορετική κοινωνική λειτουργία. Οι γυναίκες, κοινωνικά υποβαθμισμένες, προορίζονται για τον ιδιωτικό χώρο της οικογένειας, που συνιστά το κύριο πεδίο των αγώνων τους και θα πρέπει να υπηρετούν αυτόν τον βιολογικά προσδιορισμένο κοινωνικό τους προορισμό και ρόλο. Στα διηγήματα λοιπόν, του (Βιζυηνού – Παπαδιαμάντη – Καρκαβίτσα) οι γυναίκες δεν απέχουν πολύ από τους ρόλους, που τους έχουν επιβληθεί από την ελληνική πατριαρχική κοινωνία. Απηχούνται κατά αυτόν τον τρόπο οι διαφορετικές κοινωνικές αξίες που αποδίδονται στο κάθε ένα από τα φύλα, αλλά και οι κοινωνικές πρακτικές που περιορίζουν τη δράση των γυναικών. Από την νεαρή ηλικία τους τα κορίτσια προετοιμάζονται για τον κοινωνικό ρόλο της μητέρας αλλά και της συζύγου, ενώ η μόρφωσή τους φαίνεται πολύ λίγο να τις απασχολεί. Μέσα από τη διπλωματική αυτή εργασία θα πρέπει να αναζητηθεί ο τρόπος δόμησης της γυναικείας ταυτότητας, οι κρυμμένες ή φανερές δυνάμεις των γυναικών και οι ρόλοι που τους ανατίθενται στην εκάστοτε κοινωνία του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα και μάλιστα σε τόπους (όπως είναι η κωμόπολη της Ανατολικής Θράκης - Βιζύη, η Σκιάθος και τα Λεχαινά της Ηλείας).

Ταυτόχρονα θα διερευνηθούν:

α) Ο ρόλος και η κοινωνική θέση των Ελληνίδων γυναικών της εποχής, οι διαφυλικές τους σχέσεις, αλλά και οι σχέσεις στο εσωτερικό του φύλου, οι αντιστάσεις, οι συγκρούσεις και οι συμμαχίες, που προκύπτουν στο πλαίσιο

² Γιάννης Κορδάτος, *Η ιστορία του αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα*, 3η έκδοση, Μπουκουμάνης, Αθήνα 1975

πάντοτε των συγκεκριμένων συνθηκών της εκάστοτε κοινωνίας,

β) Η κατά φύλα κατανομή της εργασίας και οι συνέπειές της στην καθημερινή ζωή των γυναικών, αλλά και η αποτελεσματική ή όχι ανταπόκρισή τους στους κοινωνικούς τους ρόλους,

γ) Στοιχεία διαφοροποίησης των συνθηκών ζωής μεταξύ των δύο φύλων και τέλος θα πραγματοποιηθεί η

δ) Αποτύπωση των ρόλων, της κοινωνικής θέσης και των ασχολιών – δραστηριοτήτων.

Επομένως, τα υπο εξέταση συγκεκριμένα έργα των ως άνωθεν ηθογράφων είναι κατάλληλο να εξεταστούν υπό το πρίσμα του κοινωνικού φύλου (gender) και να αποτελέσουν αντικείμενο φεμινιστικής ανάλυσης, καθώς η πεζογραφία αυτής της περιόδου έρχεται να καλύψει πολλά από τα κενά της σχετικής με το γυναικείο φύλο ιστοριογραφίας. Η πεζογραφία της γενιάς του 80' διατήρησε πολλά από τα κοινωνιολογικά στοιχεία και δεδομένα, τα οποία θα συνέβαλαν κάποτε στην απαραίτητη γνώση της ιστορικής – κοινωνικής παρουσίας και δράσης του γυναικείου φύλου του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα.

Η παρούσα διπλωματική εργασία δομικά αποτελείται από μια εισαγωγή, το κυρίως θέμα που διαιρείται σε πέντε κεφάλαια, από τον επίλογο και από ένα παράρτημα όπου μας παρουσιάζει την υπόθεση των παρόντων επεξεργαζόμενων έργων.

Τέλος θα ήθελα πριν την ολοκλήρωση της εισαγωγής να ευχαριστήσω και τα

μέλη της τριμελούς επιτροπής για την όποια βοήθεια μου προσέφεραν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο: ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥΣ

Παρακάτω εκτείθενται κάποια αυτοβιογραφικά σημειώματα των πεζογράφων της γενιάς του 1880 που εξετάζουμε κατά χρονολογική σειρά. Ξεκινάμε λοιπόν, με τον Γεώργιο Βιζυηνό ο οποίος γεννήθηκε στις 8 Μαρτίου του 1849 στη Βιζύη ή Βιζώ της Θράκης. Το πραγματικό του όνομα ήταν Γεώργιος Μιχαηλίδης. Έχασε τον πατέρα του από τα πέντε του χρόνια και στα δέκα του στάλθηκε στην Πόλη, κοντά σε κάποιον συγγενή του για να μάθει τη ραπτική τέχνη. Δύο χρόνια αργότερα, μετά το θάνατο του τελευταίου, ο οποίος στάθηκε τυραννικός απέναντι στο μικρό Γεώργιο, στάλθηκε στη Λευκωσία της Κύπρου ως υποτακτικός του αρχιεπισκόπου Σοφρωνίου Β' με φροντίδα ενός πλούσιου εμπόρου. Στην περίοδο της παραμονής του στην Κύπρο (περίπου 1868 ως 1872) αρχίζουν και οι πρώτες σπουδές του, τις οποίες ακολούθησαν το 1872 μαθήματα στο Ελληνικό Λύκειο του Πέραν και στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης.

Ο επόμενος χρόνος της ζωής του Βιζυηνού θα σημαδευτεί από την γνωριμία του με τον τραπεζίτη και εθνικό ευεργέτη Γεώργιο Ζαρίφη, ο οποίος τον έθεσε για πολλά χρόνια υπό την προστασία του. Με τη βοήθεια του Ζαρίφη τύπωσε στην Κωνσταντινούπολη την πρώτη του ποιητική συλλογή με τίτλο Ποιητικά Πρωτόλεια και έφυγε για την Αθήνα, όπου και αποφοίτησε από το γυμνάσιο της Πλάκας. Το 1874 υπέβαλε σε ποιητικό διαγωνισμό το επικό ποίημα <<Ο Κόδρος>> και βραβεύτηκε με εισήγηση του Αλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβή, βράβευση η οποία προκάλεσε αρνητικά σχόλια και αντιδράσεις στους

λογοτεχνικούς κύκλους. Την ίδια χρονιά αποφοίτησε από το Γυμνάσιο και γράφτηκε στη Φιλοσοφική Σχολή της Αθήνας για ένα χρόνο, ενώ το 1875 έφυγε για σπουδές στη Γερμανία. Σπούδασε στο Γκαίτιγκεν, τη Λειψία και το Βερολίνο και το ενδιαφέρον του στράφηκε κυρίως σε φιλοσοφικές και ψυχολογικές μελέτες. Η διδακτορική διατριβή του είχε θέμα την παιδαγωγική αξία του παιδικού παιχνιδιού. Στο μεταξύ, το 1876, βραβεύτηκε ξανά στο Βουτσιναίο διαγωνισμό για τη λυρική ποιητική συλλογή Βοσπορίδες Αύραι, ενώ τον επόμενο χρόνο τιμήθηκε με έπαινο για το έργο του Εσπερίδες.

Το 1881 επισκέφτηκε το Σαμακόβι της Ανατολικής Θράκης για να ασχοληθεί με μια επιχείρηση μεταλλείων, υπόθεση η οποία σχετίστηκε στενά με τη μελλοντική ψυχική του ασθένεια. Το 1882 επέστρεψε στην Αθήνα και έπειτα ακολούθησε το ταξίδι του στο Παρίσι, καθώς και η εγκατάστασή του στο Λονδίνο, όπου ετοίμασε νέα διατριβή με τίτλο << Η φιλοσοφία του Καλού παρά Πλωτίνω >>. Το 1884 πέθανε ο Γεώργιος Ζαρίφης και ο Βιζυηνός μπήκε στην τελευταία περίοδο της ζωής του, η οποία συνοδεύτηκε από οικονομική ανέχεια. Συνέχισε να ασχολείται με την αποτυχημένη μεταλλευτική επιχείρηση στο Σαμοκόβι, ενώ εργάστηκε παράλληλα ως δάσκαλος της μέσης εκπαίδευσης και από το 1890 ως καθηγητής ρυθμικής και δραματολογίας στο Ωδείο Αθηνών. Εκεί γνώρισε τη μόλις δεκαεξάχρονη μαθήτριά του Μπετίνα Φραβασίλη, την οποία ερωτεύτηκε. Ο άτυχος όμως έρωτάς του στάθηκε μοιραίος, καθώς προστέθηκε στα προηγούμενα χτυπήματα της ζωής του, με μεγαλύτερο εκείνο του θανάτου του προστάτη του, και τον οδήγησε στη ψυχασθένεια και τον εγκλεισμό του στο Δρομοκαϊτειο, όπου έζησε σε κατάσταση παραλυσίας και πέθανε το 1896 σε ηλικία πενήντα εφτά ετών.

Στο λογοτεχνικό έργο του Βιζυηνού συναντώνται στοιχεία της Φαναριώτικης παράδοσης με στοιχεία της ηθογραφίας και ψυχογραφικής διείσδυσης, καθώς επίσης και επιδράσεις από τα ευρωπαϊκά λογοτεχνικά ρεύματα της εποχής. Τα αποτελέσματα της συνύπαρξης αυτής είναι ορατά στο πέρασμα του χρόνου, τόσο στην ποίηση, όσο και στην πεζογραφία του. Ως το ωριμότερο από τα ποιητικά έργα του θεωρείται η συλλογή Αθίδες Αύραι, που τυπώθηκε στο Λονδίνο (α' εκδ. 1883), που σήμανε οριακά και την είσοδο του Βιζυηνού στην ποιητική δημιουργία της γενιάς του 1880 και έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από τον Κωστή Παλαμά. Έγραψε επίσης λαογραφικές, φιλοσοφικές και άλλες μελέτες. Το είδος στο οποίο διέπρεψε ωστόσο στάθηκε το διήγημα. Ο Βιζυηνός ηγήθηκε της στροφής του νεοελληνικού διηγήματος προς τις λαϊκές παραδόσεις και τον ψυχογραφικό ρεαλισμό, ευθυγραμμιζόμενος με τα αιτήματα της γενιάς του 1880. Η πεζογραφική του παραγωγή χαρακτηρίζεται κυρίως από τα παρακάτω διηγήματα: <<Το αμάρτημα της μητρός μου>>(1883), <<Ποίος ήταν ο φονεύς του αδελφού μου>> (1883), <<Μεταξύ Πειραιώς και Νεαπόλεως>> (1883), <<Αι συνέπειαι της παλαιάς ιστορίας>> (1884), <<Το μόνον της ζωής του ταξείδιον>> (1884) και <<Μοσκώβ Σελήμ>> (1895) το οποίο και συνέγραψε ένα χρόνο πριν να πεθάνει.

Στα μέσα του 19ου αιώνα εμφανίστηκε στην Ευρώπη ένα καλλιτεχνικό κίνημα που έμελλε να αποτελέσει αντικείμενο πολλών συζητήσεων. Το κίνημα αυτό, που ονομάστηκε ρεαλισμός, αποτέλεσε τον πρόδρομο του νατουραλισμού και πρότεινε, μέσα από την αντικειμενική παρατήρηση, την αντίδραση στις ρομαντικές υπερβολές της φαντασίας: την κυριαρχία του επιστημονισμού, του

εμπειρισμού και του θετικισμού. Η εφαρμογή του θεμελιακού αιτήματος του ευρωπαϊκού ρεαλισμού, η πιο πιστή αναπαράσταση της σύγχρονης πραγματικότητας, σε χώρες με καθυστερημένη βιομηχανική ανάπτυξη, δεν μπορούσε ν' αγνοήσει βέβαια μια βασική όψη της δικής τους πραγματικότητας: την αγροτική. Έτσι, δημιουργείται ένας ξεχωριστός κλάδος του ευρωπαϊκού ρεαλισμού που επικεντρώνεται στη ζωή των μικρών, αγροτικών κοινωνιών.

Οι Έλληνες πεζογράφοι που εμφανίστηκαν στο τέλος της δεκαετίας του 1870 και στη δεκαετία του 1880 προσάρμοσαν στα ελληνικά τις συμβάσεις αυτού του είδους του ρεαλισμού, που έγινε γνωστός με το συμβατικό όρο <<ηθογραφία>>. Μέσα σ' αυτό το πνεύμα οι νεοέλληνες συγγραφείς ηθογραφικών διηγημάτων αναλαμβάνουν ν' αναπαραστήσουν την ποιμενική ζωή κάποιας συγκεκριμένης περιοχής, βασίζοντας την αναπαράσταση αυτή στην ιδιαίτερη διάλεκτο, στο λαϊκό πολιτισμό και στο συγκεκριμένο περιβάλλον. Η ηθογραφική πεζογραφία καταλήγει σε δύο βασικές κατευθύνσεις:

- α) στην ειδυλλιακή ωραιοποίηση της καθημερινής ζωής στην ύπαιθρο, και
- β) στην ενασχόληση και με τις σκοτεινές, σκληρές όψεις της καθημερινής ζωής στον ίδιο πάλι φυσικό χώρο.

Τον Βιζυηνό μπορούμε να τον κατατάξουμε σ' αυτό που ο Βουτουρής ονομάζει <<ρεαλιστική αγροτική ηθογραφία>>. Χρησιμοποιεί μεν τις συμβάσεις του ρεαλισμού, αλλά ακραία με σκοπό να τις ανατρέψει. Από την μια μεριά δηλαδή, χρησιμοποιεί τους νόμους του ρεαλισμού, κατά το πρότυπο του Balzac, την εξονυχιστική δηλαδή παρατήρηση και την φροντίδα για τεκμηρίωση, έτσι ώστε να επιτυγχάνει την πειστική αναπαράσταση των πράξεων των ηρώων του, την επιτυχημένη σκιαγράφηση των χαρακτήρων και την επιτυχημένη ερμηνεία

της συμπεριφοράς τους. Από την άλλη πλευρά όμως, σύμφωνα με την Αναστασιάδου χρησιμοποιεί και <<τους νόμους της αγωνίας και της πλάνης που θέτουν υπό αμφισβήτηση την ύπαρξη μιας και μοναδικής πραγματικότητας, την οποία υποτίθεται ότι αποδίδει ο ρεαλισμός>>

Με τον ίδιο τρόπο χρησιμοποιεί όλες τις αφηγηματικές τεχνικές του ηθογραφικού διηγήματος, για διαφορετικό όμως σκοπό και με διαφορετικό αποτέλεσμα από τους σύγχρονους του ηθογράφους. Τα διηγήματα αναφέρονται συνήθως σε γεγονότα που συνέβησαν στο παρελθόν, η άμεση παρουσία όμως του αφηγητή, με την χρήση πρωτοπρόσωπης αφήγησης, <<καθορίζει αυτόματα και τη φύση του αντικειμένου του, μεταβάλλοντάς το σε σύγχρονο και πραγματικό, δηλαδή, σε ντοκουμέντο³>>. Επιτυγχάνεται με τον τρόπο αυτό, ταυτόχρονα, η απαίτηση για το σύγχρονο του θέματος και για την αληθοφάνεια της αφήγησης.

Τον ίδιο σκοπό εξυπηρετεί και η υιοθεσία λόγιου λόγου <<καθαρεύουσα>> όταν απευθύνεται ο αφηγητής άμεσα στον αναγνώστη, και λαϊκού λόγου <<δημοτική>> με στοιχεία ντοπιολαλιάς, όταν απευθύνεται έμμεσα σ' αυτόν μέσω των διαλόγων των ηρώων προκειμένου να δώσει ένα ζωντανό και με κάποιες ιδιοτυπίες διάλογο. Όμως, είναι ολοφάνερο ότι παρόλο που συγγράφει στην καθαρεύουσα, εντούτοις δεν φαίνεται να πιστεύει και πολύ σε αυτήν. Πιο εμφανές αυτό γίνεται στο πεζογράφημά του << Διατί η μηλιά δεν έγινε μηλέα>>. Σε ένα άλλο για παράδειγμα διήγημα του Βιζυηνού και πιο συγκεκριμένα στο Μοσκόβ - Σελήμ <<ο αφηγητής περιγράφει τον τόπο με τρόπο ανάλογο αυτού που ο χαρακτήρας αφηγείται στην ιστορία,

³ Π. Μουλλάς., *Βιζυηνός Γεώργιος*, Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1984

υπογραμμίζοντας έτσι το ρόλο του αφηγητή ως αυτόπτη μάρτυρα των γεγονότων του παρόντος της αφήγησης και το ρόλο του Σελήμ ως αυτόπτη μάρτυρα των γεγονότων του παρελθόντος>>⁴.

Εντούτοις, ο Βιζυηνός δεν εμμένει στη θεματολογία, στο να επιλέξει δηλαδή ένα σύγχρονο και αληθοφανές αντί ενός ιστορικού θέματος. Αυτό που τον ενδιαφέρει πρώτιστα είναι να δείξει τις δύσκολες συνθήκες της ζωής ώστε να αφυπνίσει την συνείδηση του αναγνώστη. Στην ίδια λογική εντάσσεται και η χρήση των λοιπών λαογραφικών στοιχείων στα διηγήματά του. Φαινομενικά μόνο ανταποκρίνονται στο κάλεσμα της ηθογραφίας για απεικόνιση των ηθών και των εθίμων. Στην ουσία όμως συμφωνούν με τις ψυχολογικές αναλύσεις των ηρώων του. Αυτό στο οποίο επικεντρώνονται οι συνθέσεις του Βιζυηνού είναι, εν τέλει, η ψυχογράφιση των χαρακτήρων των ηρώων του και ο τρόπος με τον οποίο αυτοί συγκρούονται κάθε φορά με τις δομές και τις προκαταλήψεις του περιβάλλοντός τους.

Συνακόλουθα και οι περιγραφές του φυσικού τοπίου, στοιχείο καθαρά ηθογραφικό, δεν έχουν σκοπό να αποδώσουν το ειδυλλιακό του περιβάλλοντος αλλά βρίσκονται σε ανταπόκριση ή αντίθεση με ανθρώπινες ψυχικές καταστάσεις. Ενδιάμεσα, εντούτοις, στην αφήγηση του συγγραφέα παρεμβάλλονται συχνά οι αφηγήσεις των ίδιων των ηρώων του. Η λειτουργία των εγκιβωτισμένων αυτών αφηγήσεων είναι διττή: αφενός μεν εξυπηρετεί στην εξέλιξη της πλοκής και στη δημιουργία ρεαλιστικών ανατροπών και αφετέρου δε μετέχει στα αυτοβιογραφικά και αυτοαναφορικά στοιχεία των διηγημάτων.

⁴ Μ. Χρυσανθόπουλος, *Γεώργιος Βιζυηνός: μεταξύ φαντασίας και μνήμης*, Εστία, Αθήνα, 1994

Τέλος, ο Beaton τονίζει για τα διηγήματα του Βιζυηνού: <<Πρόκειται για ψυχολογικές αινιγματικές ιστορίες, όχι μόνο ως προς το τι αποκαλύπτουν στον αναγνώστη για τους ήρωες, αλλά ως προς το τι αποκαλύπτουν οι ίδιοι οι ήρωες μέσα στο διήγημα. Ο συνταρακτικός επίσης τρόπος με τον οποίο ο αναγνώστης απορροφάται στο λαβύρινθο των αμφιλογιών οφείλεται στην άρτια τεχνική ικανότητα του Βιζυηνού να παίζει με τις συμβάσεις της ρεαλιστικής αφήγησης>>.

Εν συνεχεία, ακολουθεί <<η κορυφή των κορυφών>> όπως χαρακτηρίστηκε από τον Καβάφη ο <<κοσμοκαλόγερος>> της διηγηματογραφίας Α. Παπαδιαμάντης που γεννήθηκε στις 4 Μαρτίου το 1851 στη Σκιάθο. Πατέρας του ήταν ο ιερέας Αδαμάντιος Εμμανουήλ και μητέρα του η Γκιουλώ (Αγγελική) Αλεξάνδρου Μωραΐτη γυναίκα που καταγόταν από αρχοντική οικογένεια του Μυστρά. Για λόγους οικονομικούς διακόπτει πολλές φορές τις εγκύκλιες σπουδές του και τελικά παίρνει το απολυτήριο του Γυμνασίου το 1874. Εγγράφεται στη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών χωρίς να πάρει ποτέ πτυχίο. Η πρώτη εμφάνισή του στα γράμματα έγινε με το μυθιστόρημα <<Η Μετανάστις>>, που δημοσιεύτηκε σε συνέχειες στην εφημερίδα Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως το 1879. Την στροφή του όμως στο ηθογραφικό διήγημα θα κάμει με <<Το χριστόψωμο>> (1887). Από το 1881 χρησιμοποιεί για πρώτη φορά το επώνυμο Παπαδιαμάντης, που προέρχεται από το όνομα του πατέρα του παπα - Αδαμαντίου. Αν και έγινε αρκετά γνωστός και αγαπήθηκε από το κοινό και τους ομοτέχνους του, εντούτοις συνεχίζει να δημοσιεύει διηγήματά του σε διάφορα έντυπα, χωρίς ποτέ να κατορθώσει να τα εκδώσει σε βιβλία. Πέθανε στη Σκιάθο, όπου είχε αποσυρθεί από το 1908, τα μεσάνυχτα της 2-3

Ιανουαρίου. Το πρωτότυπο λογοτεχνικό του έργο αποτελείται από μυθιστορήματα, διηγήματα και λίγα ποιήματα με θρησκευτικό περιεχόμενο. Τα Άπαντά του έχουν κυκλοφορήσει με επιμέλεια Γ. Βαλέτα (τόμοι 6, 1954 και 1955) και Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου (τόμοι 5, 1981-1988). Ογκώδης, επίσης, είναι και η μεταφραστική του εργασία (μετέφρασε πολλά μυθιστορήματα, διηγήματα και μελέτες από τα αγγλικά και τα γαλλικά).

Το αφηγηματικό του έργο χωρίζεται ευδιάκριτα σε δύο κυρίως περιόδους. Η πρώτη (1879-1887) περιλαμβάνει το σύνολο του μυθιστορηματικού του έργου και η δεύτερη (1887-1910), που από πολλούς μελετητές διακρίνεται σε δύο, το σύνολο των ηθογραφικών του διηγημάτων. Όπως γίνεται αντιληπτό, υπάρχει ουσιαστική διαφοροποίηση ανάμεσα σ' αυτές τις δύο περιόδους, και αυτό γιατί μεταπίπτει από το ιστορικό μυθιστόρημα στο ηθογραφικό διήγημα.

- **Η περίοδος του ιστορικού μυθιστορήματος** (1879-1887) : Ενώ ο Βιζυηνός γράφει ηθογραφικά διηγήματα έχοντας πλήρη συνείδηση του είδους που καλλιεργεί, ο Παπαδιαμάντης αρχίζει τη λογοτεχνική του σταδιοδρομία γράφοντας ιστορικά μυθιστορήματα (που μικρή λογοτεχνική αξία είχαν καθώς ήταν μετριότατες αφηγήσεις) σε μια περίοδο (1879-1887) σημαντικών αλλαγών στον χώρο της ποίησης και της πεζογραφίας. Πρόκειται για τα: <<Η Μετανάστις>> (1879), <<Οι έμποροι των εθνών>> (1882-1883), <<Η Γυφτοπούλα>> (1882-1883) και <<Χρήστος Μηλιώνης>> (1885). Όσο κι αν στα πρώτα αυτά μυθιστορήματα, που δημοσιεύτηκαν σε συνέχειες, ο αναγνώστης μπορεί να επισημάνει και κάποια χαρακτηριστικά της παπαδιαμαντικής ιδεολογίας και τέχνης (η θρησκευτική πίστη, η περιγραφική

ικανότητα, η ψυχογράφηση της Αυγούστας, κεντρικής ηρωίδας των Εμπόρων των εθνών, η αφηγηματική του τέχνη), εντούτοις είναι ευδιάκριτη η προσαρμογή του συγγραφέα στην κυριαρχούσα γραμμή, που εστιάζεται στη σύνθεση ρομαντικών και περιπετειωδών μυθιστορημάτων όπου ενυπάρχει και η φαντασία με κύριο στόχο τη συνεχή διέγερση του ενδιαφέροντος του αναγνώστη. Σε κανένα από αυτά τα μυθιστορήματα δεν είναι ο αληθινός και γνήσιος Παπαδιαμάντης που συναντά κανείς στην μετέπειτα διηγηματογραφική του πορεία.

Με το <<Χρήστος Μηλιώνης>> μάλιστα, που αποτελεί διασκευή του γνωστού κλέφτικου τραγουδιού, δείχνει να προσαρμόζεται στα νέα δεδομένα: η πλοκή είναι απλή και το ενδιαφέρον του αφηγητή επικεντρώνεται στη ζωή των κλεφτών και τις συνήθειές τους. Κατά τον Μάριο Βίττι, το διήγημα εκφράζει τη σύγχυση, στην οποία βρέθηκαν πολλοί συγγραφείς μετά την προκήρυξη του διαγωνισμού της Εστίας: <<μην εννοώντας ακριβώς τι ζητούσε ο διαγωνισμός όταν έκανε λόγο συγκεχυμένα για παραδόσεις και ιστορία, για ήθη μέσα στην ιστορία, δημιούργησαν με το συμφурμό ιστορίας και ηθογραφίας ένα τέρας, εφεύραν την έμπνευση από το κλέφτικο ή από άλλο δημοτικό τραγούδι>>. Όπως κι αν έχει το πράγμα, η πραγματική στροφή του Παπαδιαμάντη προς το ηθογραφικό διήγημα, θα γίνει με <<Το Χριστόψωμο>>. Με την πάροδο του χρόνου η νοσταλγία του γενέθλιου τόπου του κινητοποιεί τη μνήμη και μετατρέπεται σε βασικό δημιουργικό παράγοντα. Κι όσο η κινητοποίηση αυτή δυναμώνει, τόσο περισσότερο το βιωματικό υπόστρωμα πλουταίνει και βαθαίνει και βρίσκει την ανεπανάληπτη έκφρασή της σ' ένα ιδιόμορφο και καθαρώς προσωπικό ποιητικό ρεαλισμό.

- **Η περίοδος του ηθογραφικού διηγήματος** (1887-1910): Όταν ο Παπαδιαμάντης αποφασίζει να γράψει το πρώτο του διήγημα, με βασική και τραγική συνάμα ηρωίδα μια κακιά πεθερά που αντί για τη νύφη δηλητηριάζει τον γιο της, που έφαγε εν αγνοία του το δηλητηριασμένο χριστόψωμο, όσο κι αν η πρόθεσή του είναι ηθοπλαστική, εντούτοις δίνει μια εικόνα κάθε άλλο παρά ωραιοποιητική της επαρχιακής ζωής.

Αργότερα, όταν θα γράφουν και οι δύο λογοτεχνία και θα αναφέρονται στο νησί, η Σκιάθος για τον Παπαδιαμάντη θα είναι ένας πολύπτυχος κόσμος, ανεξάντλητος. Έτσι, κάπως, πρέπει να φανταστούμε πως αρχίζει να ενεργοποιείται μέσα του η διάθεση να μεταπλάσει λογοτεχνικά ό,τι μπορούσε να αντλήσει από το ανεξάντλητο και πλούσιο περιδιάβημα της ζωής του στο νησί. Στην αρχή αυτό, ίσως, γίνεται χωρίς κάποιο συγκεκριμένο στόχο. Δεν είναι προετοιμασμένος, όπως ο Βιζυηνός, για το είδος του διηγήματος που γράφει.

Έτσι, αρχικά, θα προτιμήσει κάποιες ιστορίες ηθοπλαστικές και συγχρόνως αποκαλυπτικές μιας πραγματικότητας ζοφερής (<<Το χριστόψωμο>>) ή χαρακτηριστικές και πικάντικες (<<Η χήρα παπαδιά>>, <<Ο σημαδιακός>>, <<Εξοχική Λαμπρή>>).

Θα μπορούσαμε να διακρίνουμε δύο φάσεις στη δεύτερη χρονική περίοδο, την πρώτη (1887-1896) και τη δεύτερη (1898-1910). Έτσι, στην πρώτη φάση, κατά τον Κώστα Στεργιόπουλο, εμφανίζεται πιο στερεότυπα ηθογραφικός και εντονότερα κοινωνικός. Πλάι στα ποιητικά και τα λυρικά, επικρατούν πιο έκδηλα τα ρεαλιστικά στοιχεία, ενώ στη δεύτερη φάση γίνεται

λυρικότερος και ποιητικότερος. Η ηθογραφική σκηνογραφία βαθαίνει, και κάποτε εξουδετερώνεται από τις λυρικές προεκτάσεις. Ο συγγραφέας, καθώς ολοένα πιο πολύ επιστρέφει στον εαυτό του, στα βιώματά του και στις αναμνήσεις του, προχωρεί σε βάθος, πνευματοποιείται κι αποκτά εσωτερικότερο χαρακτήρα.

Το έργο του Παπαδιαμάντη αγαπήθηκε πολύ στον καιρό του. Σε μια περίοδο γλωσσικών φανατισμών γίνεται αποδεκτό και από τους πιο φανατικούς δημοτικιστές. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει ο Παλαμάς, που από τους πρώτους επεσήμανε τα βασικά στοιχεία της ποιητικής του και, γράφοντας πως βρίσκει μες στα διηγήματά του <<την ομορφιά της χώρας που με γέννησε>>, και συνεχίζει παρακάτω: <<Και τότε ζω με μια ψυχή χεροπιαστή και απλοϊκή, και η ψυχή μου ταιριάζει με της πατρίδας μου την ψυχή, σε ό,τι αυτή έχει γνωριμώτερο και πλέον συμπαθητικό. Και μου δίνουν τότε του Παπαδιαμάντη τα Διηγήματα, όχι τα γέλια, όχι τα δάκρυα των συγκινήσεων που με το πνεύμα δε σχετίζονται. Μου δίνουν κάτι σπουδαιότερο και πιο βαθύ: την άυλη χαρά, καθώς έλεγεν ο Σέλλεϋ, της Τέχνης>> που αρχίζει με τον ανεπιφύλακτο αυτό ύμνο του Παλαμά, θα φτάσει ως την επιφύλαξη και την άρνηση>> (Κ. Ο. Δημαράς, Παν. Μουλλάς, Η. Tonnet).

Με την πάροδο όμως του χρόνου και ιδίως την τελευταία εικοσαετία αυξάνονται οι μελέτες γύρω από το έργο του, που στην πλειοψηφία τους βλέπουν τον Παπαδιαμάντη ως τον σημαντικότερο πεζογράφο της γενιάς του. Ίσως η εποχή μας, που αντιμετωπίζει με διαφορετικά κριτήρια ό,τι έχει σχέση με τη σύνθεση του διηγήματος και τη γλώσσα, να στέκεται πιο αντικειμενικά και απροκατάληπτα απέναντι σε ένα έργο, που ακόμη και από τους επικριτές του

αναγνωρίζεται για την ποιητική του γοητεία.

Όπως σημειώνει η Ελένη Πολίτου - Μαρμαρινού, <<Η ποιητικότητα του παπαδιαμαντικού διηγήματος εντοπίζεται και στη βαθύτερη δομή του, στην οργάνωση δηλαδή του περιεχομένου του, αλλά και στη γλωσσική του επιφάνεια και είναι αποτέλεσμα αφηγηματικών τεχνικών, μεθόδων και εκφραστικών τρόπων>>. Ο Τέλλος Άγρας θεωρεί τη γλώσσα του ως <<τελευταία άνθηση της καθαρεύουσας στα ελληνικά γράμματα>>, ενώ ο Ελύτης, αν θα πρέπει να περιοριστούμε σε δύο από τους σημαντικότερους εκπροσώπους του Μεσοπολέμου, επισημαίνει τον λεξιλογικό του πλούτο <<που κινητοποιεί για να ζωντανέψει τους μύθους του, θησαυρισμένος από απανωτά στρώματα παιδείας>>. Πράγματι, αντλώντας από τον Όμηρο, τους αρχαίους συγγραφείς, τους Πατέρες και τους υμνογράφους της Εκκλησίας και έχοντας αποθησαυρισμένη μέσα του την ιδιωματική γλώσσα των ηρώων του, κατορθώνει, χάρη στη σπάνια γλωσσική του ευαισθησία, να συνδυάζει την ποιητικότητα της καθαρεύουσας γλώσσας, που αποτελεί το βασικό όργανο της αφήγησης και των περιγραφών, με τη ζωντανή, φωνογραφική σχεδόν, αποτύπωση του προφορικού λόγου.

Γενικότερα, ο ποιητικός ρεαλισμός του εντοπίζεται κυρίως:

- α) στην απουσία μιας έντονης εξωτερικής δράσης και
- β) στον φόρτο των περιγραφών, που αναστέλλουν τη δράση και είτε φορτίζουν συγκινησιακά τη γλώσσα είτε συντελούν, μαζί με τη μετάδοση των απαραίτητων πληροφοριών για το φυσικό περιβάλλον, στο να οδηγήσουν τον αναγνώστη στον πυρήνα του διηγήματος, για να συλλάβει, πέρα από τα επιφανόμενα, το μεταφορικό του φορτίο. Όσο κι αν κάποιες σκηνές των διηγημάτων του

μπορούν να χαρακτηριστούν έντονα ρεαλιστικές ή και νατουραλιστικές, εντούτοις αυτό αφορά στο περιεχόμενο των ιστοριών του, όπου κινούνται άνθρωποι κοινοί ή και περιθωριακοί. Γιατί, ο αφηγητής των ιστοριών αυτών, υπακούοντας στον αυθορμητισμό των συνειρμών της μνήμης και της νοσταλγικής αναπόλησης, αδιαφορεί για την οργάνωση, την πλοκή και την οικονομία του μύθου. Ακολουθεί, κατά τον Γ. Δ. Παγανό, <<μια άλλη τεχνική, εκείνη του προφορικού λόγου δίνει την αίσθηση ότι έχει απέναντί του κάποιον ακροατή, στον οποίο θέλει να τονίζει συνεχώς την παρουσία του διασπώντας την ενότητα της ιστορίας, που άρχισε να αφηγείται>>.

Όμως, δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ότι ο παπαδιαμαντικός μικρόκοσμος, που τοποθετείται κυρίως στη Σκιάθο και πιο περιορισμένα στην Αθήνα, αποτελείται από ανθρώπους που τους διακρίνει μόνο η θρησκευτική ευλάβεια και πίστη. Υπάρχει, παράλληλα, και ο κόσμος του κακού και της αδικίας. Κι ακόμη: η ανομολόγητη ερωτική φαντασίωση, που ο καταπιεσμένος ερωτισμός του τη μετατρέπει σε ποίηση (όπως λόγου χάριν στο <<Αμαρτίας φάντασμα>>). Ο Παπαδιαμάντης, συσσωρεύοντας μέσα του όλους τους καημούς ενός κόσμου που η μειονεκτική θέση της γυναίκας τη μετέτρεπε σ' ένα δυσβάσταχτο οικογενειακό βάρος, τους μετέπλασε λογοτεχνικά στο πρόσωπο της Φραγκογιαννούς, της κεντρικής ηρωίδας της νουβέλας του <<Η Φόνισσα>>, που, χάρη στην περιγραφική του δύναμη και την ψυχολογική ακρίβεια, προκαλεί συγχρόνως και τη συμπόνια, παρά την οργή για τις αποτρόπαιες πράξεις της. Όπως με τη Φόνισσα, έτσι και σε κάποια άλλα διηγήματα, ο Παπαδιαμάντης ανατρέπει την εικόνα μιας ειδυλλιακής επαρχιακής ζωής, ανασκαλεύοντας τη μνήμη του. Έργο αυτοβιογραφικό – αυτοαναφορικό μιας

και ο ίδιος στην οικογένειά του είχε τέσσερις αδελφές που θα έπρεπε να φροντίσει να τις αποκαταστήσει ως αδελφός τους που ήταν έτσι ώστε να μπορέσουν να επιβιώσουν. Πράγμα οικονομικά δυσβάστακτο για τους γονείς αλλά και για τους αδελφούς για εκείνη την εποχή το να μπορέσουν να προικήσουν την κόρη και την αδελφή αντίστοιχα. Πέρα από αυτό το γεγονός, όμως, και η Φραγκογιαννού δεν ήταν ένα φανταστικό πρόσωπο, αλλά πραγματικό. Ήταν γειτόνισσα της οικογένειας του Παπαδιαμάντη στο νησί της Σκιάθου.

Ο Παπαδιαμάντης δεν έγραψε για να εντυπωσιάσει. Έγραψε για να φέρει στο φως, για να συμπεριλάβει σε μία καλλιτεχνική υπόσταση, για να περισυλλέξει στο πεζογραφικό έργο του την συνολική ιστορία του Ελληνισμού. Τέτοιου είδους παράδειγμα είναι η ανατολικο - δυτική μας υπόσταση. Η ελληνικότητα του Παπαδιαμάντη δεν είναι ταυτοτική, είναι, όπως και στον Σεφέρη, πολιτισμική και κατά αυτόν τον τρόπο θα πρέπει να ενδιαφέρει και την υπόλοιπη Ευρώπη.

Στον Παπαδιαμάντη επίσης, <<παντρεύονται>> κατά τρόπο μαγευτικό η δημιουργικότητα, η συνταρακτική αποτίμηση μιας ολόκληρης τέχνης μαζί με την εξάντληση, την κούραση, την απέραντη φλυαρία, <<το λυκόφως>> εν ολίγοις ενός πολιτισμού. Φαίνεται ότι ένα τέτοιο αισθητικό επίτευγμα μόνο μέσα από την εμπειρία του Ελληνισμού θα μπορούσε να αναδειχθεί. Χρειάζονται σίγουρα αιώνες μεγαλείων και αφανισμών για να μπορέσει κάποιος να φθάσει σε αυτό που ονομάζεται παπαδιαμαντικό κράμα. Όσο για το σύγχρονο αναγνωστικό κοινό, τα ίδια τα πράγματα μιλούν από μόνα τους. Από το 1981 και μετά, από τότε που κυκλοφορεί ο Α' τόμος των Απάντων του Ν.Δ.

Τριανταφυλλόπουλου, δεν έχει σταματήσει να ανανεώνεται. Γεγονός που σημαίνει ότι αρχίζει να έχει τον αντίκτυπό του και εκτός Ελλάδος.

Ο Παπαδιαμάντης προσπαθεί να δείξει με το μυθιστόρημά του το αδιέξοδο της κοινωνίας του, να αμφισβητήσει με κάποιο τρόπο την ιδέα της προόδου και να υποστηρίξει την ιδέα της <<επιστροφής>> σε μια πιο αγνή, <<προκοινωνική>> συνθήκη εντός όμως των δομών της τότε κοινωνίας και όχι έξω από αυτήν.

Ένα από τα γνωρίσματα της κλασικής λογοτεχνίας είναι η ασυμβατότητα της ηθικής συνείδησης και της δημιουργικής φαντασίας και ενδεχομένως αυτό το γνώρισμα είναι ένας από τους λόγους που καθιστά τη “Φόνισσα” όχι μόνο ένα από τα πιο πολυδιαβασμένα αλλά και από τα πιο πολυσυζητημένα πεζογραφικά κείμενα της ελληνικής λογοτεχνίας. Η Φόνισσα προκάλεσε αρκετές προσεγγίσεις αυτοβιογραφικές, ψυχαναλυτικές, ηθικές, αφηγηματολογικές και κοινωνιολογικές, ένδειξη της πολυσημίας ή της αμφισημίας θα μπορούσε να σημειωθεί του παπαδιαμαντικού κειμένου. Ένα από τα στοιχεία που συμβάλλουν σε αυτόν τον ερμηνευτικό πλουραλισμό είναι και ο υπότιτλος του <<κοινωνικό μυθιστόρημα>>. Η χρήση αυτού του υπότιτλου θέτει το ερώτημα του πώς εννοεί το κοινωνικό μυθιστόρημα ο Παπαδιαμάντης, γιατί χαρακτηρίζει το κείμενό του με αυτόν τον τρόπο και πώς αυτός ο χαρακτηρισμός συνάδει με την αφηγηματική του δομή. Είναι, εντέλει, η Φραγκογιαννού ένας <<εωσφορικός>> χαρακτήρας ή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως κοινωνική ανατροπέας και μια πρώιμη υπέρμαχος των δικαιωμάτων των γυναικών; Η Φόνισσα είναι μια αφήγηση αναδρομική και αυτό το χαρακτηριστικό συνδέει τον αφηγηματικό της τρόπο με το κοινωνικό όραμα που εκφράζει. Πρόκειται για ένα

μυθιστόρημα αντιεξελικτικό που υποβάλλει την άποψη ότι η <<κοινωνική πρόοδος>> οδηγεί μόνο στην ανισότητα και κατ' επέκταση στο έγκλημα. Ως εκ τούτου, η λύση έγκειται στην επιστροφή σε μια αρχέγονη, φυσική κατάσταση και στους αντίστοιχους νόμους της φύσης. Τούτο δεν σημαίνει ότι η βία ή η ανισότητα θα εξαφανιστούν αλλά προϋποθέτει ότι οι φυσικοί νόμοι είναι προτιμότεροι από τους κοινωνικούς. Το κοινωνικό σύστημα που διαγράφεται στο μυθιστόρημα διαιωνίζει την ανισότητα και η ελπίδα για ένα καλύτερο μέλλον παραπέμπει μονάχα σε μια επιστροφή στο αρχέγονο παρελθόν.

Ο Παπαδιαμάντης υπονοεί ότι η κοινωνία δεν μπορεί να αντιμετωπίσει τα προβλήματά της και ότι η μόνη διέξοδος είναι ένα είδος δαρβινικής φυσικής επιλογής, όπου στην συγκεκριμένη περίπτωση η Φραγκογιαννού καλείται να αποκαταστήσει την φύση και να παίξει τον ρόλο αυτό προκειμένου να μπορέσει να υπάρξει ισορροπία.

Ωστόσο, αφετηρία του δεν είναι η δαρβινική θεωρία με την οποία μπορεί να ήταν εξοικειωμένος αλλά η απογοήτευσή του από τις τρέχουσες κοινωνικές εξελίξεις της εποχής του, που καταλήγουν στη γυναικεία ανισότητα και στις οικογενειακές αντιθέσεις, ωθώντας όμως τον Παπαδιαμάντη όχι στο να επιδιώξει την κοινωνική αλλαγή αλλά την απόσυρση στο παρελθόν.

Η Φόνισσα όπου είναι γραμμένη στην καθαρεύουσα αποτελείται συνολικά από δεκαεπτά κεφάλαια και δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στο περιοδικό <<Παναθήναια>> από τον Ιανουάριο – Ιούνιο 1903 λαμβάνοντας τον υπότιτλο <<κοινωνικόν μυθιστόρημα>>. Όπως και άλλα διηγήματα του Παπαδιαμάντη, εκτυλίσσεται σε μια κοινωνία μεταβατική και αντιμέτωπη με τις αστικές και εκσυγχρονιστικές τάσεις. Ο Παπαδιαμάντης δεν κάνει κάποια πρόταση

κοινωνικής αναμόρφωσης γιατί η λύση για αυτόν δεν βρίσκεται στο μέλλον αλλά στο παρελθόν, στην επιστροφή σε μια οργανική, φυσική και <<προκοινωνική>> κατάσταση μέσα όμως στην υπάρχουσα κοινωνική πραγματικότητα. Αυτή η άποψη όμως υποβάλλεται χωρίς να εκφράζεται ρητά στη Φόνισσα. Με τους φόνους η Φραγκογιαννού προσπαθεί να γυρίσει το ρολόι πίσω, να εμποδίσει τα θύματά της να εισέλθουν στην κοινωνία όπου δεν επιθυμεί την υπερσυσσώρευση του γυναικείου φύλου.

Η αντίθεση που εκφράζεται στο μυθιστόρημα προς ορισμένους κοινωνικούς θεσμούς συνδεδεμένους με την κεντρική διοίκηση, όπως η αστυνομία και η φορολογία, που εκλαμβάνεται ως υποκατάστατο της ληστείας, υποδηλώνει κάποια προτίμηση προς μορφές τοπικής αυτοδιοίκησης και συνακόλουθα κάποια κλίση προς το παραδοσιακό και το τοπικό παρά προς το νεωτερικό και το αστικό, που με τη σειρά της παραπέμπει στην αντίθεση της φυσικής κατάστασης και του νεώτερου πολιτισμού.

Το μυθιστόρημα του Παπαδιαμάντη προσδίδοντας στη φύση απελευθερωτικό και καθαρτικό ρόλο την πριμοδοτεί σε σχέση με τον πολιτισμό. Η Φραγκογιαννού πιστεύει ότι μέσω της φυσικής επιλογής η κοινωνική ανισότητα και η ανθρώπινη αδυναμία θα αντιμετωπιστούν και θα εξαλειφθούν. Με τη σειρά της η ίδια καταφεύγει στη φύση ενώ ο θάνατός της στη θάλασσα μπορεί αλληγορικά να θεωρηθεί ότι έχει καθαρτικό χαρακτήρα, συνιστώντας ένα είδος απορρόφησης από την ίδια την φύση.

Το τέλος του μυθιστορήματος έχει ερμηνευθεί ποικιλοτρόπως και ορισμένοι θεώρησαν τον <<φυσικό>> θάνατο της Φραγκογιαννούς σαν μια μορφή αναβάπτισης ή αναγέννησης. Αυτές οι ερμηνείες μπορούν να ενταχθούν

σε ένα γενικότερο πλαίσιο οδηγώντας μας στο συμπέρασμα ότι η πρωταγωνίστρια επιστρέφει στη φύση και τιμωρείται από τη φύση, που συμβολίζει συνάμα την ελευθερία και τη λύτρωση. Ηθική και δικαιοσύνη δεν εκφράζονται από την κοινωνία αλλά από τη φύση που ταυτίζεται με τον Θεό. Το τέλος της αφήγησης υπηρετεί δηλαδή τον γενικότερο σκοπό της που είναι η αναδρομή στο παρελθόν, στην αθωότητα της παιδικής ηλικίας και τελικά στην αγνότητα της φύσεως. Η παλίρροια του νερού, αναγκαία για έναν πειστικό θάνατο, υποδηλώνει επίσης τη ρυθμική επανάληψη που περιλαμβάνει την περιοδική κάθαρση με την εμβάπτιση στο νερό και την αναγέννηση. Ακόμη και με τον τρόπο που κλείνει το μυθιστόρημα υπογραμμίζεται η αναδρομική υφή της αφήγησης.

Τέλος, σε ότι αφορά τον Α.Καρκαβίτσα γεννήθηκε το 1865 στα Λεχαινά της Ηλείας. Τελείωσε τις εγκύκλιες σπουδές του στο Γυμνάσιο της Πάτρας (1882) και στη συνέχεια σπούδασε στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, από την οποία πήρε το πτυχίο του το 1888. Το 1896 κατατάχτηκε στο στρατό ως μόνιμος ανθυπίατρος και αποστρατεύτηκε (1922) με τον βαθμό του Γενικού Αρχιάτρου. Από το 1885 άρχισε να συνεργάζεται με διάφορα έντυπα και έγινε γρήγορα γνωστός. Οι συνεργασίες του περιλάμβαναν διηγήματα, νουβέλες, ταξιδιωτικές εντυπώσεις, γλωσσικά, κριτικά άρθρα και άλλα. Το αφηγηματικό του έργο αποτελείται από τα εξής: <<Διηγήματα>> (1892), <<Η Λυγερή>> (νουβέλα, 1896) όπου και στα δύο χρησιμοποιεί καθαρεύουσα, εκτός από τους διαλόγους. Στα υπόλοιπα αρχίζει να χρησιμοποιεί τη δημοτική: <<Ο ζητιάνος>> (νουβέλα, 1897), <<Λόγια της πλώρης>> (διηγήματα, 1899), <<Παλιές αγάπες>> (διηγήματα, 1900), <<Ο

αρχαιολόγος>> (νουβέλα, 1904), <<Διηγήματα του γυλιού>> (1922) και <<Διηγήματα για τα παλληκάρια μας>> (1922). Εξέδωσε, επίσης, σχολικά αναγνώσματα σε συνεργασία με τον Επ. Παπαμιχαήλ. Πέθανε το 1922 στο Μαρούσι από φυματίωση.

Ο Ανδρέας Καρκαβίτσας ανήκει στην κατηγορία των πεζογράφων της γενιάς του 1880 που ασπάστηκαν με ενθουσιασμό το σύνθημα για στροφή προς τη ζωή των ανθρώπων της υπαίθρου και το κήρυγμα του Ψυχάρη. Ήδη στον πρόλογο της συλλογής του Διηγήματα μιλάει με ενθουσιασμό για τις παραδόσεις και τα έθιμα, που <<κατά σωρούς σε περιτριγυρίζουν, σε προκαλούν>>. Στα πρώτα αυτά διηγήματα φάνηκε ο διφυής χαρακτήρας του ιδανιστή και πραγματιστή, (όπως τον αποκάλεσε ο Παλαμάς), πεζογράφου Καρκαβίτσα: <<Ο κ. Καρκαβίτσας είναι εν ταυτώ πραγματιστής και ιδανιστής.

Πραγματιστής, διότι παραλαμβάνει το υλικόν του από το ακένωτον μεταλλείον της γύρω του λαλούσης φύσεως, των ηθών, των εθίμων, των παραδόσεων, των προλήψεων, των χαρακτήρων του ελληνικού λαού [...]. Ιδανιστής, διότι στρέφεται προς το ποιητικόν παρελθόν, διότι εξωραΐζει το παρόν, εμπνέεται από το ηρωϊκόν, αγαπά το μέγα, και δεν αποστέργει το φανταστικόν. Και ενώ αναλαμβάνει να στρέψει την προσοχήν μας προς την πραγματικότητα, και ταύτης μας παρέχει προμελετημένην και ακριβή εικόνα, μας απολυτρώνει εν ταυτώ από το άχθος της πραγματικότητος και μας φέρνει ν' αναπνεύσωμεν μακράν αυτής, και να την λησμονήσωμεν, εις ασυνήθεις κόσμους>>.

Στα πρώτα αυτά διηγήματα ο εξωραϊσμός και η φυγή από την πραγματικότητα συμβαδίζουν με μια πιο ρεαλιστική αντιμετώπιση των πραγμάτων. Έτσι, παράλληλα προς τη διάθεση προβολής του ιστορικού

παρελθόντος ή της ποιμενικής ζωής (<<Σπαθόγιαννος>>, <<Η φλογέρα του>>) και τη μυθοποίηση παραδόσεων ή παραμυθιών (<<Γιάννος και Μάρω>>, <<Ημέραι της γρηάς>>), υπάρχουν και τα περισσότερο ρεαλιστικά <<Ο αφωρεσμένος>> και <<Νέοι θεοί>>. Στο πρώτο οι προλήψεις κυριαρχούν και οι χωρικοί με τη στάση τους οδηγούν τον αφωρεσμένο στον θάνατο. Στο δεύτερο η ρεαλιστική διάθεση είναι πιο ορατή και οξυδερκής, γιατί στην αντιδικία ανάμεσα στον ενωμοτάρχη Παπαθεοδωρακόπουλο, που διαθέτει το νέο γαλλικό όπλο, και τον παλιό αγωνιστή γέροντα Χειμάρα, που καυχιέται για το παλιό του καριοφίλι, με το οποίο πολέμησε, παρακολουθούμε τη σύγκρουση <<όχι δύο χαρακτήρων>>, όπως επισημαίνει ο Παλαμάς, <<αλλά δύο εποχών, δύο κόσμων>>.

Ο Καρκαβίτσας συνήθιζε να συγκεντρώνει λαογραφικό ή ιστορικό υλικό και να επισκέπτεται τους τόπους στους οποίους εκτυλίσσονται τα ιστορούμενα γεγονότα, που στηρίζονται είτε σε κάποια πραγματικά περιστατικά είτε σε τοπικές παραδόσεις. Από την άποψη αυτή, τον κύριο ρόλο στη συγγραφή των διηγημάτων του δεν διαδραματίζει τόσο η μνήμη, όπως για παράδειγμα συμβαίνει στον Παπαδιαμάντη, όσο η παρατήρηση, η πληροφόρηση. Κάποιες φορές μάλιστα μέσα του κυριαρχεί όχι τόσο ο αποστασιοποιημένος συγγραφέας, αλλά η υποκειμενική εικόνα ενός κόσμου ιδεατού, αντλημένου από τα πατριωτικά και εθνικιστικά του ιδανικά, συνυφασμένα με τα λαογραφικά του ενδιαφέροντα, υπακούει περισσότερο στη λαογραφική και ηθογραφική του τάση, που εκφράζει τη διάθεσή του να παρουσιάσει και να εξωραΐσει τον κόσμο των παραδόσεων και των εθίμων που χάνονται.

Στην τάση αυτή εντάσσονται ορισμένα διηγήματα από τα <<Διηγήματα>> και τα <<Λόγια της Πλώρης>>, <<Ο αρχαιολόγος>> (μια αποτυχημένη αλληγορία, με την οποία θίγονται το γλωσσικό ζήτημα και ό,τι έχει σχέση με την πορεία που πρέπει ν' ακολουθήσει ο ελληνισμός στα εθνικά θέματα), τα <<Διηγήματα του γυλιού>> και τα <<Διηγήματα για τα παλληκάρια μας>>, από τα οποία ελάχιστα ξεχωρίζουν.

Περιλαμβάνουν είτε ιστορικά διηγήματα, είτε ηθογραφικά με πλούσιο λαογραφικό υλικό και εμφανή τη διδακτική πρόθεση.

Ο θερμός όμως πατριώτης Καρκαβίτσας, γεμάτος πόνο για την κατάντια του έθνους, την οικονομική εξαθλίωση των ανθρώπων της υπαίθρου, που μαστίζονται επιπλέον από την αμάθεια, την άγνοια και τις προλήψεις, και, επηρεασμένος, παράλληλα, από το κίνημα του νατουραλισμού και από την <<Νανά>> του Ζολά, θ'απαλλαγεί από τη σαγήνη των εθνικιστικών ιδεολογημάτων της εποχής του, όταν συνθέτει τις νουβέλες <<Η Λυγερή>> και <<Ο ζητιάνος>>. Στο πρώτο παρακολουθούμε τη σκληρή μοίρα της γυναίκας (πιο συγκεκριμένα της Ανθής) που είναι ερωτευμένη με τον καρολόγο Γιώργη Βρανά, νέο και όμορφο, και τελικά αναγκάζεται να υποκύψει στην απαίτηση τον πατέρα της να πάρει το μπακαλόπουλο που δεν αγαπά. Ο Βρανάς αντιπροσωπεύει μια τάξη που εργάζεται σκληρά, αλλά με τα νέα συγκοινωνιακά μέσα εξαφανίζεται. Το μπακαλόπουλο δεν διαθέτει κανένα εξωτερικό προσόν, είναι όμως ένας γεννημένος έμπορος και έχει μέλλον. Είναι φανερό ότι με τη Λυγερή ο Καρκαβίτσας μεταβαίνει από την ειδυλλιακή πραγματικότητα των πρώτων του διηγημάτων στη ρεαλιστική ανατομία των δομών της αγροτικής

κοινωνίας. Αποτελεί μια αυθεντική εικόνα ζωής⁵. Όσο κι αν όμως αυτή του η προσπάθεια υποσκάπτεται κάπως με τη μεταλλαγή στο τέλος της Ανθής, (όταν δηλαδή ήρθε το πρώτο παιδί), δεν παύει να λειτουργεί ενδόμυχα στον αναγνώστη η θλίψη για τη μοίρα της.

Γιατί <<Η Λυγερή>> κατά τον Μ. Vitti <<δεν είναι μόνον η κόρη που υποκύπτει στην πατρική βούληση και στο οικογενειακό συμφέρον. Ο συγγραφέας τη θέλει θύμα της κοινωνίας, παρουσιάζει την περίπτωση της σαν μιαν άδικη θυσία και προξενεί την αγανάκτηση του αναγνώστη>>. Βέβαια, όσο κι αν λειτουργεί μέσα στο έργο η καταγγελτική διάθεση των ασφυκτικών κοινωνικών θεσμών, το λαογραφικό υλικό, στο πρόσωπο κυρίως των γυναικών που ξέρουν από μάγια και διαθέτουν γιατροσόφια, είναι κι αυτό παρόν, αποδυναμώνοντας κάπως τον βασικό στόχο της νουβέλας. Ό,τι όμως με κάποιες αμφιταλαντεύσεις επιχείρησε στη Λυγερή θα το πραγματοποιήσει, με περισσότερη ζέση, θυμό και αντικειμενική διάθεση, στον Ζητιάνο. Η νουβέλα, γραμμένη το καλοκαίρι του 1895 ως τις αρχές του 1896, δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα Εστία (9.48.6.1896). Κατά την Έρη Σταυροπούλου, <<Ο Καρκαβίτσας [...] μοιάζει να παίρνει τη σκυτάλη από τον Παύλο Καλλιγά [...]. Οι κρατικοί υπάλληλοι παρανομούν, χρηματίζονται και ενδιαφέρονται αποκλειστικά για τη δική τους καλοπέραση. Από την άλλη, οι Καραγκούνηδες, εντελώς αμόρφωτοι, γίνονται σκλάβοι, όχι μόνο των πλούσιων και των ισχυρών, αλλά πολύ περισσότερο υποδουλώνονται σε ένα πλήθος προλήψεων και δεισιδαιμονιών>>. Ο Ανδρέας Καρκαβίτσας άρχισε, όπως είδαμε, να γράφει

⁵ Απ. Σαχίνης., *Αντρέας Καρκαβίτσας - Το νεοελληνικό μυθιστόρημα*, σσ. 152-165, Αθήνα, Εστία, 1958 (και έκτη, διορθωμένη έκδοση, 1991)

τα πρώτα του έργα (Διηγήματα, Λυγερή) στην καθαρεύουσα, αλλά γρήγορα ασπάστηκε τις ιδέες του Ψυχάρη και συνέχισε γράφοντας πλέον στη δημοτική.

Το αφηγηματικό του έργο, ηθογραφικό κατά βάση, ταλαντεύτηκε ανάμεσα στις ιδεολογικές του τάσεις, που καθορίστηκαν από τον λαογραφισμό και τον μεγαλοϊδεατισμό, και τις περισσότερο ρεαλιστικές, που τον οδηγούν σε ρωμαλέες συνθέσεις (Η Λυγερή, Ο ζητιάνος). Διακρίθηκε για το ρωμαλέο ύφος του και την περιγραφική του δύναμη, χάρη στην οποία μας έδωσε ζωντανές εικόνες από τη ζωή των ανθρώπων του κάμπου, του βουνού και της θάλασσας. Η συμβολή του στη θεμελίωση της ελληνικής πεζογραφίας, που συνδυάστηκε αφενός με την απεικόνιση της ζωής των ανθρώπων του επαρχιακού περιβάλλοντος σ' ένα πλαίσιο περισσότερο ηθογραφικό, αφετέρου δε με μια κριτικότερη και ρεαλιστικότερη θέαση των κοινωνικών προβλημάτων, στάθηκε αποφασιστική.

Ολόκληρη η συγγραφική πορεία του θα μπορούσε να διαιρεθεί σε τρεις περιόδους όπου είναι: α) της προπαρασκευής, β) της ακμής, και γ) της κάμψης. Χρονολογικώς, θα μπορούσαν να χωριστούν η πρώτη από την γέννησή του έως και την στροφή που έκανε προς τον δημοτικισμό το 1889, η δεύτερη θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι είναι μεταξύ του 1889 έως το 1900, ενώ η τρίτη περίοδος και τελευταία καλύπτει το υπόλοιπο του βίου του. Ενδεικτικά, τα έργα του συγγραφέα που σημάδεψαν τις τρεις περιόδους είναι <<Η Λυγερή>> για την μετάβαση από την πρώτη περίοδο στην δεύτερη και το τελευταίο από τα έργα της ζωής του <<Ο Αρχαιολόγος>> που δίνει το έναυσμα για την τελευταία περίοδο της ζωής του όπου έχει σημειωθεί και η κάμψη της λογοτεχνικής του συγγραφής.

Η Λυγερή (1890) του Ανδρέα Καρκαβίτσα (που κλείνει και την προπαρασκευαστική περίοδο της συγγραφής του) αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά και ενδιαφέροντα έργα της νεοελληνικής πεζογραφίας κατά την περίοδο μετά το 1821, καθώς κινείται πάνω σε δύο άξονες: την απεικόνιση μιας συγκεκριμένης κοινωνικο – οικονομικής πραγματικότητας και τον προσδιορισμό, ειδικότερα, του προβλήματος της θέσης της γυναίκας μέσα στο αγροτικό κοινωνικό πλαίσιο της νεώτερης Ελλάδας. Ο Καρκαβίτσας δεν βλέπει ούτε την κοινωνία του ούτε τη γυναίκα εξιδανικευτικά και κατά συνέπεια απλουστευτικά. Όπως παρατήρησε η εκδότρια του έργου του Νίκη Σιδερίδου αναφερόμενη στο δεύτερο πρόβλημα, η γυναίκα στον Καρκαβίτσα <<δεν είναι συμπτωματικό και συμβατικό πρόσωπο, που αναγκαστικά κινείται σ' ένα όποιο λογοτεχνικό έργο. Δεν είναι μονάχα το διακοσμητικό στοιχείο και η λεπτομέρεια, άλλα το κίνητρο και το βασικό σημείο, εν' απ' τα πιο βαθιά στοιχεία ηθικής κι αισθητικής συνέπειας, η ψυχική βίωση του καλλιτέχνη, που δίνει ένα εξαιρετικό νόημα και μια μοναδική ηθική σημασία στο έργο του. Είναι το κέντρο, που γύρω του στροβιλίζονται όλες οι αξίες κι οι απαξίες της ελληνικής ψυχής, η βάση που πάνω της θεμελιώνεται ο ιδανικός πύργος των πόθων και των ονείρων του Καρκαβίτσα για την ηθική αναδημιουργία του Έθνους μας>>.

Η άλλη διάσταση του έργου, δηλαδή εκείνη της κοινωνικής καταγραφής, έχει πολλές φορές επισημανθεί και αναλυθεί κοινωνιολογικά και ιστορικά από τον Έπαμ. Γ. Μπαλούμη, τον συστηματικότερο μελετητή του έργου του Καρκαβίτσα κατά τα τελευταία χρόνια. Σε ένα μάλιστα πρόσφατο άρθρο του, ο μελετητής συνόψισε κατά τον ακόλουθο τρόπο την κοινωνική μαρτυρία της Λυγερής: <<Η Λυγερή, κινούμενη ανελεύθερα, εξαιτίας του έλεγχου της

ομάδας, πέρα από τη στοιχειώδη βίωση του επιθυμητού, περνώντας από μια εκφυλιστική πορεία δοκιμασίας, θα φτάσει σε σαφή στρέβλωση της προσωπικότητάς της. Κοντά σ' αυτήν και τα συγκοινωνικά μέλη, εναλλασσόμενα σε ρόλους θύτη και θύματος, πορεύονται ανεξέλικτα και κατανοούν εθελόδουλα. Πρόσωπα, δηλαδή, που σε καμιά περίπτωση δεν μπορούσαν να υιοθετήσουν και να εκφράσουν τον αναγεννητικό προσανατολισμό που είχε ανάγκη η ευρύτερη κοινωνία, την οποία οραματίζονταν οι "φωτισμένοι" μαζί, με τον Καρκαβίτσα>>.

Κατά τον Μπαλούμη, η Λυγερή αντιπροσωπεύει την καταγραφή μιας ατομικής επανάστασης εναντίον ενός παραδοσιακού και συντηρητικού κατεστημένου, μιας επανάστασης, η οποία εξαιτίας ακριβώς του ατομικού της χαρακτήρα ήταν προορισμένη να αποτύχει και να οδηγήσει τους πρωταγωνιστές της στον μαρασμό και στην καταστροφή του νεανικού ψυχισμού τους. Από τις δύο, λοιπόν, αυτές απόψεις η Λυγερή αποτελεί ένα κείμενο που ο συγγραφέας του, χρησιμοποιώντας την ηθογραφία και τη λαογραφία, κατορθώνει να μετατρέψει σε τεκμήριο κοινωνικής κριτικής, μιας κριτικής που θα ολοκληρωθεί αργότερα από τον ίδιο τον Καρκαβίτσα, στο έργο του <<Ο Ζητιάνος>> (1896).

Παράλληλα, με τη Λυγερή (όπου και στηρίζεται το έργο αυτό σε προσωπικό βίωμα του συγγραφέα λόγω του πόνου που ένιωσε για το ότι παντρεύτηκε ύστερα από πίεση των γονέων της η αγαπημένη του Ιολάνδη), ο Ηλείος πεζογράφος θα εγκαινιάσει μια στροφή προς υπαρκτά θέματα και προβλήματα της εποχής, (λίγο πριν από το τέλος του 19ου αιώνα) με έναν τρόπο που ουσιαστικά θα δώσει ένα οριστικό τέλος στην πεζογραφία του ρομαντισμού. Ένας από τους νεώτερους μελετητές του έργου του παρατηρεί

σχετικά με το ζήτημα αυτό: <<Τα έργα του Α. Καρκαβίτσα, από τα πρώτα λαογραφικά του διηγήματα μέχρι τις κοινωνικές υπομνήσεις της <<Λυγερής>> και από εκεί στη νατουραλιστική σκληρότητα του <<Ζητιάνου>>, καταγράφουν την πορεία της διαμόρφωσης μιας καινούριας κοινωνίας και της λογοτεχνικής της απόδοσης. Όσο και αν φαίνεται κάπως μηχανιστικό αυτό, είχε φτάσει και στην Ελλάδα η ώρα να βρει η λογοτεχνία τα κοινωνικά της ισοδύναμα, να αποκτήσει τον δικό της ζωτικό χώρο. Και αυτή η πορεία ούτε ευθύγραμμη ούτε εύκολη ήταν. Και θα ήταν κάπως αστείο να περιμένει κανείς να διαμορφωθεί η λογοτεχνία του καινούριου αιώνα χωρίς <<ωδίνες>> ή να προσομοιάζει στο γαλλικό ρεαλισμό ή οποίο άλλο ρεύμα. Η χειραφέτηση της απαιτούσε να ανακαλύψει τη δική της πορεία άνδρωσης, και αυτό προσπάθησε να κάνει>>. Η Λυγερή, επομένως, καταγράφει το πέρασμα από την πεζογραφία των αρχών του 19ου αιώνα στη νέα πεζογραφική σχολή όπως αυτή είχε διαμορφωθεί κάτω από την επίδραση των κηρυγμάτων του νατουραλισμού και του ρεαλισμού, η οποία ουσιαστικά υπήρξε και η αφετηρία του προβληματισμού της πεζογραφίας του 20ου αιώνα.

Ο Καρκαβίτσας υπερέβη τόσο τους περιορισμούς μιας απλής πιστής αντιγραφής όσο και τις υπερβολές ενός ρομαντικού εξωραϊσμού της πραγματικότητας, και κατέγραψε στο έργο του τη σταδιακή μετάβαση προς τη σοβαρή και σε βάθος κριτική και αμφισβήτηση κατεστημένων αντιλήψεων και θεσμών. Ως προς αυτό σημειώνει και πάλι η Νίκη Σιδερίδου: <<Δεν επιδιώκει να κοινωνιολογήσει στο έργο του αυτό ο Καρκαβίτσας.

Περιγράφει όμως τη ζωή του χωριού του εκείνης της εποχής με τρόπο τόσο δυνατό, που να μπορούμε να σχηματίσουμε μια ολοκληρωμένη εικόνα.

Παίρνει τα πρόσωπα απ' την πραγματική ζωή και μας τα ζωγραφίζει με απaráμιλλη τέχνη, τοποθετώντας τα μέσα στο πλαίσιο της πραγματικής φύσης που τα περιβάλλει. Μόνο τα ονόματα αλλάζει. Έτσι ξαναζωντανεύει μέσα στις σελίδες του κειμένου ολόκληρη η εποχή, η γλεντζέδικη τάξη των καρολόγων κι η συμφεροντολογική των εμπόρων, οι βασανισμένες χωριανές του με την κουτοπονηριά και την ελαφρομυαλιά τους, με τις χάρες και τις αδυναμίες τους και πάνω απ' όλα ζεί ξανά την ταπείνωσή της η λυγερή αγαπημένη του, που πρόδωσε την αγάπη της για να εξασφαλίσει μια άνετη ζωή. Κι ίσως η ειρωνεία κι η σατυρική διάθεση, που παρακολουθεί τη Λυγερή σ' όλη την ψυχική της εξέλιξη, δεν απευθύνεται λιγότερο και στην ίδια τη μικρή κοπελίτσα των Λεχαινών>>.

Για τον Καρκαβίτσα, επομένως, η κριτική μιας ευρύτερης κοινωνικής κατάστασης ήταν και μια κριτική συγκεκριμένων προσώπων, κοινωνιών και πραγμάτων, γεγονός που αποδεικνύει το διπλό κίνητρο της συγγραφής του έργου, που ήταν τόσο η προσωπική περιπέτεια του συγγραφέα όσο και η δομή της κοινωνίας, η οποία ως ασφυκτικός κλοιός περιόριζε και τελικά στραγγάλιζε την ελεύθερη βούληση των αποδυναμμένων ατόμων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο: Η ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΚΗ ΓΕΝΙΑ ΤΟΥ 1880

Με τον όρο, λοιπόν, ηθογραφία εννοούμε γενικότερα την αναπαράσταση, περιγραφή και απόδοση των ηθών, των εθίμων, της ιδεολογίας και της ψυχοσύνθεσης ενός λαού, όπως αυτά διαμορφώνονται υπό την επίδραση του φυσικού περιβάλλοντος και των ιστορικών και κοινωνικών συνθηκών σε συγκεκριμένο κάθε φορά τόπο και χρόνο⁶. Η αναπαράσταση αυτή, που επιχειρείται πιο ειδικά στη λογοτεχνία, τη ζωγραφική και τη γλυπτική, προϋποθέτει μια περισσότερο ή λιγότερο ρεαλιστική αντίληψη για την τέχνη, αφού στηρίζεται στην παρατήρηση και στοχεύει στην αντικειμενική και πλήρη απεικόνιση. Πιο ειδικά, ως όρος της Ιστορίας της λογοτεχνίας η ηθογραφία δηλώνει την τάση της πεζογραφίας να αντλεί τα θέματά της είτε από κοινωνίες της υπαίθρου, είτε πάλι από την κοινωνία και το περιβάλλον της αστικής γειτονιάς. Επειδή, όμως ήταν όλα τότε υπο διαμόρφωση στον αστικό χώρο στράφηκε περισσότερο στην αναζήτηση του αληθινού και ήρεμου τρόπου ζωής δηλαδή, στον παραδοσιακό χώρο της υπαίθρου είτε μέσω των βιωμάτων, είτε πάλι μέσα από τα ιστορικά πεπραγμένα. Η τάση αυτή που διαμορφώθηκε στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα εντάσσεται στο ρεύμα του ρεαλισμού και

⁶ Ελένη Πολίτου-Μαρμαρινού <<Ηθογραφία>>, λήμμα στην εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, τόμ. 26, Αθήνα 1984, σσ. 219-221 και <http://www.komvos.edu.gr/diaglossiki/NeoellinikaKritikaKeimena.htm> (στην ίδια ιστοσελίδα, σε σχέση με την ηθογραφία, βλ. επίσης τα αποσπάσματα: α) από το άρθρο του Γιώργου Βελουδή, <<Απ' την ηθογραφία στο νατουραλισμό>> [εφ. Το Βήμα, 20-03-1981], β) από το βιβλίο του Mario Vitti, *Ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής ηθογραφίας*, Αθήνα, εκδ. Κέδρος, 1991, και γ) από το βιβλίο του Παντελή Βουτουρή, *Ως εις καθρέπτην ... Προτάσεις και υποθέσεις για την ελληνική πεζογραφία του 19ου αιώνα*, Αθήνα, εκδ. Νεφέλη, 1995

αργότερα του νατουραλισμού, χωρίς όμως να υπάρξει έλλειψη από την ελληνική ιδίως ηθογραφία και από τα όποια λυρικά και ποιητικά στοιχεία.

Ωστόσο, στην ευρωπαϊκή πεζογραφία της εποχής αυτής η ηθογραφία δεν αποτέλεσε αυτόνομο λογοτεχνικό είδος, καθώς φαίνεται απ' την έλλειψη ακριβούς αντίστοιχου όρου στις βασικές ευρωπαϊκές γλώσσες, ή, αντίστροφα, κι από την ύπαρξη και εναλλακτική χρήση πολλών παρεμφερών όρων, όπως: αγροτικό, επαρχιακό μυθιστόρημα, λογοτεχνία της περιφέρειας, πεζογραφία με τοπικό χρώμα, μελέτη των ηθών (*etude du moeurs*), αλλά όχι μονάχα των ηθών της επαρχίας, καθώς και άλλα. Εξαίρεση ίσως να αποτελεί η περίπτωση της γερμανικής λογοτεχνίας, στην οποία έχει δημιουργηθεί και ο όρος <<χωριάτικη ιστορία>> (*Dorfgeschichte*).

Η αλήθεια είναι ότι με αφετηρία το κοινό, βέβαια, μα και πολύ εξωτερικό στοιχείο του σκηνικού, που τοποθετείται στον εξωαστικό χώρο, ομαδοποιήθηκαν έργα με πολλές, βαθιές και βασικές διαφορές στην πραγματικότητα μεταξύ τους. Γι' αυτό και πρέπει να γίνει βασική διάκριση ανάμεσα στα έργα εκείνα του 19ου αιώνα που τοποθετούν τη δράση τους στην υπαίθρο, αλλά εντάσσονται στην παράδοση του ρομαντισμού, την οποία και συνεχίζουν, και στα έργα που ανήκουν στο ρεαλισμό, ή, έστω, σταδιακά τον προετοιμάζουν.

Στα έργα της πρώτης κατηγορίας επιβιώνει, μπορεί να πει κανείς, κατά κάποιον τρόπο, η φιλοσοφία του Ρουσό, ότι δηλαδή μέσα σε μια καλόβολη και ειδυλλιακά περιγραφόμενη φύση, εκτυλίσσονται απλές ερωτικές ιστορίες των ανθρώπων της υπαίθρου. Στο είδος αυτό ανήκει και το έργο της George Sand, κυρίως από το 1840 και ύστερα. Αντίθετα, τα έργα της δεύτερης κατηγορίας

έχουν ως θεωρητική τους αφετηρία τα δύο ρεύματα του ρεαλισμού και του νατουραλισμού με τις γενικότερες προϋποθέσεις τους (θετικισμό στη φιλοσοφία, επιστημοκρατία, βιομηχανική ανάπτυξη και αστικοποίηση της ζωής, συνακόλουθη δημιουργία κοινωνικής ανισότητας) και τις συγκεκριμένες αρχές τους (παρατήρηση, αντικειμενικότητα, ανάλυση, τεκμηρίωση και ερμηνεία). Κατ' αυτόν τον τρόπο, η ζωή και η κοινωνία της υπαίθρου δεν αποτελούν για τους συγγραφείς αυτούς χώρο που αναπολούν με ρομαντική νοσταλγία, ούτε και το χώρο όπου έχουν διασωθεί τα αυθεντικά ήθη και ο γνήσιος χαρακτήρας του λαού και του έθνους τους, αλλά απλώς μια πλευρά της σύγχρονης τους πραγματικότητας, την οποία αξίζει να μελετήσουν, όπως και όσο την αστική πλευρά, και την οποία πράγματι προσπαθούν να αποδώσουν και να ερμηνεύσουν με πιστότητα και αντικειμενικότητα, χωρίς την όποια διάθεση ή προσπάθεια ωραιοποίησης και εξιδανίκευσης.

Η ρεαλιστική αυτή ηθογραφία της Ευρώπης καλύπτει ευρεία κλίμακα πραγματώσεων, και διαकुμαίνεται από την απλή και πιστή καταγραφή του τρόπου ζωής των εξωαστικών πληθυσμών και φτάνει ως και την πιο σκληρή κριτική και διαμαρτυρία για την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων, αλλά και τη βαθιά ψυχογράφηση των χαρακτήρων, όπως αυτοί διαμορφώνονται είτε σε σχέση με το αντίξοο, σχεδόν εχθρικό φυσικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο οι συγκεκριμένοι άνθρωποι είναι υποχρεωμένοι να ζήσουν, είτε σε σχέση και σύγκρουση με τις καθυστερημένες άκαμπτες και συχνά απάνθρωπες δομές της κλειστής κοινωνίας του χωριού, και άλλοτε πάλι σε σχέση και με τα δύο.

Παραβλέποντας τους λίγους σχετικά συγγραφείς και τα έργα που εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στο φολκλόρ και το τοπικό χρώμα και που συχνά

ξεχνούν τον άνθρωπο <<χάριν της τοπικής φορεσιάς και τα ήθη χάρη των εθίμων, αξίζει να σταθούμε περισσότερο στους συγγραφείς και τα έργα που δεν στέκονται στην επιφάνεια, αλλά μελετούν το βάθος της ζωής της επαρχίας [...]>>.

Στην Ελλάδα, η ηθογραφία εμφανίζεται γύρω στα 1880, εποχή δηλαδή που πραγματοποιείται αισθητή αλλαγή στον προσανατολισμό της λογοτεχνίας μας. Την εγκαινιάζει ο Δημήτριος Βικέλας (1835-1908) με τη νουβέλα του <<Λουκής Λάρας>> (1879), διατηρείται ως το 1920 περίπου ίσως και για λίγο ακόμα και πραγματώνεται περισσότερο με το διήγημα. Πρώιμα δείγματα της, ωστόσο, έχουμε στο μυθιστόρημα του Παύλου Καλλιγά (1814-1896) <<Θάνος Βλέκας>> (1855) και στο αγνώστου συγγραφέα αφήγημα <<Η στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι>> (1870).

Αλλά εισηγητής του διηγήματος με μεγαλύτερες αξιώσεις, μολονότι είχε προηγηθεί και μια προκαταρκτική φάση του είδους, είναι ο Θρακιώτης Γεώργιος Βιζυηνός (1849-1896), που άνοιξε σωστά το δρόμο της ηθογραφίας, με το δημοσιευμένο στο περιοδικό Εστία διήγημά του <<Το αμάρτημα της μητρός μου>> τον Απρίλιο του 1883. Ένα μήνα αργότερα, στις 15 Μαΐου 1883, και υπό την πίεση μιας γενικότερα εθνοκεντρικής τάσης, προκηρύχθηκε διαγωνισμός διηγήματος από το ίδιο περιοδικό, με αποτέλεσμα ν' ακολουθήσει ομαδική συγγραφή ηθογραφικών διηγημάτων. Η προκήρυξη έγινε με πρωτοβουλία του Ν. Γ. Πολίτη, ο οποίος τρία μόλις χρόνια πριν είχε επιστρέψει, ύστερα από τετραετείς σπουδές στο Μόναχο. Αξίζει σε αυτό το σημείο να παραθέσουμε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα από το κείμενο της προκήρυξης, που έγραψε ο ίδιος ο Πολίτης: <<Εν τη ιερά ημών φιλολογία, το ήκιστα μέχρι

τούδε καλλιεργηθέν είδος εστίν αναντιρρήτως το διήγημα [...] όπερ πλουσιώτατα αντιπροσωπεύεται εν ταις γραμματολογίαις των επιλοίπων ευρωπαϊκών εθνών, προσφορώτατον θεωρούμενον εις αναπαράστασιν σκηνών της ιστορίας ή του κοινωνικού βίου ενός λαού, ή εις ψυχολογικήν περιγραφήν χαρακτήρων. Εν τούτοις ομολογούμενον είναι ότι το είδος τούτο της φιλολογίας δύναται να ασκήση μεγάλην ηθικήν επίδρασιν, υποθέσεις εθνικάς πραγματευόμενον, επί του εθνικού χαρακτήρος και της διαπλάσεως εν γένει των ηθών. Διότι σκηναί είτε της ιστορίας είτε του κοινωνικού βίου, διαπλασσόμεναι καταλλήλως εν τη αφηγήσει, κινούσι πλειότερον τα αισθήματα του αναγνώστου και ου μόνον τέρπουσι και λεληθότως διδάσκουσιν, αλλά και εξεγείρουσιν εν αυτώ το αίσθημα της προς τα πάτρια αγάπης. Ο ελληνικός δε λαός, είπερ και άλλος τις, έχει ευγενή ήθη, έθιμα ποικίλα και τρόπους και μύθους και παραδόσεις εφ' όλων των περιστάσεων του ιστορικού αυτού βίου. Η δε ελληνική ιστορία, αρχαία και μέση και νέα, βρίθει σκηνών δυναμένων να παράσχωσιν υποθέσεις εις σύνταξιν καλλίστων διηγημάτων και μυθιστορημάτων>>.

Πρώτος και βασικός όρος εκείνου του διαγωνισμού: <<Η υπόθεσις του διηγήματος έσται ελληνική, τουτέστι θα συνίσταται εις περιγραφήν σκηνών του βίου του ελληνικού λαού εν οιαδήποτε των περιόδων της ιστορίας αυτού ή εις εξιστόρησιν επεισοδίου τινός της ελληνικής ιστορίας⁷>>.

Η ελληνική ηθογραφία, ωστόσο, θα βρει τον πραγματικό της δρόμο, όπως τον έδειξε πρώτος ο Βιζυηνός, μονάχα από τη στιγμή που οι άξιοι λογοτέχνες μας, υπερβαίνοντας τις προδιαγραφές της προκήρυξης, θα πάψουν να θεωρούν την

⁷ Ε.Γ. Μπαλούμης, *Ανδρέας Καρκαβίτσας: Ο ανατόμος της λαϊκής κοινότητας*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1999

ηθογράφηση αυτοσκοπό, και θα υποτάξουν τα ηθογραφικά στοιχεία στο γενικότερο αίτημα για αντικειμενική ανάληψη και ερμηνεία των κοινωνικών και ψυχικών φαινομένων και θα οδηγήσουν τελικά την πεζογραφία μας, έστω και με την όποια καθυστέρηση, στο κοινωνικό μυθιστόρημα, στον αστικό νατουραλισμό και στην ψυχογραφία.

Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω είναι ανάγκη να διακρίνουμε την ηθογραφία όχι τόσο χρονολογικά, όσο από την άποψη του τρόπου αναπαράστασης σε δυο κατηγορίες:

α) στην ηθογραφία έτσι όπως την προπαγάνδισε η Εστία και την πραγματοποίησαν οι πρώτοι διηγηματογράφοι, δηλαδή την ωραιοποιημένη, ειδυλλιακή αναπαράσταση, με έντονο λαογραφικό χαρακτήρα, των ηθών της ελληνικής υπαίθρου,

και β) στην ρεαλιστική ή νατουραλιστική ηθογραφική πεζογραφία που συγγενεύει μαζί της το έργο η <<Νανά>> του Ζολά, η οποία ασχολείται βέβαια με τις μικρές, κλειστές κοινωνίες της υπαίθρου, αλλά με τρόπο που να προβάλλονται και οι σκοτεινές πλευρές τους.

Χαρακτηριστικό της πρώτης κατηγορίας και ενδεικτικό του έντονου λαογραφισμού της είναι το γεγονός ότι έχει να επιδείξει, εκτός από τη δημιουργία διηγημάτων, και την παραγωγή σειράς έργων που βρίσκονται στο μεταίχμιο της λογοτεχνικής και μη λογοτεχνικής δημιουργίας, τα οποία όμως εξυπηρετούν αμεσότερα τους στόχους του διαγωνισμού.

Τέτοια έργα είναι για παράδειγμα οι ταξιδιωτικές εντυπώσεις και τα οδοιπορικά (Δροσίνης, Μωραϊτίδης και άλλα), διασκευές δημοτικών τραγουδιών και λαϊκών παραδόσεων (τα διηγήματα Η <<Χάρκω>> και Ο <<Αργύρης>>

του Χρηστοβασίλη, που υποβλήθηκαν ανώνυμα στο διαγωνισμό του 1883), αυτοβιογραφικά κείμενα με τη μορφή αναμνήσεων από τη ζωή στο χωριό (Δροσίνης, Καρκαβίτσας, Κρυστάλλης, Χρηστοβασίλης). Στην κατηγορία, τέλος, αυτή πρέπει να ενταχθούν το ηθογραφικό διήγημα του Παλαμά <<Ο Θάνατος του παλικαριού>>(1891) και η μεγάλη νουβέλα του Κονδυλάκη <<Ο Πατούχας>>(1892). Στο πρώτο παρακολουθούμε πώς διαμορφώνεται μια πλευρά της ελληνικής λαϊκής ψυχοσύνθεσης και συγκεκριμένα η λατρεία της σωματικής ομορφιάς και ακεραιότητας, κάτω από το πιεστικό και πυκνό πλέγμα των επιδράσεων που ασκούν ο περιβάλλον χώρος, οι ισχυρές προκαταλήψεις, καθώς και οι πανάρχαιες αλλά και βαθιά ριζωμένες δοξασίες και δισειδαιμονίες. Ενώ στο δεύτερο, με κάποια λιτότητα στην έκφραση, οι ψυχογραφικές προεκτάσεις, η ζωντάνια και το χιούμορ, σκιαγραφούνται πειστικά, εκτός από τον πρωτόγονο ήρωα, και χαρακτηριστικοί τύποι της μικρής κρητικής κοινωνίας.

Στη δεύτερη κατηγορία της ηθογραφίας κυριαρχούν τα ονόματα του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη (1851-1911) ο οποίος μπόρεσε και έδωσε την ομορφιά αλλά και το δράμα, τον πόνο της Ελλάδας, και του Ανδρέα Καρκαβίτσα (1865-1922), ενώ ο Γιάννης Βλαχογιάννης (1867-1945) κι ο Αντώνης Τραυλαντώνης (1867-1943) αμφιταλαντεύονται ανάμεσα στη μια κατηγορία και στην άλλη. Εδώ ανήκει κι ο Γρηγόριος Ξενόπουλος (1867-1951), που παράλληλα με τον κοινωνικό και ψυχογραφικό χαρακτήρα της πεζογραφίας του, τόσο στα ζακυνθινά όσο και στα αθηναϊκά διηγήματα και μυθιστορήματά του, διατηρεί μερικά από τα χαρακτηριστικά της ηθογραφίας, μεταφερμένα στην περιοχή του αστικού μυθιστορήματος και διηγήματος. Αξίζει ακόμα να προσθέσουμε και το μυθιστόρημα του Κ. Χρηστομάνου (1867-1911) <<Η

κερένια κούκλα>> (1911), που είναι ηθογραφικό από την άποψη ότι κινείται στην ατμόσφαιρα και το κλίμα της αθηναϊκής συνοικίας.

Στο μεταξύ, με την καμπή του αιώνα, το κοινωνικό ζήτημα εισβάλλει αναπόφευκτα και στην πεζογραφία. Ο Κ. Χατζόπουλος (1868-1920) και ο Κ. Θεοτόκης (1872-1923), συνειδητοποιημένοι και μαχόμενοι σοσιαλιστές μετά την επιστροφή τους από τη Γερμανία, γίνονται οι κύριοι εκπρόσωποι της κοινωνιστικής πεζογραφίας της εποχής, προωθώντας την ηθογραφία πιο συνειδητά στον κοινωνικό χώρο. Η σοσιαλιστική ιδεολογία, εξάλλου, περισσότερο ή λιγότερο, αναδεικνύεται και στα έργα των Κ. Παρορίτη (1878-1931), Δημοσθένη Βουτυρά (1871-1958) και Πέτρου Πικρού (1900-1957), που μεταφέρουν το σκηνικό από την ελληνική επαρχία στις περιθωριακές γειτονιές της Αθήνας.

Τέλος, η Μικρασιατική καταστροφή του 1922, με τις πολλαπλές πολιτικές οικονομικές, ιδεολογικές και ευρύτερα κοινωνικές επιπτώσεις της, θα σημάνει την αλλαγή προσανατολισμού στη λογοτεχνία καθώς και στη βαθμιαία κάμψη της ηθογραφίας, και αυτό θα αρχίσει να διαφαίνεται ιδιαίτερα ύστερα απ' την εμφάνιση της <<γενιάς του 1930>> και έπειτα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο: Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΗΘΟΓΡΑΦΙΚΗ

ΔΙΗΓΗΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑ

Οι γυναίκες είναι ιδιαίτερα σημαντικές στα έργα τόσο του Βιζυηνού, όσο και του Παπαδιαμάντη και του Καρκαβίτσα, καθώς αυτές κινούν τα νήματα των περισσότερων ιστοριών τους. Μπορεί να μην, να είναι γυναίκες των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, με ελάχιστη μόρφωση και οικονομικές δυσκολίες, όμως υπάρχουν και γυναίκες υψηλότερων κοινωνικών στρωμάτων, αστές και μορφωμένες. Η ιδεολογία του φύλου μέσα από τα διηγήματα των ελλήνων διηγηματογράφων φαντάζει ξεκάθαρη, καθώς οι γυναικείοι και οι ανδρικοί τους χαρακτήρες σκιαγραφούνται σύμφωνα με τα γυναικεία και ανδρικά πρότυπα εκείνης της εποχής.

Οι γυναίκες στα διηγήματά τους παρουσιάζονται δηλαδή σύμφωνες με τα κοινωνικά πρότυπα της εποχής τους και αποτελούν την έκφραση της αντρικής αντίληψης των συγγραφέων για το <<πώς είναι οι γυναίκες>>. Το ίδιο ισχύει βέβαια και για την παρουσίαση των ανδρικών χαρακτήρων αλλά στην συγκεκριμένη περίπτωση η εικόνα είναι αντικειμενική, αφού διαμεσολαβείται μέσα από την προσωπική έμφυλη εμπειρία των συγγραφέων.

Το φύλο αποτελεί για τους συγγραφείς κριτήριο <<κανονικής>> συμπεριφοράς⁸, καθώς είναι <<φυσικό>> και αναμενόμενο οι άντρες και οι γυναίκες να συμπεριφέρονται σύμφωνα με τις έμφυτες ιδιότητες και ικανότητές τους, αυτές δηλαδή που προσιδιάζουν στο φύλο τους. Η συμπεριφορά είναι κατά φύλο διαχωρισμένη: άλλα πρέπει να κάνουν οι

⁸ Ε. Παπαταξιάρχης - Θ. Παραδέλλης, <<Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα>>, Πανεπιστήμιο Αιγαίου,

άντρες, άλλα οι γυναίκες. Η κανονικότητα συναρτάται με τη διασφάλιση του έμφυλου ορίου, αυτού που χωρίζει την ανδρική από τη γυναικεία συμπεριφορά. Η αρχή αυτή ισχύει για όλες τις όψεις της συμπεριφοράς από τις <<φυσικές>> για παράδειγμα σεξουαλική έκφραση ως τις πιο κοινωνικές. Όμως ο Βιζυηνός αντιλαμβάνεται το φύλο και ως βιολογικό δεδομένο, δηλαδή θεωρεί ότι οι κληρονομικές διαφορές στη φυσιολογία αντρών και γυναικών ορίζουν τις ψυχολογικές ιδιότητες, τις δεξιότητες, τις κλίσεις και ικανότητες και τις εν γένει δυνατότητες των δύο φύλων. Η ανατομία δηλαδή συνιστά φυσικό προορισμό, τον οποίο άντρες και γυναίκες καλούνται να εκπληρώσουν.

Όλες οι κοινωνίες έχουν συγκεκριμένες προσδοκίες για κάθε φύλο. Συνολικά αυτές οι προσδοκίες συμπεριλαμβάνουν τους ρόλους ή τις συνήθειες, που είναι οι κοινωνικοί οδηγοί για τη συμπεριφορά του φύλου. Ο Βιζυηνός αλλά και ο Παπαδιαμάντης και ο Καρκαβίτσας παρουσιάζουν μια δομημένη κοινωνική πραγματικότητα, στην οποία οι γυναίκες υπήρχαν, γνωρίζοντας ανά πάσα στιγμή, επακριβώς και χωρίς αμφιταλαντεύσεις, ποιες ήταν οι προσδοκίες της κοινότητας από αυτές και ποια η κατά περίπτωση σωστή στάση και συμπεριφορά τους. Οι γυναίκες μεγαλωμένες ασφυκτικά στον κλοιό της παραδοσιακής, πατριαρχικής κοινωνίας συμμόρφωναν τη ζωή τους σύμφωνα με νόμους και αξίες, που τους επιβάλλονταν και όχι με προσωπικές επιλογές. Οι γυναίκες για παράδειγμα της Θρακικής κοινωνίας αλλά και της κοινωνίας της Σκιάθου και των Λεχαινών (και γενικά του ελλαδικού χώρου του 19^{ου} αιώνα) ήταν υποχρεωμένες, ίσως για όλη τους τη

ζωή, σε μια σχέση εξάρτησης από το αντρικό φύλο, στο οποίο άλλωστε όφειλαν και επιδείκνυαν την υποταγή τους. Οι παραδοσιακές συνήθειες για τις γυναίκες ήταν πάντα η υποχρέωση του γάμου που είχε ως άμεση συνέχεια και την υποχρέωση της μητρότητας. Αυτές οι υποχρεώσεις μεταφράζονταν στον παραδοσιακό γυναικείο ρόλο της <<συζύγου και της μητέρας>>. Αντίθετα, οι παραδοσιακοί ανδρικοί ρόλοι, ενώ επέτρεπαν τον γάμο, τους δινόταν η δυνατότητα για μια πιο ευρεία ζωή. Συχνά στο έργο του ο Βιζυηνός παρασύρεται από τις στερεότυπες κοινωνικές αντιλήψεις της εποχής του περί της θέσεως των γυναικών, τις ενστερνίζεται και δε διστάζει να τις παρουσιάσει στα διηγήματά του. Δε διστάζει να ισχυριστεί ότι οι γυναίκες πρέπει να είναι προικισμένες με παραδοσιακές ηθικές ιδιότητες, όπως η αρετή, η ευσέβεια, η ταπεινοφροσύνη, με εξωτερικές αρετές και χαρίσματα. <<Αλλά την αδερφήν ταύτην την εφантаζόμενην ωραίαν και συμπαθητικήν, ανεπτυγμένην και έξυπνον, με γράμματα, με χειροτεχνήματα με όλας εν γένει τας αρετάς, όσας είχαν αι κόραι των χωρών, όπου έζων μέχρι τότε. Και αντί τούτων όλων τι εύρον; Ακριβώς το αντίθετον. Η θετή μου αδερφή ήτον ακόμη μικρά, καχεκτική, κακοσχηματισμένη, κακόγνωμος, και προ πάντων δύσνους τόσον δύσνους, ώστε ευθύς εξ' αρχής μ' ενέπνευσεν αντιπάθειαν>>⁹.

Ο Βιζυηνός παρουσιάζει τις κρατούσες αντιλήψεις της εποχής του περί των χαρισμάτων και της ομορφιάς, που οι γυναίκες θα έπρεπε να διαθέτουν, χαρίσματα τα οποία η δεύτερη υιοθετημένη αδερφή δε διαθέτει και προϊδεάζει αρνητικά τον άνδρα προς το πρόσωπό της. Κάθε τι διαφορετικό σε

⁹ Γ. Βιζυηνός, «Διηγήματα Α'», «Το αμάρτημα της μητρός μου», Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988

σχέση πάντα με το κοινωνικά καθιερωμένο και επιτρεπτό για την γυναικεία φύση είναι απολύτως φυσικό να του προκαλέσει δυσαρέσκεια, αντιπάθεια, αποστροφή και μόνο μια καλή δικαιολογία, όπως αυτή της μητέρας είναι δυνατόν να διαφοροποιήσει τις απόψεις του συγγραφέα προς τη θετή κόρη.

Από την άλλη όμως ο Βιζυηνός κατάφερε να προχωρήσει και στη βαθύτερη ψυχογράφηση των διηγηματικών του χαρακτήρων, με αποτέλεσμα αυτοί άλλοτε να είναι σύμφωνοι προς τα ιδεώδη και τις αντιλήψεις της κοινωνίας της εποχής εκείνης και άλλοτε να παρουσιάζονται αντιτιθέμενοι προς το κοινωνικό τους περιβάλλον. Οι γυναικείοι χαρακτήρες του συχνά υπερβαίνουν χωρίς να καταργούν το όριο του φύλου τους, της γυναικείας υπόστασης και έτσι δεν είναι λίγες οι γυναίκες, που κυρίως χάρη στην ισχυρή τους προσωπικότητα και μια σειρά <<χαρακτηριστικών>>, που μοιάζουν μάλλον ανδρικά παρά γυναικεία, διαθέτουν δύναμη, κύρος και εξουσία στο εσωτερικό πάντοτε της οικογένειας, διεκπεραιώνοντας τρόπον τινά ανδρικούς πρόσκαιρους ρόλους.

Σύμφωνα με την Κ. Παπαθανάση - Μουσιοπούλου¹⁰ <<οι γυναίκες που περιγράφει ο Βιζυηνός διαθέτουν μεγάλο δυναμισμό, κυβερνούν τις οικογένειές τους και μπορούν να θεωρηθούν επιβιώματα της θρυλικής εποχής της μητριαρχίας>>¹¹

Με βάση τα ανωτέρω οι εικόνες των γυναικών στα διηγήματα παρουσιάζονται αντιφατικές: δηλαδή, οι γυναίκες παρουσιάζονται είτε ως φορείς του κακού και της αμαρτίας, οι αυτουργοί της όποιας συμφοράς για την

¹⁰ Κ. Παπαθανάση - Μουσιοπούλου, «Λαογραφικές Μαρτυρίες Γεωργίου Βιζυηνού», εκδόσεις, Αθήνα 1982, σ.σ.64 - 65

¹¹ Η Κ. Παπαθανάση - Μουσιοπούλου στηριζόμενη στο λήμμα μητριαρχία της εγκυκλοπαίδειας Ήλιος, τόμος 13ος συμπεραίνει ότι οι γυναίκες στα διηγήματα του Βιζυηνού είναι κατάλοιπα της εποχής.

κοινωνία, μιαρές και σκοτεινές, είτε ως ζωοδότρες, ιερές, απαραβίαστες και αγνές. Το κορμί τους είναι πάντοτε το ίδιο βρώμικο όσο και αγιασμένο και η μήτρα τους πηγή ζωής για την ανθρωπότητα, αλλά και πηγή δεινών και διαχρονικών δεσμών για το φύλο τους¹². Οι γυναίκες αντιπροσωπεύουν είτε τη Μάνα του θεού, είτε την επίορκο του Κήπου της Εδέμ και είτε είναι τα τρυφερά πλάσματα, που οι άνδρες παντρεύονται, ή είναι οι συνωμότητες, που τους παγιδεύουν, οι φύλακες της αρετής, του οίκου, αλλά συγχρόνως και αυτές που είναι επιρρεπείς στην ανηθικότητα¹³. Οι γυναίκες έχουν την ικανότητα να ξεστρατίσουν ακόμα και ένα γνωστικό άνδρα και να τον κάνουν <<σκλάβο>> της επιθυμίας τους. Η ιστορία του Αδάμ και της Εύας προειδοποιεί τον άνδρα για την τραγωδία που τον περιμένει, εάν υποκύψει στον πειρασμό και τίθεται έτσι καθαρά το ζήτημα της ενοχής των γυναικών για όλα όσα συμβαίνουν στο ανδρικό φύλο, μια αντίληψη που έχει τις ρίζες της στο μακρινό παρελθόν, στην απώλεια του Παραδείσου, εξαιτίας της γυναίκας - Εύας. Ο άνδρας - Αδάμ είναι ανίσχυρος να αντιμετωπίσει τη γυναίκα - Εύα, αλλά είναι πρόθυμος να την ακολουθήσει και να αποδεχτεί τις γυναικείες επιθυμίες και προτροπές της. Οι γυναίκες χαρακτηριζόμενες ως <<Εύα>>, θεωρούνται πως αναζητούν συνεχώς την ευκαιρία να παρασύρουν το ανδρικό φύλο και να συνάψουν σεξουαλικές σχέσεις μαζί του, αντίληψη που εκλογικεύει τον έλεγχο των αντρών πάνω στις γυναίκες με το επιχείρημα ότι είναι θεωρητικά ανίσχυροι και για το λόγο αυτό

¹² Μ. Γκασούκα, <<Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις του φύλου - Ζητήματα εξουσίας και ιεραρχίας>>, Αθήνα 1998, σελ. 44

¹³ <<...η ψυχή μου ελαύνεται προς αυτά, ελαύνεται αφειδώς και αμειλίκτως, ελαύνεται ως υφ' υλακτούντων κυνών, πλαταγουσών μαστίγων...από της πρώτης στιγμής καθ' ην εξηυτελίσθην ενόπιον του πρόστυχου εκείνου γύναιου μέχρι της τελευταίας, καθ' ην εφόνευσα το άγγελον της αγάπης!>> στο Γ. Βιζυηνός, <<Διηγήματα Β'>>, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988, <<Αι συνέπειαι της παλαιάς ιστορίας>>

δεν μπορούν να ελέγξουν τον εαυτό τους¹⁴.

Τέλος, με βάση τα προαναφερθέντα είναι γεγονός ότι δεν υφίσταται κανενός είδους έμφυλη διάκριση αλλά ούτε και οποιαδήποτε θρησκευτικής ή άλλης φυλετικής προκατάληψης μιας και τα δυο φύλα παρουσιάζονται ισότιμα, γεγονός που δημιουργεί μετέπειτα μια οικειότητα, κατανόηση και μια συμπόνια του αναγνώστη των διηγημάτων απέναντι στο ανδρικό και στο γυναικείο φύλο.

¹⁴ Ε. Παπαταξιάρχης- Θ Παραδέλλης, <<Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα>>, Πανεπιστήμιο Αιγαίου,

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

4.1. Εισαγωγή στην ανάλυση περιεχομένου

Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιείται ως μέθοδος ανάλυσης η ανάλυση περιεχομένου (ο αγγλικός όρος είναι Content analysis)¹⁵, η οποία θεωρείται ιδιαίτερα αποτελεσματική στην ανάλυση διαφόρων μορφών προφορικού ή γραπτού λόγου. Στο πλαίσιο της ερευνητικής διαδικασίας μπορεί να αναλυθεί το περιεχόμενο γραπτών κειμένων (για παράδειγμα βιβλίων, άρθρων, ταινιών και ούτω καθεξής), προφορικών επικοινωνιών (όπως μιας ομιλίας, συζήτησης) και προφορικής αλληλεπίδρασης (προφορικής αμφίδρομης επικοινωνίας, όπως είναι η συζήτηση, διδασκαλία). Η μέθοδος της ανάλυσης περιεχομένου αναφέρεται σε ερευνητικές καταστάσεις, όπου το ενδιαφέρον του ερευνητή εστιάζεται στην ανάλυση της επικοινωνίας. Κάθε μέσο που στοχεύει στο να πραγματοποιηθεί κάποια μορφή επικοινωνίας έχει και κάποιο περιεχόμενο.

Αναλύοντας λοιπόν αυτό το περιεχόμενο, αναλύει κανείς και την επικοινωνία.

Η ανάλυση περιεχομένου επομένως αποτελεί μορφή αναλυτικής παρατήρησης του επικοινωνιακού υλικού¹⁶. Το υλικό που αναλύεται στο πλαίσιο

Αθήνα 1992, σελ. 135

¹⁵ B. Berelson & P.F. Lazarsfeld, “The Analysis of Communication Content”, Chicago & New York: University of Chicago and Columbia University, 1948

¹⁶ Παρότι η μέθοδος έχει συνδεθεί κυρίως με την ανάλυση του γραπτού και του προφορικού λόγου στο πλαίσιο των μέσων μαζικής επικοινωνίας, ωστόσο μπορεί να εφαρμοστεί σε οποιονδήποτε επικοινωνιακό λόγο ή μήνυμα, σε όποια μορφή και αν εμφανίζεται (πχ. συνεντεύξεις, επιστολές, ημερολόγια, μυθιστορήματα κλπ.) στο Ε. Δημητρόπουλος, <<Εισαγωγή στη Μεθοδολογία της επιστημονικής έρευνας. Ένα συστημικό δυναμικό μοντέλο>>, Έλλην, Αθήνα 2001, σελ 147-148, (Η ανάλυση περιεχομένου είναι μια μέθοδος έρευνας και ανάλυσης της κοινωνικής επικοινωνίας, αλλά

της εργασίας αυτής είναι τρία διηγήματα των ηθογράφων της γενιάς του 1880. Πιο συγκεκριμένα, του Γ. Βιζυηνού <<Το αμάρτημα της μητρός μου>>, του Α. Παπαδιαμάντη <<Η Φόνισσα>>, του Α.Καρκαβίτσα << Η Λυγερή>> και αντανακλούν σε σημαντικό βαθμό τις δομές, αντιλήψεις, τα πρότυπα και το σύστημα αξιών της δεδομένης κοινωνίας, που τα δημιούργησε. Είναι ανάγκη τα συγκεκριμένα διηγήματα να εξεταστούν σε συνάρτηση με τις κοινωνικές, πολιτιστικές και ιστορικές συνθήκες υπό τις οποίες αυτά δημιουργήθηκαν, με το πρόσωπο που τα γέννησε και τις αντιλήψεις και τη νοοτροπία των κοινωνικών ομάδων, που τα ασπάστηκαν.

Μελετώντας τα παρόντα διηγήματα και αναλύοντάς τα ως κοινωνικά δημιουργήματα, μπορούμε να συνάγουμε συμπεράσματα σχετικά με τη θέση και το ρόλο των δύο φύλων στη δεδομένη κοινωνία και να συσχετίσουμε τη θέση και τους ρόλους που επιφυλάσσονται για το γυναικείο φύλο στα διηγήματά τους με τη θέση και τους ρόλους που τους αναλογούν στην κοινωνία που δημιούργησε αυτό το υλικό, σύμφωνα πάντα με όσα έχουν μελετηθεί για τη δομή και τη συγκρότηση της ελληνικής κοινωνίας και τη θέση και τις σχέσεις των δύο φύλων στο πλαίσιο της.

Η ανάλυση περιεχομένου είναι μια μέθοδος δευτερογενούς ανάλυσης ποιοτικού υλικού, το οποίο μπορεί να έχει διάφορες μορφές : κείμενα¹⁷,

κυρίως των κοινωνικών της προεκτάσεων και συνεπειών) στο Θ. Ιωσηφίδης, <<Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες>>, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2003, σσ. 62-63

¹⁷ Σύμφωνα μάλιστα με την Ν.Κυριαζή στο «*Η κοινωνιολογική έρευνα, Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*», Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2005, υπάρχουν γενικώς τρεις προσεγγίσεις για την ανάλυση κειμένων: α) Ποιοτική ανάλυση περιεχομένου (Qualitative content analysis). Διερεύνηση των υποκείμενων θεμάτων που εμπεριέχονται σε αυτά και παρουσίασή τους με σύντομες και χαρακτηριστικές παραπομπές. Οι κατηγορίες που προκύπτουν αναθεωρούνται συνεχώς με βάση καινούριες πληροφορίες που προκύπτουν. β) Σημειωτική (Semiotics) είναι η επιστήμη των σημείων (Science of signs) όπου ο ερευνητής /τρια προσπαθεί να ανακαλύψει τα λανθάνοντα

συνεντεύξεις, εικόνες, κινηματογραφικά έργα κτλ¹⁸. Τα πλεονεκτήματα της ανάλυσης περιεχομένου¹⁹ είναι ότι : α)Τα δεδομένα υπάρχουν σε σταθερή μορφή επιτρέποντας επαναλαμβανόμενες αναλύσεις και την εφαρμογή ελέγχων αξιοπιστίας και εγκυρότητας. β) Είναι δυνατόν να εφαρμοστούν συνδυαστικά και ποσοτικές - στατιστικές μέθοδοι ανάλυσης ορισμένων χαρακτηριστικών και στοιχείων του υλικού. γ) Μπορεί επίσης να χρησιμοποιηθεί στην ανάλυση περιεχομένου ειδικό λογισμικό ανάλυσης δεδομένων, δ) Είναι δυνατόν να διεξαχθούν με σχετικά χαμηλό κόστος επαναλαμβανόμενες έρευνες και ε) Μπορούν να χρησιμοποιηθούν πηγές και υλικό από τα νέα μέσα επικοινωνίας, όπως είναι το διαδίκτυο. Τα μειονεκτήματα της ανάλυσης περιεχομένου από την άλλη είναι : α) Τα γραπτά τεκμήρια είναι δυνατόν να είναι περιορισμένα και ελλιπή, β) υπάρχει κίνδυνος διαστρέβλωσης των συμπερασμάτων, αν δε δοθεί έμφαση στη διασταύρωση των πληροφοριών και στον έλεγχο της αξιοπιστίας του υπό μελέτη υλικού. γ) είναι δύσκολο κάποιες φορές να εντοπιστούν και να τεκμηριωθούν αιτιακές σχέσεις, καθώς δεν είναι ξεκάθαρο αν τα γραπτά δεδομένα αποτελούν αιτίες ή αποτέλεσμα.

Η ανάλυση περιεχομένου επομένως επιτρέπει τη συστηματική διερεύνηση των κειμένων και οι έρευνες που εφαρμόζουν την εν λόγω μέθοδο

μηνύματα που περιέχονται σε ένα κείμενο. γ) Ερμηνευτική (Hermeneutics). Η/ Ο αναλύτρια/ της του κειμένου προσπαθεί να ανακαλύψει το μήνυμα και το νόημα που είχε αυτό το κείμενο για τον/ την δημιουργό του σε σχέση με το χρόνο, το τόπο και τις συνθήκες που γράφτηκε. Στη συγκεκριμένη διπλωματική εργασία επιλέχτηκε ως έρευνα η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου του γραπτού λόγου και συγκεκριμένα των διηγημάτων Γ. Βιζυηνού, Α. Παπαδιαμάντη, Α. Καρκαβίτσα.

¹⁸ Σύμφωνα με το Robert Weber, «η ανάλυση περιεχομένου είναι η ερευνητική μέθοδος που χρησιμοποιεί συγκεκριμένους κανόνες για την εξαγωγή έγκυρων συμπερασμάτων...από την ανάλυση γραπτών κειμένων>>, στο R. P. Weber, "Basic Content Analysis", London: Sage Publications, 1990

¹⁹ Θ. Ιωσηφίδης, «Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες», εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2003,σελ. 63

συνήθως επικεντρώνονται στα βασικά θέματα που καλύπτουν τα κείμενα, στη συγκριτική τους σημασία, στο χώρο ή στο χρόνο που αφιερώνεται σε αυτά, καθώς και σε άλλα στοιχεία του περιεχομένου, τα οποία επιτρέπουν στον ερευνητή να περιγράψει το μήνυμα σε σχέση με τις κατηγορίες, που τον ενδιαφέρουν.

Κατά την ανάλυση και ανάλογα το σκοπό της έρευνας, το ενδιαφέρον του ερευνητή μπορεί να επικεντρωθεί στην καταγραφή της συχνότητας χρήσης όρων, λέξεων ή φράσεων, στην καταγραφή ύφους, τάσεων, φαινομένων, συμπεριφοράς και ούτω καθεξής. Η διαδικασία που ακολουθείται κατά την εφαρμογή αυτής της μεθόδου είναι η εξής :

α) καθορίζεται πρώτα το αντικείμενο ανάλυσης, αυτό δηλαδή του οποίου το περιεχόμενο χρειάζεται και αποφασίζεται να ερευνηθεί και διαμορφώνονται και αποσαφηνίζονται οι σκοποί για τους οποίους διενεργείται η συγκεκριμένη ανάλυση,

β) προσδιορίζεται η μονάδα που θα αποτελέσει τον άξονα της ανάλυσης (μονάδα καταγραφής), (για παράδειγμα κάποιες λέξεις, φράσεις, θέματα, χαρακτήρες και τα λοιπά),

γ) πραγματοποιείται η ανάλυση, οι συχνότητες, καταρτίζονται πίνακες ή ό,τι άλλο έχει αποφασιστεί και δημιουργείται ένα σύνολο δεδομένων σε ποσοτική ή ποιοτική μορφή (κατάλογοι, κλίμακες διαβάθμισης, πίνακες, γραφικές απεικονίσεις και ούτω καθεξής) και τέλος

δ) γίνεται η τελική επεξεργασία και μελέτη των δεδομένων και εξάγονται

συμπεράσματα, όπου χρειάζονται.

4.2. Μονάδα Καταγραφής

Εφόσον έχει ληφθεί η απόφαση σχετικά με τα βασικά ερωτήματα που θα θέσει η έρευνα καθώς και τα δεδομένα στα οποία θα στηριχτεί, προσδιορίζεται και η βασική μονάδα καταγραφής των δεδομένων²⁰. Προσδιορίζεται δηλαδή το τμήμα του κειμένου, που θα αποτελέσει τη βάση για την κατηγοριοποίηση: η λέξη, η πρόταση, η παράγραφος, το θέμα, το πρόσωπο. Η ανάλυση περιεχομένου αποτελεί τη διαδικασία κωδικοποίησης των δεδομένων και αφορά τη μετατροπή κειμένου σε κατηγορίες, που εκφράζουν ένα συγκεκριμένο σύστημα κωδικοποίησης²¹.

²⁰ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Κυριαζή στο «*Η κοινωνιολογική έρευνα, Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*», Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2005, <<η μικρότερη μονάδα καταγραφής στην ανάλυση περιεχομένου είναι η λέξη. Ολόκληρη πρόταση αποτελεί μονάδα καταγραφής, όταν ο ερευνητής ενδιαφέρεται να χαρακτηρίσει το νόημα που αντιπροσωπεύουν οι λέξεις ή φράσεις που παρουσιάζονται μαζί. Το συνολικό κείμενο μπορεί να αποτελέσει μονάδα καταγραφής, όταν ο σκοπός της έρευνας είναι να προσδιορίσει τα βασικά στοιχεία που το χαρακτηρίζουν. Σε άλλες περιπτώσεις, όταν το υπό έρευνα υλικό αφορά π.χ. μυθιστορήματα, τότε το πρόσωπο μπορεί να αποτελέσει μονάδα καταγραφής. Μονάδα καταγραφής αποτελεί και το γενικό θέμα που αναπτύσσεται στην πρόταση, στην παράγραφο ή σε όλο το κείμενο. Αυτό που ενδιαφέρει δηλαδή είναι η βασική ιδέα που αναπτύσσεται είτε σε μέρος του κειμένου είτε σε ολόκληρο το κείμενο>>».

²¹ ό.π. (Στις αρχικές μορφές της ανάλυσης περιεχομένου οι μετρήσεις στηρίζονταν είτε στο χώρο που κάλυπτε το υπό έρευνα περιεχόμενο είτε στο χρόνο. Εναλλακτική μορφή μέτρησης είναι η παρουσία/ απουσία της κατηγορίας στη μονάδα καταγραφής. Οι μετρήσεις που αφορούν τη συχνότητα με την οποία εμφανίζεται μια συγκεκριμένη κατηγορία παρέχουν πιο λεπτομερή στοιχεία. Η συχνότητα με την οποία παρουσιάζεται μια κατηγορία στο κείμενο

Ως μονάδα καταγραφής της συγκεκριμένης έρευνας αποτελεί το πρόσωπο²². Εξετάζονται αρχικά οι ρόλοι, η κοινωνική θέση και άλλα κοινωνικά προσδιοριζόμενα χαρακτηριστικά των προσώπων, όπως αυτά αποδίδονται στα εν λόγω διηγήματα. Υπόψη λαμβάνεται επίσης και η δράση των προσώπων αυτών, καθώς η πλοκή των διηγημάτων ξετυλίγεται. Αναζητούνται οι διαφυλικές τους σχέσεις, καθώς και οι σχέσεις στο εσωτερικό του φύλου τους, οι αντιστάσεις, οι συγκρούσεις και οι συμμαχίες, που προκύπτουν στο πλαίσιο πάντοτε των συνθηκών της ελληνικής κοινωνίας.

4.3. Οι κατηγορίες

Η μέθοδος κατηγοριοποίησης αποτελεί τον κύριο κορμό της ανάλυσης περιεχομένου και συνίσταται στη διαδικασία κωδικοποίησης των δεδομένων βάσει συγκεκριμένων κατηγοριών²³. Κατά τη διαδικασία κατηγοριοποίησης η/ο

αντιπροσωπεύει τη σημασία ή την αξία που φέρει σε αυτό. Συνήθως επιχειρείται και η μέτρηση της έντασης με την οποία προβάλλεται η συγκεκριμένη κατηγορία, διαδικασία όμως δύσκολη, καθώς είναι δυνατόν η ένταση να εμφανίζεται στο κείμενο με πολλαπλούς λεκτικούς τρόπους).

²² ο.π. (Όταν το υπό έρευνα υλικό αφορά π.χ. μυθιστορήματα, συνεντεύξεις, κινηματογραφικά έργα κτλ. και αναφέρεται σε συγκεκριμένα πρόσωπα, τότε το πρόσωπο μπορεί να αποτελέσει μονάδα καταγραφής. Τα πρόσωπα καταμετρούνται με τα χαρακτηριστικά που φέρουν (π.χ. την εθνικότητα, τη φυλή, το φύλο, το οικονομικό επίπεδο, την οικογενειακή κατάσταση), καταλήγοντας έτσι σε συμπεράσματα για τους ρόλους που προβάλλονται ή στερεότυπα που καλλιεργούνται μέσα από το περιεχόμενο).

²³ Ν. Κυριαζή, «Η κοινωνιολογική έρευνα, Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών», Ελληνικά γράμματα,

ερευνήτρια/της ερμηνεύει το περιεχόμενο της υπό ανάλυση επικοινωνιακής μονάδας με βάση τις κατηγορίες που έχει κατασκευάσει. Η ανάλυση περιεχομένου στην ουσία είναι διαδικασία κατηγοριοποίησης και αφορά ως εκ τούτου τη μετατροπή κειμένου σε κατηγορίες, που εκφράζουν ένα συγκεκριμένο σύστημα κωδικοποίησης²⁴.

Οι κατηγορίες που επιλέχθηκαν για την παρούσα έρευνα καθορίστηκαν τόσο από τους σκοπούς και τις υποθέσεις εργασίας που αποτέλεσαν την αφετηρία της, όσο και από το θεωρητικό υπόβαθρό της. Έχοντας επιλέξει ως μονάδα καταγραφής το πρόσωπο, και κυρίως επικεντώνοντας στα γυναικεία πρόσωπα των διηγημάτων πρέπει να χρησιμοποιηθούν κατηγορίες που θα συμβάλουν στη βαθύτερη κατανόηση της θέσης, των ρόλων και των αξιών που χαρακτηρίζουν τα γυναικεία πρόσωπα των διηγημάτων και θα μπορούν να αξιοποιηθούν σε αντιπαράθεση με κατηγορίες αντίστοιχων χαρακτηριστικών των ανδρικών προτύπων, ώστε να είναι δυνατή η σύγκριση των δύο φύλων.

Στη βάση αυτής της λογικής και ύστερα από προσεκτική μελέτη των γυναικείων προσώπων των ηθογραφικών διηγημάτων του Βιζυηνού, του Παπαδιαμάντη, του Καρκαβίτσα τα χαρακτηριστικά που διέπουν τη συμπεριφορά τους, καθώς και τις σχέσεις που διαμορφώνονται τόσο ανάμεσα στα γυναικεία πρόσωπα όσο και ανάμεσα στα πρόσωπα διαφορετικού φύλου, επιλέχθηκαν οι εξής κατηγορίες:

α) Καταγραφή των κοινωνικών ρόλων των δύο φύλων στα υπό εξέταση διηγήματα, προσδιορίζοντας ταυτόχρονα σε ποια σφαίρα της συλλογικής

δραστηριότητας εντάσσεται καθένας από τους ρόλους αυτούς (για παράδειγμα οικογένεια - νοικοκυριό, δημόσιος χώρος - καφενεία, γειτονιές, οικονομική δραστηριότητα κτλ.), καθώς έτσι θα φανερωθεί πως οι ίδιες οι γυναίκες βίωναν τους ρόλους τους, αλλά και πως έβλεπαν τον εαυτό τους και τις άλλες γυναίκες σύμφωνα πάντα με την ανδρική οπτική. Αυτό που αποκαλούμε κοινωνικό ρόλο²⁵ του φύλου είναι η αναμενόμενη συμπεριφορά του κάθε φύλου μέσα στην κοινωνία και τους τρόπους αυτούς συμπεριφοράς ουσιαστικά τους προδιαγράφει, χωριστά για τους άνδρες και τις γυναίκες, μια δεδομένη κοινωνία σε μια δεδομένη χρονική στιγμή.

β) Προσδιορισμός των σχέσεων κυριαρχίας ή υποταγής που εμφανίζονται ανάμεσα στα πρόσωπα των διηγημάτων, (όπου τέτοιες σχέσεις είναι εμφανείς) δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις διαφυλικές σχέσεις, αλλά και τις σχέσεις στο εσωτερικό του φύλου, τις αντιστάσεις, τις συγκρούσεις και τις συμμαχίες που προκύπτουν στο πλαίσιο πάντοτε των συγκεκριμένων συνθηκών της κοινωνίας.

γ) Καθορισμός της ισχύος που έχουν τα πρόσωπα των διηγημάτων και ως ισχύς θεωρείται η δυνατότητα, που έχει ένα πρόσωπο που δρα στο πλαίσιο μιας κοινωνικής σχέσης να πραγματοποιήσει τη θέλησή του ανεξάρτητα από την αντίσταση, που τυχόν θα συναντήσει.

²⁴ ο.π. σελ. 295

²⁵ (Υπάρχουν πολλά διαφορετικά στοιχεία-διαστάσεις της διαμόρφωσης του κοινωνικού ρόλου του φύλου. Ορισμένες από τις πιο κοινές διακρίσεις που μπορούν να γίνουν ως προς τα χαρακτηριστικά συμπεριφοράς μεταξύ των δύο φύλων, που αναφέρονται ως «το περιεχόμενο των ρόλων του κοινωνικού φύλου» είναι οι δραστηριότητες και τα ενδιαφέροντα (εργασία, οικιακοί ρόλοι και καθήκοντα), τα ατομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά (χαρακτηριστικά προσωπικότητας και χαρακτηριστικά συμπεριφοράς), κοινωνικές σχέσεις, χαρακτηριστικά προσωπικού στιλ και συμβολικής επικοινωνίας (χειρονομίες, γλωσσικό στιλ). στο P. Turner, <<Βιολογικό φύλο, κοινωνικό φύλο και ταυτότητα του

δ) Καθορισμός επίσης της θέσης των γυναικών του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα στο χώρο της εκπαίδευσης και της αγωγής σε σύγκριση με το ανδρικό φύλο, προσδιορισμός της κατά φύλα κατανομής της εργασίας και των συνεπειών αυτής στην καθημερινή ζωή των γυναικών του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα, αλλά και της αποτελεσματικής ή και όχι ανταπόκρισης των γυναικών στους κοινωνικούς αυτούς ρόλους.

ε) Καθορισμός της θρησκείας ως συνδετικού δεσμού με την έκφραση κάθε κοινωνικού βίου,

στ) Καθορισμός του επαγγέλματος ως το μέσο κοινωνικής ανέλιξης και διαστρωμάτωσης,

ζ) Καθορισμός της ενδυμασίας ως μέσο ανάδειξης κοινωνικής – οικονομικής θέσεως, τάξης ενώ ταυτοχρόνα αποτελεί και ανθρωπογεωμορφικό χαρακτηριστικό γνώρισμα κάθε τόπου.

4.4. Δειγματοληψία

Η δειγματοληψία κάθε φορά χρησιμοποιείται ανάλογα με τον όγκο των δεδομένων του υπο διερεύνηση θέματος. Στην συγκεκριμένη περίπτωση ο όγκος των δεδομένων είναι μικρός και δεν κρίνεται σκόπιμο η εφαρμογή αυτής.

Πάντοτε όμως το αρχικό βήμα αφορά στην επιλογή των εκάστοτε πηγών που θα χρησιμοποιήσει ο ερευνητής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5ο: ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥΣ

5.1. Θέση γυναίκας και Φύλο

Παρατηρώντας τους κοινωνικούς ρόλους των διαφόρων προσώπων, οι άνδρες εμφανίζονται να διαδραματίζουν ρόλους εκτός σπιτιού και οικογένειας (δηλαδή, εξωοικογενειακούς ρόλους), ενώ αντίθετα οι γυναίκες αναλαμβάνουν ρόλους, που αφορούν καθαρά το χώρο της οικογένειας, του σπιτιού και του νοικοκυριού (ενδοοικογενειακοί ρόλοι). Οι καθημερινές ασχολίες των γυναικών περιστρέφονται περισσότερο γύρω από τους δύο πόλους των μοναδικών ενδιαφερόντων τους, την οικογένεια και το νοικοκυριό. Ακόμα και στις γυναίκες, που παραβιάζουν το κοινά αποδιδόμενο προσωπείο των γυναικών και παρουσιάζονται με συμπεριφορά πιο δυναμική, ισχυρή και με κάποιο κύρος (γυναίκες μεγάλης ηλικίας επί το πλείστον, διαφορετικά οι γυναίκες είναι συνυφασμένες με το χώρο του σπιτιού και του νοικοκυριού), όπου υπέρτατη προτεραιότητα ζωής αποτελεί ο μητρικός τους ρόλος. Για παράδειγμα, ο Βιζυηνός παρουσιάζει μόνο έναν ανδρικό χαρακτήρα να ταυτίζεται με τον ενδοοικογενειακό ρόλο και να απολαμβάνει δραστηριότητες, που χαρακτηρίζονται ως γυναικείες.

5.2. Οικογένεια – Μητρότητα

Ο ρόλος της μητέρας στα τρία διηγήματα συναντάται μετρημένες

φορές, ενώ ίσες φορές απαντάται και ο ρόλος του πατέρα. Και στα τρία διηγήματα πάντως είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στο μητρικό ρόλο της γυναίκας που δεσπόζει σε όλα τα διηγήματα και κατέχει πρωταγωνιστικό ρόλο.

Κυρίαρχος ρόλος των γυναικών των παραδοσιακών κοινωνιών ήταν η μητρότητα και επισημαινόταν από την κυοφορία, τη γέννηση, την προστασία, τη διατροφή και την ανατροφή, εκδηλωνόταν και ήταν ολόκληρη μια πράξη αγάπης, αυταπάρνησης και αφοσίωσης προς το παιδί τους. Η κοινωνική μάλιστα ταυτότητα των γυναικών της εποχής αναδεικνυόταν μέσα από τον εκφραστικό ρόλο της μητρότητας²⁶ και η εξιδανίκευση της μητρότητας είχε άμεση σχέση με τη σημασία που δινόταν στην οικογένεια την εποχή εκείνη. Στην ουσία η μητρότητα σήμαινε για τις παραδοσιακές γυναίκες ότι έπαυαν πια να είναι ασήμαντα αντικείμενα και έπαιρναν τη θέση των σημαινόντων προσώπων²⁷.

Στην παραδοσιακή κοινωνία, η στάση της οικογένειας, αλλά και της κοινότητας απέναντι στη μητέρα ήταν δηλωτική του σεβασμού προς το πρόσωπό της. Η δυνατότητα να φέρει μια καινούρια ζωή καθαγίαζε την ύπαρξή της και προετοίμαζε μια διαφορετική στάση από το κοινωνικό σύνολο. Το συνεχές δόσιμο στα παιδιά δικαιολογούσε στα μάτια των γυναικών - μητέρων και στα μάτια του κοινωνικού συνόλου το περιεχόμενο της ύπαρξής τους και η παραδοχή τους από την κοινωνία τις οδηγούσε στην αυτοεκτίμηση. Όσο οι γυναίκες αποστερούσαν τον εαυτό τους από τις υλικές απολαβές, τόσο αυξάνονταν οι ψυχολογικές τους απολαβές. Η μητρότητα ήταν το

²⁶ Campbell J. K., <<*Honour, Family and Patronage: A study of Instructions and Moral Values in Greek Mountain Community*>>, Oxford Clarendon Press, 1964

²⁷ Μ. Χρηστέα-Δουμάνη, <<*Η Ελληνίδα μητέρα άλλοτε και σήμερα*>>, εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1989, σελ. 73

σημαντικότερο στοιχείο που δικαίωσε τις γυναίκες μέσα στο πλέγμα των εξαρτημένων σχέσεων και σχέσεων υποταγής. Το στοιχείο αυτό εξασφάλιζε για τις γυναίκες την ανεπίσημη, κατά κάποιο τρόπο, συγκυριαρχία τους μαζί με τον άνδρα ή τη συνεξουσία τους, εφόσον στα χέρια τους αφηνόταν το τεράστιο σε σημασία έργο της ανατροφής των παιδιών²⁸. Η γυναικεία παρουσία διεφαινετο παρά μόνο μέσα από τη μοναδική της σχέση με τον άνδρα της - σχέση που εκλαμβάνονταν με όρους υποτέλειας, αλλά και σε σχέση και με τα ίδια τα παιδιά τους. Αποκλεισμένες από την κοινή ζωή δεν είχαν κοινωνική αξία παρά μονάχα ως μέλη μιας οικογένειας.

Από τη γέννηση του πρώτου παιδιού και ύστερα η θέση των γυναικών άλλαζε σημαντικά. Με την άφιξη του μωρού, η στάση όλης της οικογένειας από απλή ανοχή μετατρεπόταν σε παραδοχή και τρυφερότητα για τη μητέρα του μικρού απογόνου. Η μητρική μορφή πλέον αποκτούσε κύρος και αξία και στο νου της δεν μπορούσε να διανοηθεί άλλο λόγο ύπαρξης εκτός από τη μητρότητα. Το κύρος που συνεπαγόταν ο ρόλος της μητέρας δεν το αποκτούσαν αυτόματα οι γυναίκες με τη γέννηση των πρώτων παιδιών τους²⁹. Το ορόσημο αυτό ήταν το πρώτο μόνο βήμα στη μετάβαση από τη θέση των γυναικών στη θέση της μητέρας. Από εκεί και μετά το κύρος της μητέρας αυξανόταν και μάλιστα αυξανόταν ανάλογα με την καλή εξέλιξη των παιδιών της. Εφόσον, η ύπαρξη των γυναικών ήταν ταυτισμένη με την ύπαρξη των παιδιών ήταν φυσικό όταν τα παιδιά τους ενηλικιώνονταν το κύρος τους και η

²⁸ Μ. Γ. Μερακλής, «Ελληνική λαογραφία. Κοινωνική συγκρότηση», Οδυσσέας, Αθήνα 1992, σελ. 56

²⁹ «Αφ' ότου απέθανεν ο πατήρ μας, δεν είχαν εξέλθει της οικίας. Διότι εχίρευσε πολύ νέα και εντρέπετο να κάμη χρήσιν της ελευθερίας, ήτις και εν αυτή τη Τουρκία ιδιάζει εις πάσαν πολύτεκνον μητέρα» στο Γ. Βιζυηνός, «Διηγήματα Α΄», Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988, «Το αμάρτημα της μητρός μου»

ελευθερία τους να μεγάλωνε ανάλογα³⁰. Με την ηλικία και όχι μόνο, το κύρος της μητέρας αυξανόταν σημαντικά. Ο μέγιστος σεβασμός εξασφαλιζόταν στη μητέρα και ήταν ανάλογος πάντα με την κοινωνική της προσφορά. Η αυταπάρνηση που έδειχνε η μητέρα και η φροντίδα των παιδιών της μέχρι την ενηλικίωση συνεπαγόταν κύρος και τιμή για τις μητέρες - γυναίκες. Στα διηγήματα αυτά το γυναικείο φύλο, προορισμός του οποίου θεωρείται ότι είναι η μητρότητα και η ανατροφή των παιδιών, δέχεται την εσωτερική τους χαρακτηριστικών εκείνων, που εξιδανικευμένα συνθέτουν την ιδανική μητέρα. Ο μητρικός ρόλος ωραιοποιείται και η θεοποίησή του γίνεται η αιτία του αποκλεισμού και της περιθωριοποίησης των γυναικών ως προς τη συμμετοχή τους στην κοινωνική ζωή³¹, αφού εισχωρεί στους άλλους γυναικείους ρόλους και τους κυριεύει. Στο διήγημα <<Το αμάρτημα της μητρός μου>> ο Βιζυηνός αναφέρεται ξεκάθαρα στην αυταπάρνηση της μητέρας του και εν συνεχεία στην αναγνώρισή της, το σεβασμό και τη αγάπη που δείχνουν τα τέκνα στη μητρική μορφή. Πιο χαρακτηριστικά: <<Και όμως η μήτηρ μου λιπόθυμος καθώς ήτο, κατάκοπος, βεβαρημένη από επαρχιακά φορέματα, ικανά να πνίξουν και τον δεξιότερον κολυμβητήν, δεν εδίστασε να εκθέση την ζωήν αυτής εις κίνδυνον....Εγώ όμως ενθυμούμην πάντοτε, ότι η αυταπάρνηση της μοι εχάρισε δια δευτέραν φοράν την ζωήν, την οποίαν την ώφειλον>> και «Το υικόν σέβας ήτο πολύ, και η αυθεντία της μητρός μεγάλη,....>>³².

Μετά το γάμο το κύριο μέλημα των γυναικών ήταν να γίνουν μητέρες και μάλιστα ήταν καθήκον τους να χαρίσουν στην οικογένεια αγόρια. Η μητρότητα

³⁰ Μ. Γ. Μερακλής, ο.π., σελ. 76

³¹ Α. Μισέλ, «Κοινωνιολογία της οικογένειας και του γάμου», εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1987, σελ. 133

³² Γ. Βιζυηνός, «Διηγήματα Α΄», Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988, «Το αμάρτημα της μητρός μου»

αποτελούσε το πεπρωμένο των γυναικών της εποχής και δια της αρρενογονίας οι γυναίκες αποκτούσαν το εισιτήριο της πλήρους ένταξής τους στην κοινωνία. Κάθε οικογένεια επεδίωκε να αποκτήσει πολλά παιδιά, με κύριο σκοπό να γίνει πολυμελής, διότι χρειαζόνταν πολλά εργατικά χέρια. Ήθελαν κυρίως αγόρια για τα χωράφια και γι' αυτό το λόγο αν είχαν μόνο κορίτσια έκαναν παιδιά μέχρι να αποκτήσουν αγόρια. Μάλιστα η μεγάλη, η διευρυμένη οικογένεια μπορεί να αποτελείτο από τρεις ή και περισσότερες γενεές, δηλαδή παππούδες, παντρεμένους γιους (σπανιότατα κόρες) και εγγόνια. Η απόκτηση άρρενος τέκνου θεωρείτο απαραίτητη, διότι <<Ο σερνικός είναι το άλφα και το ωμέγα της γενιάς, η ελπίδα, ο θησαυρός του σπιτιού, ο αφέντης και ο ιδιοκτήτης της οικογενειακής εστίας>>³³. Το άρρεν τέκνο φρόντιζε για τη διαιώνιση του πατρικού γένους, διατηρούσε το όνομα της οικογένειας και η απόκτησή του δεν επιβάρυνε οικονομικά την οικογένεια. Άλλωστε, απεριόριστη ικανοποίηση στη μητέρα έφερνε κυρίως η γέννηση γιου. Ο φόβος της θηλυγονίας σχετιζόταν με την εθιμική υποχρέωση της παροχής προίκας, ενώ αντίθετα το πάθος της αρρενογονίας, που εκφραζόταν κυρίως από τις γυναίκες συνδεόταν και με τη δική τους κοινωνική αναβάθμιση στο ρόλο της μητέρας και τις εξουσίες που ο ρόλος αυτός παρείχε³⁴.

Στο διήγημα <<Το αμάρτημα της μητρός μου>> όμως οι γονείς του Βιζυηνού και ακόμα περισσότερο η μητέρα του έχουν διακαή πόθο να αποκτήσουν κορίτσι και όχι αγόρι. Χαρακτηριστικό αυτού το παρακάτω

³³ Δ. Οικονομίδου, «Η κοινωνική θέσις της ελληνίδος κατά τινά έθιμα του λαού», Επετηρίς του κέντρου ερεύνης ελληνικής λαογραφίας, τόμος κβ', Αθήναις 1973-1974, σελ.77

³⁴ Μ. Γκασούκα, «Η κοινωνική θέση των γυναικών στο έργο του Παπαδιαμάντη», εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1998, σελ. 102

απόσπασμα: <<Τρία χρόνια επέρασαν χωρίς να φάγω ψωμί να πάγη στην καρδιά μου. Στα τρία χρόνια κ' ύστερα γεννήθηκες εσύ.- Ήταν οι πολλές οι χάρεις που επήγα. Σαν εγεννήθηκες εσύ εκατάκατσεν η καρδιά μου, μα δεν ημέρεψε. Ο πατέρας σου σε ήθελε κορίτσι και μιαν ημέρα με το είπε: - Κί αυτό καλώς μας ώρισε, Δεσποινιώ, μα γω το ήθελα κορίτσι.>> και <<Ίσα ίσα εκείνον το μήνα....εκείνο το μήνα εκοιλοπονούσα την Αννιώ. Κάθε λίγο και λιγάκι φώναζα τη μαμίτσα.- Έλα εδώ, κυρά, να διούμε. Κορίτσι είναι;- Ναι, θυγατέρα, έλεγεν η μαμή. Κορίτσι! Δε βλέπεις; Δε σε χωρούν τα ρούχα σου! - Και να πια εγώ χαρά σαν το άκουγα! Σαν εγγενήθηκε το παιδί και βγήκεν αληθινά κορίτσι, τότε πια ήρθεν η καρδιά μου στον τόπο της. - Ευχαριστώ σε Θεέ μου! Έλεγα νύχτα και μέρα. Ευχαριστώ σε η αμαρτωλή....>>. Λίγο πιο κάτω στο ίδιο διήγημα η μητέρα αναφέρει <<Ελπίδα να κάνω άλλο κορίτσι δεν ήταν πλέον. Ο πατέρας σου είχ' αποθάνει. Αν δεν ευρίσκετο ένας γονιός να με χαρίση το κορίτσι του, ήθελα πάρω τα βουνά να φύγω>>. Το αμάρτημα της μητέρας στο διήγημα (αμέλεια των μητρικών της καθηκόντων και πνιγμός του κοριτσιού της, επειδή την πήρε ο ύπνος από την κούραση και την πλάκωσε) μπορεί και τροφοδοτεί, μέσα σε μια ανδροκρατούμενη κοινωνία, την παράδοξη και παράφρονη αυτή αδυναμία της για την απόκτηση μιας κόρης (δικής της και υιοθετημένης αργότερα). Άλλωστε, θα μπορούσε κανείς να επισημάνει ότι η γυναίκα είχε ήδη αποκτήσει δύο γιους και το χρέος και το καθήκον της ως γυναίκα - σύζυγος το είχε εκτελέσει και επομένως δεν είχε λόγο να φοβάται να εκφράσει την επιθυμία της ή να σκέφτεται ότι θα εκδιωχθεί από το σπίτι του άνδρα της, επειδή δεν είχε προσφέρει άρρενα απόγονο στην οικογένεια. Το ίδιο φαίνεται να ισχύει και στην περίπτωση της <<Φόνισσας>> του Παπαδιαμάντη

όπου η Φραγκογιαννού πνίγει τα θηλυκά κοράσια γιατί μονάχα οικονομικό βάρος θεωρεί η ίδια ότι δύνανται να είναι για τους γονείς αφού δεν μπορούν να εργαστούν και άρα να προσφέρουν υλικές απολαβές στην οικογένεια.

Η τεκνοποιία έφερνε μεγάλη χαρά στο σπίτι, σε αντίθεση με την ατεκνία, που προξενούσε μεγάλο καημό στην οικογένεια. Μάλιστα, οι γυναίκες έχαιραν κύρους και αξίας στο κοινωνικό σύνολο, εφόσον μπορούσαν να αποκτήσουν αρσενικό διάδοχο. Η μόνη περίοδος της ζωής των γυναικών, κατά την οποία έχαιραν ιδιαίτερης περιποίησης, ήταν η εποχή της εγκυμοσύνης. Οι γυναίκες στη Θράκη συνήθως ήθελαν το πρώτο τους παιδί να είναι κορίτσι για να μεγαλώσει τα άλλα και να βοηθάει τη μητέρα στις δουλειές, σύμφωνα με την παροιμία <<της καλομάνας το παιδί το πρώτο νάν' κορίτσι>>³⁵. Μεγάλη δυστυχία όμως για την ελληνική οικογένεια η κατά σειρά απόκτηση θηλέων τέκνων και η μη γέννηση άρρενος. Στη Θράκη συγκεκριμένα, η τεκνογονία είχε ιδιαίτερη σημασία και για την κληρονομή της περιουσίας³⁶. Όποιοι δεν είχαν παιδιά την εποχή εκείνη, θεωρούνταν ότι είχαν τιμωρηθεί από το θεό³⁷ και ήταν στιγματισμένοι κοινωνικά και γι' αυτό το λόγο επιδίωκαν να υιοθετήσουν κανένα ορφανό, αγόρι ή κορίτσι, για να αφήσουν σε αυτό την περιουσία τους. Τα παιδιά

³⁵ Στην Θράκη συγκεκριμένα έλεγαν <<όταν της πρωτάρας το παιδί γεννιούνταν κορίτσι, το χαίρουνταν, γιατί η μητέρα θα το είχε βοηθή στις δουλειές του σπιτιού και στο μεγάλωμα των άλλων παιδιών>> στο Δ. Οικονομίδου, <<Η κοινωνική θέσις της ελληνίδος κατά τινά έθιμα του λαού>>, Επετηρίς του κέντρου ερεύνης ελληνικής λαογραφίας, τόμος κβ', Αθήναις 1973-1974, σελ. 79-80 και Β. Αλεξάκη, <<Οι σχέσεις μεταξύ των συγγενών και μεταξύ των δύο φύλων>> στο άρθρο «Η δομή της ελληνικής οικογένειας στη Θράκη>>, περιοδικό Μνήμων, τόμος 5ος, Αθήνα 1975, σελ.78

³⁶ Ελ. Π. Αλεξάκη, <<Η μεταβίβαση της περιουσίας και τα κληρονομικά δικαιώματα>> στο άρθρο <<Η δομή της ελληνικής οικογένειας στη Θράκη>>, περιοδικό Μνήμων, τόμος 5ος, Αθήνα 1975, σσ. 73-74

³⁷ <<Αλλά τι τα θέλεις! Η αμαρτία είναι αμαρτία.... Ως τόσο ο καιρός περνούσε και ο Θεός δεν μας έδιδε τίποτε. Να! έλεγα μέσα μου. Ο Θεός με τιμωρεί, γιατί δε στάθηκα άξια να προφυλάξω το παιδί που μ' έδωσε>>. Γ. Βιζυηνός, <<Δηγήματα Α'>>, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988, <<Το αμάρτημα της μητρός μου>>

αυτά μπορεί να ήταν είτε μακρινά ανίψια είτε ολότελα ξένα, όπως συνέβη στο Γιωργί και στη Χρουσή, τους παππούδες του Βιζυηνού, οι οποίοι υιοθέτησαν ένα κορίτσι άγνωστο, την Δεσποινιώ, τη Μιχαλιέσσα. Η γέννηση του παιδιού μάλιστα και στην περίπτωση της Ανθής στο έργο της <<Λυγερής>> του Καρκαβίτσα αποτελεί και τον συνδετικό κρίκο για την αποδοχή της γυναίκας ότι πλέον αυτός είναι ο σύζυγός της και θα πρέπει να δείχνει το ενδιαφέρον της και την υπακοή της στα λεγόμενά του.

Η ατεκνία ήταν για τις γυναίκες που την βίωναν κοινωνικός στιγματισμός³⁸, καθώς οι γυναίκες την εποχή εκείνη δεν μπορούσαν να διανοηθούν άλλο λόγο ύπαρξης εκτός από τη μητρότητα και επομένως ένοιωθαν ντροπή μαζί με πόνο για τη δυστυχία τους και επιπλέον αντιμετώπιζονταν από το κοινωνικό σύνολο με κάποια απέχθεια και κακία. Στην περίπτωση μη εκπλήρωσης του μητρικού πεπρωμένου, οι γυναίκες ουσιαστικά έχαναν την ταυτότητά τους, αφού η ικανότητά τους να γεννούν παιδιά και μάλιστα αγόρια (αρρενογονία) αποτελούσε το σημείο αναφοράς της γυναικείας ύπαρξης. Οποιοδήποτε πρόβλημα καθυστέρησης στη γέννηση τέκνων ή η όποια ατεκνία των γυναικών εθεωρείτο κατά το 19ο αιώνα αποκλειστική ευθύνη των γυναικών, καθώς η ικανότητα του άνδρα δεν αμφισβητείτο ποτέ. Το βάρος της ατεκνίας ήταν μεγάλο και το υφίσταντο αποκλειστικά και μόνο οι γυναίκες, οι οποίες μετατρέπονταν σε πρόσωπα αντιπαθή και έρχονταν συχνά αντιμέτωπες

³⁸ Τη βιολογική αδυναμία προς τεκνοποίηση εύλογα καταδίκαιζε ο κοινωνικός περίγυρος, αφού η κυρίαρχη αντίληψη ήταν ότι οι άνθρωποι παντρεύονται για να κάνουν παιδιά. Στην παραδοσιακή ελληνική κοινωνία του 19ου αιώνα η οικογένεια αποτελούσε κυρίαρχο θεσμό και λειτουργούσε κυρίως ως μονάδα επιβίωσης και αναπαραγωγής των μελών στο Μ. Γ. Μερακλής, <<Ελληνική Λαογραφία - Ήθη και έθιμα>>, Οδυσσέας, Αθήνα 1986, σελ. 19-21

ακόμα και με απάνθρωπες συμπεριφορές³⁹. Η <<στείρα>> στην κοινωνική συνείδηση εξέφραζε την ανθρώπινη αποτυχία και τη θεία αποδοκιμασία⁴⁰. Ακριβώς με αυτή τη θεία αποδοκιμασία προς το πρόσωπό της πίστευε ότι δοκιμαζόταν η μητέρα του Βιζυηνού, όταν πέρασαν τρία χρόνια και δεν είχε μείνει ακόμα έγκυος⁴¹. Η στάση των συζύγων απέναντι στην ατεκνία ή στο πρόβλημα της καθυστέρησης της γέννησης παιδιών διαφοροποιούνταν, καθώς η συμπεριφορά τους και η ανοχή τους προς το θέμα αυτό θα μπορούσε να χαρακτηριστεί από ήπια ως πολύ σκληρή. Πολλοί ήταν οι σύζυγοι, που συμερίζονταν τις κοινωνικές αντιλήψεις - προκαταλήψεις απέναντι στην ατεκνία, ενώ θεωρούσαν το πρόβλημα ως μοναδική ευθύνη των γυναικών. Ο πατέρας του Γ. Βιζυηνού για παράδειγμα στο διήγημα <<Το αμάρτημα της μητρός μου>> δείχνει αρχικά ανοχή στην καθυστέρηση απόκτησης παιδιών, με το πέρασμα του καιρού όμως τα συναισθήματά του διαμορφώνονται ανάλογα⁴².

Η μητέρα συνεχώς παρούσα εστιαζόταν κυρίως στη φροντίδα των παιδιών της. Περιορισμένη στον οικιακό χώρο, με ακυρωμένες τις δυνατότητές της για την όποια συμμετοχή της στην κοινωνική δράση, η μητέρα μεγάλωνε τα παιδιά της. Η μητρότητα αποτελούσε τον κεντρικό ρόλο των γυναικών και η

³⁹ Στην ελληνική κοινωνία του 19ου αιώνα ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένα τα έθιμα και οι θεσμοί αποπομπής των στείρων γυναικών ή της πρόσληψης από τον άνδρα μιας δεύτερης που θα εξασφάλιζε παιδιά. Σε μια ανδροκρατικά δομημένη κοινωνία το τίμημα της ατεκνίας το πλήρωναν οι γυναίκες στο Δημ. Α. Πετρόπουλος, <Η ακληρία εις τα έθιμα του ελληνικού λαού>>, Ελληνική Λαογραφική Επετηρίς, Τόμος, Ζ', 1952, σελ. 28-44

⁴⁰ Μ. Γκασούκα, <<Η κοινωνική θέση των γυναικών στο έργο του Παπαδιαμάντη>>, εκδόσεις Φιλιπότη, Αθήνα 1998 σελ. 104

⁴¹ <<Ευχαριστώ σε Θεέ μου! Έλεγα νύχτα και μέρα. Ευχαριστώ σε η αμαρτωλή, που εσήκωσε την εντροπή και εξάλειψε την αμαρτία μου!>> στο Γ. Βιζυηνός, <<Διηγήματα Α'>>, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988, <<Το αμάρτημα της μητρός μου>>

⁴² <<Γιατί κ' εκείνος όλον τον πρώτο χρόνο έκαμνε τάχα τον αλύπητο και μ' επαρηγορούσε, για να με δώση θάρρος. Υστερα όμως άρχισε να γίνεται σιγανός και συλλογισμένος>> στο Γ. Βιζυηνός, <<Διηγήματα Α'>>, Εκδόσεις Νεφέλη,

προαγωγή τους σε ηθικούς στυλοβάτες του σπιτιού, της οικογένειας και του έθνους απέδιδε σε αυτές τελικά ένα κοινωνικά αποδεκτό ρολό και μια κοινωνική χρησιμότητα. Μια μητέρα δε διέθετε άλλη ταυτότητα και γι' αυτό όλη της η ζωή κινούνταν στους ρυθμούς των παιδιών της και στην εσωτερίκευση της θέλησης του άνδρα της, την οποία εξέφραζε ,εν τέλει, ως δική της. Η σημασία της μητρότητας σε αντίθεση με την πατρότητα, που ήταν περιφερειακή ήταν τεράστια⁴³. Αυτός ο απόμακρος, πατέρας επενέβαινε σε κάποια στιγμή στη σχέση μητέρας - αγοριού, όταν το αγόρι έπαυε να θεωρείται πλέον παιδί. Η επέμβαση αυτή αποσκοπούσε στην απόσπαση του αγοριού από το γυναικείο ιδιωτικό χώρο και την ένταξή του στον δημόσιο χώρο. Η μητέρα παρά τη διασάλευση του γυναικείου της κόσμου ήταν προετοιμασμένη να διευκολύνει τη σχετική αυτή διαδικασία και να περιοριστεί στην ανάπτυξη της σχέσης της με την κόρη.

Η συμπεριφορά της μητέρας απέναντι στα παιδιά της χαρακτηριζόταν κυρίως από μια συνεχή επιφυλακή και η επικοινωνία της με τα παιδιά φαινόταν σταθερή, ομαλή και σχεδόν συνεχής. Εκδηλώσεις τρυφερότητας από την πλευρά της μητέρας, όπως οι αγκαλιές, τα χάρδια και τα φιλιά ήταν μάλλον σπάνιες, αλλά όχι ανύπαρκτες. Η μητέρα, πάντα διαθέσιμη για τα παιδιά της, γινόταν το σύμβολο της γενναιοδωρίας, της αυτοθυσίας και της αυταπάρνησης.

Η ιδέα του πόνου της μητέρας προς χάρη του παιδιού της ήταν εξαιρετικά ισχυρή. Περιελάμβανε βέβαια τις ωδίνες του τοκετού, μεγαλύτερη έμφαση όμως δινόταν στη διαρκή αγωνία, στο άγχος και στο συναισθηματικό

Αθήνα 1988, <<Το αμάρτημα της μητρός μου>>

⁴³ Ο πατέρας λειτουργεί ως αυθαίρετο στοιχείο που δίνει στο παιδί την κοινωνική του ταυτότητα- ένα όνομα, μια κοινωνική τάξη- απομακρύνοντας το από τη σωματική δυϊκότητα της μητέρας. Η σχέση του πατέρα με το παιδί δεν είναι σχέση βεβαιότητας και συνέχειας, όπως αυτή της μητέρας στο Bowlby R. <<Μεταλλασσόμενος Οιδίποδας>>, Α.

βάρος, που οι μητέρες θα υπέφεραν για χάρη των παιδιών τους. Όταν μια μητέρα έχανε το παιδί είτε σε παιδική είτε σε ώριμη ηλικία, εκφραζόταν με επικήδεια αισθήματα και εκδηλωνόταν συνήθως με παράπονα, κλάματα και παρακλήσεις προς τα παιδιά της⁴⁴. Οι γυναίκες βίωναν τη διαδικασία του χωρισμού πολύ διαφορετικά από τους άνδρες⁴⁵ και η μητέρα του Βιζυηνού, το Δεσποινιώ έχοντας βιώσει το θάνατο των παιδιών της, που ήταν και στην παιδική - βρεφική και στην ώριμη ηλικία και έχοντας πονέσει πολύ με το θάνατο της κόρης της, της Αννιώς και του μεγάλου της γιου, του Χρηστάκη δεν αρκέστηκε μόνο στις παρακλήσεις και στα παρακάλια. Η μάνα του Βιζυηνού εκφράζει το κοινωνικά αποδεκτό και επιδοκιμαζόμενο μητρικό πρότυπο, αλλά ταυτόχρονα θέλει και να υπερβεί την κοινωνικά αποδεκτή έμφυλη συμπεριφορά και εκφράζει την επιθυμία να ενεργήσει ενάντια στις επιταγές του φύλου της. Η μητέρα ζει σχεδόν πάντα σύμφωνα με τις κοινωνικές για το φύλο της αποδοχές, όμως επιθυμεί και τη ρήξη με ό,τι της ορίζει η <<φύση>> της ως γυναίκα. Δεν ντράπηκε να δείξει τον πόνο και την πίκρα της για το χαμό των παιδιών της, κι ας θεωρούνταν από την κοινωνία και τους ανθρώπους η συμπεριφορά της μη αποδεκτή και μη συμβατή με την επιδοκιμαζόμενη κοινωνική συμπεριφορά των

Σπυροπούλου (επιμ.), Αναπαραστάσεις της θηλυκότητας, Κέντρο Έρευνας και Τεκμηρίωσης, Αθήνα, 1994, σελ. 25

⁴⁴ <<Η θλίψις υπερπλημμύρει την φιλόστοργον αυτής καρδιάν, και αν δεν την άφινεν να εκχειλίση άπαξ και δις και τρις της ημέρας, δεν ηδύνατο να εύρη ανακούφισιν.....Και έκλαιε η δύστηνος και διηγείτο την θλιβεράν εκείνην ιστορίαν ως εάν είχε συμβή αυτήν την προτεραίαν.....Την θλίψιν δια τον φόνον του αγαπητού μας αδερφού διεδέχετο η αμείλικτος οργή κατά του φονέως>> στο Γ. Βιζυηνός, <<Διηγήματα Α΄>>, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988, <<Ποιος ήταν ο φονεύς του αδερφού μου>>

⁴⁵ Εκείνο που δίνει ο πατέρας στο παιδί προσφέρεται άμεσα <<τα ρίχνει από την κοιλιά>>, ενώ η μητέρα <<σκίζεται σαν το δέντρο>> και <<χύνει αίμα>>, διαδικασίες οι οποίες αν και αναφέρονται καθαρά στη στιγμή της γέννας, παρατείνονται και στη διάρκεια ολόκληρης της ζωής (de Boulay, 1984) στο Ε. Παπαταξιάρχης- Θ Παραδέλλης, <<Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα>>, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αθήνα 1992, σσ. 163-169

γυναικών⁴⁶. Ο κόσμος μέσα στον οποίο μεγάλωναν και κοινωνικοποιούνταν τα παιδιά των παραδοσιακών κοινωνιών ήταν ένας γυναικείος κόσμος. Η κάλυψη μάλιστα του γιού της από την δημόσια τάξη προκειμένου να μπορέσει να διαφύγει στο διήγημα του Παπαδιαμάντη <<Η Φόνισσα>> είναι ακόμα ένα χαρακτηριστικό στοιχείο της τρυφερότητας, της αγάπης, της έγνοιας της μάνας για το παιδί της. Επίσης, ενδεικτικό της αγάπης των γονέων μεταξύ τους και για την γέννηση του παιδιού τους είναι ολοφάνερη και στο έργο <<Λυγερή>> του Καρκαβίτσα.

Σημαντική σχέση αναπτυσσόταν και μεταξύ των θηλυκών μελών της οικογένειας, ιδιαίτερα μεταξύ της μητέρας και της κόρης. Τα κορίτσια είχαν ανάγκη διαρκούς επίβλεψης δια να μην παραστρατήσουν ηθικά και μεγάλη οικονομική θυσία δια να βρεθούν γαμπροί και να μην μείνουν γεροντοκόρες, γεγονός ταπεινωτικό για τις οικογένειες⁴⁷. Η αντίληψη πως <<το κορίτσι είναι επικίνδυνο>> ή προκαλεί ανησυχία, λόγω της αφελούς αθωότητας του και της επακόλουθης ευαλωσίας του στους πονηρούς και σεξουαλικά άπληστους άντρες οδήγησε στη στενή παρακολούθησή⁴⁸ του από την οικογένεια και την κοινότητα καθαρά και μόνο για να <<προστατευθεί>> από αυτό τον κίνδυνο. Η αντίληψη

⁴⁶ <<Όταν απέθανεν η αδερφή μας, δεν ήτο πολύ γεροντοτέρα. Αλλ' ούτε εσκέφθη καν τώρα, τι θα είπη ο κόσμος δια τους σπαραξικαρδίους της θρήνους.....Αλλά το πένθος αυτής ήτο φοβερόν, ήτο απαρηγόρητον. –Θα χάση τον νουν της, επιθύριζον οι βλέποντες αυτήν κεκλιμένην και θρηνούσαν μεταξύ των τάφων της αδερφής και του πατρός μας. –Θα τα αφήση μεσ' στους πέντε δρόμους, έλεγον οι συναντώντες ημάς καθ' οδόν, εγκαταλελειμμένα και απεριποίητα. Και εχρειάσθη καιρός, εχρειάσθησαν αι νουθεσίαι και επιπλήξεις της εκκλησίας, όπως συνέλθη εις αυτήν και ενθυμηθή τα επιζώντα τέκνα της και αναλάβη τα οικιακά της καθήκοντα>> στο Γ. Βιζυηνός, <<Διηγήματα Α'>>, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988, <<Το αμάρτημα της μητρός μου>>

⁴⁷ Δ. Οικονομίδου, <<Η κοινωνική θέσις της ελληνίδος κατά τινά έθιμα του λαού>>, Επετηρίς του κέντρου ερεύνης ελληνικής λαογραφίας, τόμος κβ', Αθήναις 1973-1974, σελ. 77

⁴⁸ Ε. Παπαταξιάρχης- Θ Παραδέλλης, <<Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα>>, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αθήνα 1992, σελ. 135

αυτή εκλογίκευσε τον έλεγχο των αντρών, των ηλικιωμένων γυναικών και γενικότερα της κοινωνίας πάνω στις νεαρές γυναίκες / κορίτσια με το επιχείρημα ότι δεν μπορούσαν να ελέγξουν τον εαυτό τους. Έτσι, τα κορίτσια μετά τα δεκατέσσερά τους χρόνια δεν επιτρεπόταν να βγουν έξω από το σπίτι και μεγάλωναν κλεισμένα μέσα. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια της μητέρας του Βιζυηνού, όπου αναφέρει την έλλειψη ελευθερίας και την απαγόρευση εξόδου, που της είχε επιβάλει η μητέρα της, όταν η ίδια ήταν κορίτσι. <<Ήθελε να με βγάλει κ' εμένα στον κόσμο, για να χαρώ σαν πανδρευμένη, αφού κορίτσι δεν μ' άφηκεν η γιαγιά σου να χαρώ>>⁴⁹.

Πέρα από τον έλεγχο όμως, η μητέρα αποφάσιζε για τα πάντα, στερώντας στην κόρη της κάθε δικαίωμα πάνω στον εαυτό της. Σημαντική διάσταση στην κοινωνικοποίηση της κόρης ήταν οι <<καλοί τρόποι>>, μια προσπάθεια συμμόρφωσης προς κάποια ανώτερα κοινωνικά πρότυπα, που ήταν έντονα οροθετημένα ως <<γυναικεία>> και απαιτούσαν την προς τα έξω καλή συμπεριφορά και τον προς τα μέσα εγκλεισμό των κοριτσιών⁵⁰. Όταν η κόρη μεγάλωνε, έπρεπε να παντρευτεί και μέχρις ότου συμβεί αυτό, η νέα γυναίκα ζούσε στο πατρικό σπίτι, όπου η κάθε της κίνηση ήταν ενταγμένη στο πλαίσιο του σπιτικού, όπως το είχε οργανώσει η μητέρα της. Χαρακτηριστικά, <<Η σωστή η κόρη ήταν πριν από όλα υπάκουη, δηλαδή έκανε αυτό που της ζητούσε η μητέρα της και αυτό που έπρεπε ώστε να τη βοηθάει στη διαχείριση του σπιτικού>>⁵¹. Οι κόρες έπαιρναν θέση σ' ένα κόσμο γυναικείο και όσο ο οικιακός ρόλος των γυναικών παρέμενε σταθερός, αυτές αποδέχονταν τον

⁴⁹ Γ. Βιζυηνός, <<Διηγήματα Α΄>>, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988, <<Το αμάρτημα της μητρός μου>>

⁵⁰ Χ. Ιγγλέση, <<Πρόσωπα γυναικών Προσωπεία συνείδησης>>, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1997, σελ.100

⁵¹ Μ. Χρηστέα-Δουμάνη, <<Η Ελληνίδα μητέρα άλλοτε και σήμερα>>, εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1989, σελ.96

κόσμο των μητέρων τους⁵². Όσο και αν ήταν στενή η σχέση της μητέρας με την κόρη, υπήρχε πάντοτε έντονο το στοιχείο της ιδιοτέλειας στη σχέση, καθώς η μητέρα εναπέθετε στους ωμούς της κόρης ένα σημαντικό μέρος των πολλαπλών φορτίων, που μετέφερε ως μητέρα, σύζυγος, υπηρέτρια και άλλα. Υπήρχε ταύτιση της μητέρας με τη μελλοντική ζωή της κόρης και η μητέρα ήταν προορισμένη να βοηθήσει την κόρη με τα <<κατά παράδοσιν>>, τα βασικά δηλαδή στοιχεία που η ίδια κατείχε, ώστε να αντιληφθεί την πραγματική της θέση και τα όρια των προσδοκιών της. Το κορίτσι προετοιμαζόταν για την είσοδο του στον κόσμο μέσω του γάμου, ένα σχήμα επαναλαμβανόμενο, στο οποίο ήταν ενταγμένες οι ζωές όλων των κοριτσιών και έως ότου έρθει η ώρα του γάμου, η κόρη ανήκε στον οργανωμένο από τη μητέρα οικιακό χώρο και η κοινωνική της υπόσταση συνδεόταν με τις σχέσεις που διατηρούσε τόσο με το χώρο όσο και με τη μάνα⁵³.

Οι κόρες τέλος, εκ των πραγμάτων, δεν μπορούσαν να έχουν στενές σχέσεις με τον πατέρα τους, γιατί δούλευαν περισσότερο κοντά στη μητέρα τους και γιατί από μικρά μάθαιναν τη θέση των γυναικών στην κοινωνία και επομένως συμπεριφέρονταν ανάλογα. Γενικότερα οι σχέσεις του πατέρα με τα παιδιά του ήταν αυστηρά τυπικές⁵⁴. Ιδιαίτερα οι σχέσεις των γιών με τον πατέρα χαρακτηρίζονταν από φόβο και ήταν πολύ συγκρατημένες. Αυτό συνέβαινε γιατί

⁵² Θα απαιτηθεί μακρό χρονικό διάστημα για τη μετατροπή της μητέρας, στη συνείδηση του κοριτσιού, σε άτομο από το οποίο μεταβιβάζονται όλοι οι περιορισμοί και οι ταπεινώσεις της γυναικείας ύπαρξης. Συντελούνται άλλωστε βαθιές διεργασίες ανάμεσα στη μητέρα και τα κορίτσια, που καθορίζει τη σχέση μεταξύ τους, διαμορφώνει και την καθημερινή συμπεριφορά-λειτουργία τους στην οικογενειακή ζωή και προετοιμάζει το κορίτσι για την είσοδο του στον κόσμο στο Mead M. "Male and Female - A study of the sexes in a changing world", Peugin, New York 1967, p.10

⁵³ Μ. Γκασούκα, <<Η κοινωνική θέση των γυναικών στο έργο του Παπαδιαμάντη>>, εκδόσεις Φιλippότη, σελ. 59

⁵⁴ Ελ. Π. Αλεξιάκη, <<Οι σχέσεις μεταξύ των συγγενών και μεταξύ των δύο φύλων>> στο άρθρο <<Η δομή της ελληνικής οικογένειας στη Θράκη>>, περιοδικό Μνήμων, τόμος 5ος, Αθήνα 1975, σελ.75

για τα παιδιά ο πατέρας ήταν αφέντης, που έπρεπε να υπακούν, να σέβονται και να κάνουν τις δουλειές, που αυτός καθόριζε. Ο πατέρας λειτουργούσε ως το αυθαίρετο εκείνο στοιχείο, που καθόριζε στο παιδί την κοινωνική του οντότητα το όνομά του και την κοινωνική του τάξη.

5.2.1. Γυναίκες Ανύπαντρες - Νύφες και Σύζυγοι (ο θεσμός της προίκας)

Οι ανύπαντρες γυναίκες το 19^ο αιώνα αντιμετώπιζονταν με περιφρόνηση και αποτελούσαν πλήγμα για το οικογενειακό τους περιβάλλον. Η αγαμία των γυναικών εξακολουθούσε να θεωρείται καταδικαστέα και οι περισσότερες ανύπαντρες γυναίκες αντιμετώπιζαν την κοινωνική αποδοκιμασία, καθώς και την περιθωριοποίηση. Όλες οι υπάρχουσες πηγές συνέκλιναν στο γεγονός ότι ο μόνος τρόπος για να αποκτήσουν οι γυναίκες κάποια κοινωνική θέση ήταν ο γάμος. Μόνο μέσα από το κύρος, που τους έδινε η κοινωνική θέση του πατέρα πριν το γάμο και αργότερα του συζύγου ήταν δυνατό να αποκτήσουν οι γυναίκες κάποια κοινωνική οντότητα.

Οι νεαρές κοπέλες μέχρι που παντρευτούν έμειναν στο πατρικό σπίτι και κάθε κίνησή τους ήταν ενταγμένη στο πλαίσιο του σπιτιού, όπως το είχε οργανώσει η μητέρα τους. Όταν παντρεύονταν πήγαιναν στην οικογένεια του άνδρα και εκεί έπρεπε να κάνουν κάθε προσπάθεια, ώστε να ενταχθούν στην τάξη των πραγμάτων, όπως όριζε η πεθερά⁵⁵. Ένας ακόμα ρόλος που υιοθετούν

⁵⁵ Μ. Χρηστέα-Δουμάνη, <<Η Ελληνίδα μητέρα άλλοτε και σήμερα>>, εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1989, σελ. 70-71

οι γυναίκες στα διηγήματα του Βιζυηνού είναι αυτός της πεθεράς. Η πεθερά ήταν ισχυρό γυναικείο πρόσωπο μέσα στην οικογένεια και κάθε νέα νύφη, αν και ήταν υποταγμένη και στους άλλους ενηλίκους της οικογένειας, δεχόταν διαταγές κυρίως από την πεθερά και έπρεπε να ικανοποιεί τις επιθυμίες αυτής και του πεθερού της. Η θέση της ήταν υποτελής απέναντι στους άλλους και καθώς ήταν ξένη, πολλές φορές ήταν υποχρεωμένη να υπηρετεί και να σέβεται τους εξ αγχιστείας συγγενείς της. Καλή νύφη ήταν αυτή που δεν μιλούσε από τη στιγμή που θα έμπαινε στο σπίτι του άνδρα της, που τις περισσότερες φορές ήταν και σπίτι του πεθερού και της πεθεράς της, φρόντιζε τον πεθερό της, υπάκουε τον άνδρα της και έκανε τις δουλειές, που τις ανέθεταν⁵⁶. Υποδήλωνε έτσι η νύφη την υπακοή, που όφειλε προς τα πεθερικά της. Στο νέο της περιβάλλον η νύφη βίωνε έντονα αισθήματα μοναξιάς και απόγνωσης, αισθήματα που σίγουρα είχαν βιώσει και οι άλλες γυναίκες κάποια στιγμή της ζωής τους και διαιωνίζονταν μέσα από τη δική τους συμπεριφορά⁵⁷. Χαρακτηριστικοί είναι οι στίχοι από ποίημα του Βιζυηνού:

<<-Γονατιστή, χαμόσυρτη στην πεθερά της πάγει

-Αχ! Πεθερά μ' κρύο νερό γιατί η ψυχή μου βγαίνει!

-Το νύφες φέρνουν το νερό κ' οι πετερές το πίνουν.

Γονατιστή, χαμόσυρτη στον πεθερό της πάγει

-Αχ! Πεθερέ μ' κρύο νερό γιατί η ψυχή μου βγαίνει!

⁵⁶ Στην Ανατολική Θράκη, η νεόνυμφη ήταν σκλάβα της πεθεράς της, έπρεπε να λογαριάζει τα πεθερικά της, ενώ δεν της επιτρεπόταν ούτε να μιλήσει μπρος στον πεθερό και την πεθερά της., στο Δ. Οικονομίδου <<Η κοινωνική θέση της ελληνίδος κατά τινά έθιμα του λαού>>, Επετηρίς του κέντρου ερεύνης ελληνικής λαογραφίας, τόμος κβ', Αθήναις 1973-1974, σελ.93

⁵⁷ Μ. Χρηστέα-Δουμάνη, <<Η Ελληνίδα μητέρα άλλοτε και σήμερα>>, εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1989, σελ.72

-*Το νύφες φέρνουν το νερό κ' οι πετεροί το πίνουν*>>⁵⁸

Ο γάμος το 19^ο αιώνα ήταν οικογενειακή υπόθεση⁵⁹. Οι γονείς έβρισκαν το γαμπρό, ο οποίος φρόντιζαν να είναι ευκατάστατος και από καλή οικογένεια. Στην κόρη δεν έπεφτε κανένας λόγος, αφού παντρευόταν αυτόν που της έλεγαν (όπως για παράδειγμα συμβαίνει στη Φόνισσα). Το πρώτο στάδιο για τη δημιουργία οικογένειας ήταν ο αρραβώνας⁶⁰. Τα συνοικέσια γίνονταν συνήθως με προξενήτρες, οι οποίες στέλνονταν από την πλευρά του γαμπρού στην οικογένεια της νύφης. Στην Λυγερή για παράδειγμα, η προξενήτρα – μάγισσα ήταν σταλμένη από τον ίδιο της τον πατέρα προς εκείνη προκειμένου να την μεταπείσει για τον γαμπρό. Η εξέλιξη που μπορεί να πάρει η πλοκή από το σημείο αυτό και πέρα είναι προς την κατεύθυνση της ρομαντικής τραγωδίας. Την εκδοχή αυτή τη συναισθάνεται και η Λυγερή <<τι άλλο μένει;>> γι' αυτό και την εκφράζει σαν για να πείσει τον εαυτό της: <<Επιμένουν οι γονείς της να τον πάρει τον Νικολόν; Δεν τον παίρνει φαρμακίζεται, να! δεν αρκεί αυτή η θυσία εις εκεινον, εις τον έρωτά της!>>. Όταν, παρ' όλη τη λεκτική αποφασιστικότητα, ο γάμος γίνεται και η Λυγερή δεν φαρμακώνεται, ο Βρανάς δεν μπορεί να το πιστέψει ότι η ιστορία τους δεν θα ακολουθήσει το στερεότυπο της ιστορίας των τραγικών εραστών: <<Κλαίει; δέρνεται; θα πνιγεί, θα φαρμακωθεί, θα βγάλει τα μάτια της, θα ξεριζώσει τα

⁵⁸ Κ. Παπαθανάση - Μουσιοπούλου, <<Λαογραφικές Μαρτυρίες Γεωργίου Βιζυηνο>>, Τυπογραφείο Presfot, Αθήνα 1982, σσ.81-83

⁵⁹ Ελ. Π. Αλεξιάκη, <<Αρραβώνας - Γάμος>> στο άρθρο <<Η δομή της ελληνικής οικογένειας στη Θράκη>>, περιοδικό Μνήμων, τόμος 5ος, Αθήνα 1975, σελ. 63-66

⁶⁰ Ο αρραβώνας αποτελούσε μια περίοδο γνωριμίας των μελλοντύμων, η επαφή όμως των δύο φύλων απαγορευόταν

μαλλιά της;>>⁶¹.

Απ' όλα αυτά, βέβαια, τίποτα δεν γίνεται. Η <<ζωή>>, που είναι το μυθιστόρημα το οποίο διαβάζουμε, δεν συμμορφώνεται με τα στερεότυπα της μυθιστορίας, κατηγορία στην οποία προσποιείται ότι δεν ανήκει αυτό το κείμενο.

Η κοπέλα από τη νεαρή της ηλικία ετοίμαζε τα προικιά, τα οποία θα προσφέρονταν στο γαμπρό με το γάμο. Μεγάλη ήταν η λαμπρότητα και τα μαγικά δρώμενα του γάμου, καθώς ήταν ένας μεγάλος σταθμός⁶². Για τις νεαρές κοπέλες ο γάμος αποτελούσε ένα από τα σπουδαιότερα γεγονότα της ζωής τους, διότι η προοπτική μιας ανύπαντρης κοπέλας ήταν κοινωνικά εξουθενωτική για την ίδια και την οικογένειά της και γιατί μέσω του γάμου επερχόταν η κοινωνική αποδοχή των νέων γυναικών, μετά τα χρόνια του εγκλεισμού τους⁶³. Οι σχεδιασμοί των γάμων των νεαρών κοριτσιών γίνονταν κατά βάση από τους γονείς ερήμην τις περισσότερες φορές της νέας. Όταν τα κορίτσια παντρεύονταν, πήγαιναν στο σπίτι του γαμπρού, ενώ τα αγόρια έπαιρναν τις γυναίκες στο σπίτι τους. Ο γάμος δηλαδή ήταν άνδρo – πατροτοπικός⁶⁴. Οι αδερφοί έμεναν μαζί, όσο ζούσε ο πατέρας, μετά το θάνατό του όμως αρχηγός της οικογένειας γινόταν ο μεγαλύτερος αδερφός και έπρεπε όλοι να τον υπακούν και να τον σέβονται. <<Ο μεγαλύτερος μου αδερφός ώφειλε να μάθη την τέχνην του πατρός μου διά να λάβη εν τη οικογενεία τον τόπον

⁶¹ Καρκαβίτσας Α., *Η Λυγερή*, Αθήνα, Εστία, χχ

⁶² Κ. Παπαθανάση - Μουσιοπούλου, <<Λαογραφικές Μαρτυρίες Γεωργίου Βιζυηνού>>, Τυπογραφείο Presfot, Αθήνα 1982, σελ.58-59

⁶³ Μ. Γκασούκα, <<Η κοινωνική θέση των γυναικών στο έργο του Παπαδιαμάντη>>, εκδόσεις Φιλιπότη, Αθήνα 1998, σελ.73-74

⁶⁴ Ελ. Π. Αλεξάκη, <<Οργανωμένες συγγενικές ομάδες>> στο άρθρο <<Η δομή της ελληνικής οικογένειας στη

εκείνου.....>>⁶⁵ λέει ο Βιζυηνός σε διήγημά του.

Ο θεσμός της προικοδοτήσεως της νύφης με ακίνητα και χρήματα ήταν έθιμο απαράβατο. Την υποχρέωση αυτή αναλάμβαναν τα αρσενικά μέλη της οικογένειας και κυρίως τα αδέρφια με αποτέλεσμα, όταν τα κορίτσια σε μια οικογένεια ήταν πολλά, το οικονομικό βάρος να είναι δυσβάσταχτο και είτε να καθυστερεί ο γάμος ή να χαλάει, λόγω έλλειψης προικιών των νεαρών γυναικών⁶⁶. Στο διήγημα <<Το αμάρτημα της μητρός μου>> ο Βιζυηνός εκστόματος της μητέρας του αναφέρει το απαράβατο καθήκον των αδερφών να προικίσουν και να παντρέψουν τις αδερφές τους, ακόμα και αν αυτές είχαν υιοθετηθεί από την οικογένειά τους.

Ο θεσμός της προίκας φαίνεται πως είναι ιδιαίτερα σημαντικός για την κοινωνία της Σκιάθου. Αυτό γίνεται αντιληπτό από την αναφορά του συγγραφέα μέσω της γριάς Χαδούλας, η οποία ενθυμείται ένα από τα λιγοστά προικιά της αντικρίζοντας το και αναφωνώντας: <<Ω! να το προικιό μου!>>⁶⁷, ενώ πνιγόταν.

Το επιφώνημα αυτό μοιάζει περισσότερο με επιφώνημα τρόμου και αιφνιδιασμού. Τρομάζει στη θεά της προίκας της και δείχνει ανέτοιμη να την παραλάβει. Είναι η στιγμή που συνειδητοποιεί το θάνατό της. Αντιλαμβάνεται ότι

Θράκη>>, περιοδικό Μνήμων, τόμος 5ος, Αθήνα 1975, σελ. 51-55

⁶⁵ Γ. Βιζυηνός, «Διηγήματα Α΄», Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988, «Το αμάρτημα της μητρός μου»

⁶⁶ Στο διήγημα του Βιζυηνού «Το αμάρτημα της μητρός μου» αναφέρεται χαρακτηριστικά η υποχρέωση των αρρένων μελών μιας οικογένειας να προικίσουν και να παντρέψουν τις αδερφές τους, γεγονός που πολλές φορές ήταν οικονομικά δυσβάσταχτο για τους ίδιους. «Πριν κατορθώσω να επιστρέψω, το ξένον κοράσιον ηυξήθη, ανετράφη, επροικίσθη και υπανδρεύθη, ως εάν ήτο αληθώς μέλος της οικογένειας μας. Ο γάμος αυτής όστις φαίνεται επίτηδες επεσπύσθη, υπήρξεν αληθής χαρά των αδερφών μου. Οι δυστυχείς ανέπνευσαν, απαλλαγέντες από το πρόσθετον φορτίον» Γ. Βιζυηνός, «Διηγήματα Α΄», Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988

⁶⁷ Α. Παπαδιαμάντη., *Η Φόνισσα – Κοινωνικόν Μυθιστόρημα*, Αθήνα χχ

με τους φόνους που έκανε δεν μπόρεσε να ξεφύγει από την μοίρα που της είχε προσδιορίσει η μητέρα της, αλλά ήταν η στιγμή που ακριβώς την πραγματοποιούσε. Ο θάνατός της ήταν η πραγματική της προίκα. Δεν θα μπορούσε κιόλας να είναι κάτι διαφορετικό από τον θάνατο. Η γριά Χαδούλα είχε ταυτίσει τον θάνατο με τη λέξη προίκα. Θεωρούσε τη διαδικασία της προικοδότησης έναν αργό θάνατο τόσο για τα κορίτσια, που αν δεν την έχουν εξασφαλίσει θα μείνουν ανύπαντρες, όσο και για τους γονείς ως μια αναπόφευκτη κοινωνική τους υποχρέωση, την οποία πολύ δύσκολα θα πραγματοποιούσαν. Το γεγονός, μάλιστα, ότι το προικιό της Φραγκογιαννούς την ακολουθεί ως το τέλος, πως είναι η τελευταία εικόνα και σκέψη της, αποτελεί τραγική ειρωνεία. Στα μισά του δρόμου μεταξύ ανθρώπινης και ουράνιας κόλασης δεν βλέπει και δεν υπάρχει τίποτε άλλο από το προικιό της που την οδήγησε εκεί. Η σκέψη αυτή μπήκε στο μυαλό της και την έπνιξε.

Η σημασία του θεσμού αυτού και η δύναμή του να ορίζει τις κοινωνίες των ανθρώπων της εποχής είναι τεράστια. Συγκεκριμένα, όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, οι ζωές των γυναικών εκτυλίσσονταν γύρω από το θεσμό αυτό, όπως και οι νοοτροπίες και οι συμπεριφορές απέναντί τους. Η προίκα καθόριζε τον έγγαμο βίο τους και τη συμμετοχή τους σε αυτόν. Ωστόσο, ευθύνεται για τις πιο απάνθρωπες στάσεις προς το γυναικείο φύλο και την καταπάτηση των δικαιωμάτων τους. Λόγω της προίκας οι γυναίκες μετατρέπονταν σε **«κτήματα αγοραπωλησίας»** και υστερούσαν μόρφωσης, ψυχαγωγίας και προσωπικής ζωής. Έτσι, μετατρέπονταν σε **«υπηρετικό προσωπικό»** των γονιών, του συζύγου ή των παιδιών του και δεν κατάφερναν να αναπτύσσουν προσωπικότητες αυτόνομες.

Για τη Φραγκογιαννού, η προίκα είχε πολλαπλή σημασία. Φυσικά, η ίδια έγινε θύμα του θεσμού αυτού. Όλα αυτά που αναφέραμε παραπάνω την ώθησαν στο να αναπτύξει μια αρχική ιδέα: <<ποτέ δεν είχε κάμει άλλο τίποτε ειμή να υπηρετεί τους άλλους>>. Αυτή η σκέψη την οδήγησε, αργότερα, στη δολοφονία των μικρών κοριτσιών, αναλογιζόμενη τι θα υποστούν στο μέλλον ως γυναίκες. Είναι, λοιπόν, ο θεσμός της προίκας η «**κινητήριος δύναμη**» για την εξέλιξη του έργου και αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία χτίζεται η πλοκή.

Επιπλέον, είναι ξεκάθαρο πως βλέποντας το προικιό της λίγο πριν πεθάνει η Φράγκισσα, έρχεται αντιμέτωπη με αυτό που αποτέλεσε τον εφιάλτη της: την προίκα της, το μπουστάνι της που της έδωσαν οι γονείς της όταν την *“υπάνδρευσαν και την εκουκούλωσαν και την έκαμαν νύμφην”*. Ίσως είναι χαρούμενη που αντικρίζει για τελευταία φορά κάτι δικό της, κάτι που επιθυμούσε πολύ. Άλλωστε, έπαιξε σημαντικό ρόλο στα τελευταία γεγονότα της ζωής της. Επομένως, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως η γριά Χαδούλα πεθαίνει ανακουφισμένη, μόνο και μόνο επειδή η τελευταία εικόνα είναι αυτή του μπουστανιού της βορειοδυτικής ακτής, όπου βρισκόταν ένα χωράφι που της έδωσαν για προίκα, ένα χωράφι, ένα προικιό κατάδικό της.

Ο Βιζυηνός όμως κατέκρινε και τον θεσμό της προίκας και αναφερόμενος στο ίδιο διήγημα χαρακτηρίζει τις παντρεμένες γυναίκες φορτίο βαρύ για τους συζύγους και αναφέρει χαρακτηριστικά <<...*τας φορτώνουν εις την ράχην των γαμβρών*>>, <<... *όταν όμως αποφάσισε να την φορτώση δια παντός εις τον γιακάν του δυστυχούς Αδάμ,...*>>, λόγια που ίσως δηλώνουν την αρνητική του γνώμη για το γάμο και τις γυναίκες - συζύγους.

Η προικοθηρία⁶⁸ εξακολουθούσε να κυριαρχεί στο τέλος του 19ου αιώνα και από τη μεγαλοαστική τάξη ως τα εξαθλιωμένα μικροαστικά στρώματα, η λέξη προίκα ερχόταν αυτόματα στην κουβέντα μόλις γινόταν λόγος για το γάμο ανύπαντρων γυναικών. Ο θεσμός της προίκας στην κοινωνία του 19^{ου} αιώνα κατείχε σημαντικό ρόλο και το κοινωνικό περιεχόμενο αυτής είχε άμεσες επιπτώσεις στις οικογένειες μιας και επηρέαζε τις σχέσεις των ανθρώπων και ιδίως τις σχέσεις των νεόνυμφων. Σε πολλά χωριά μάλιστα του χώρου της Θράκης απαντάτο ο θεσμός της εξαγοράς της νύφης, γνωστός ως <<μπαμπά-χακί>>⁶⁹. Ήταν χρηματικό πόσο που προσέφεραν οι γονείς του γαμπρού ή και ο ίδιος ο γαμπρός στον πατέρα της νύφης⁷⁰. Εάν συμφωνούσαν στο ποσό, τότε προχωρούσαν στο συνοικέσιο. Πολλοί το θεωρούσαν σαν δίκαιη πληρωμή, γιατί

⁶⁸ Ελ Βαρίκα., «Η εξέγερση των κυριών – Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907», Κατάρτι, Αθήνα 2004, σσ. 122-123

⁶⁹ Το «μπαμπά-χακί» στα τούρκικα σήμαινε το δικαίωμα του πατέρα, θεσμός ο οποίος στη συνέχεια μετατράπηκε σε προικοδότηση της νύφης από τους γονείς της νύφης. Κάποιοι εξηγώντας την αλλαγή αυτή ισχυρίστηκαν ότι παλαιότερα οι γυναίκες είχαν μεγαλύτερη αξία και ότι αποτελούσαν το ισχυρό φύλο, αφού οι άνδρες έπρεπε να πληρώσουν πολλά χρήματα για να τις αποκτήσουν, ενώ με το θεσμό της προίκας είχαν χάσει τη δύναμη τους, επειδή δεν μπορούσαν να βρουν εύκολα άνδρα χωρίς προίκα στο Θ.Π. Κιακίδου, Ιστορία Σαμμακοβίου και Περιχώρων, Θρακικά 33, σελ. 123

⁷⁰ Κατά τον Α. Λεντάκη η υιοθέτηση του ανδροτοπικού γάμου είχε ως αποτέλεσμα την υιοθέτηση του εθίμου, που στη Θράκη ονομαζόταν «μπαμπά-χακί» και που ουσιαστικά αποτελούσε μια υλική αποζημίωση του μητρικού γένους. Ο γαμπρός κατέβαλε ένα ποσό για να εξαγοράσει προφανώς την υπηρεσία του στο μητρικό γένος και για να το αποζημιώσει για την απώλεια που θα είχε. Στα ομηρικά έπη για παράδειγμα καταγράφεται η παράδοση δώρων, τα λεγόμενα «έεδνα», από το γαμπρό στη νύφη για να παντρευτεί. Προίκα δεν υπήρχε. Ίσως μακρινός απόηχος του εθίμου των έεδνων είναι το έθιμο που ξέμεινε στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και ύστερα με την ονομασία εμπασίδιον (Χίος), ή εμβατίκιον, ή εμπάτικι. Για το μπατίκι στη Χίο υπήρχαν δύο φάσεις. Στην πρώτη ως το δεύτερο τέταρτο του 17ου αιώνα συναντιούνται μπασιδία τόσο από τη μεριά της νύφης προς το γαμπρό, όσο και από το γαμπρό προς τη νύφη. Αργότερα συναντιούνται μονάχα από το γαμπρό προς τη νύφη και αποτελούν ένα είδος προγαμιαίας δωρεάς. Σε άλλες περιοχές της Ελλάδος, όπως στη Σκιάθο για παράδειγμα αυτό καλείται «κοριτσιάλικο». στο Α. Λεντάκη, «Είναι η γυναίκα κατώτερη από τον άνδρα; Ή πως κατασκευάζεται η γυναίκα», εκδόσεις Δωρικός, έκδοση 2η, Αθήνα 1986, σελ. 154 - 155

ήταν η αμοιβή του πατέρα, που ξόδεψε χρήματα για να μεγαλώσει τη νύφη ή γιατί χρειαζόταν χρήματα για να συμπληρωθούν τα προικιά της νύφης. Ο θεσμός της προικοδοτήσεως της νύφης κατά το 19ο αιώνα αντικατέστησε την εξαγορά της νύφης, γεγονός που οφείλεται στην αλλαγή της δομής της κοινωνίας⁷¹. Ο συγγραφέας μας παρουσιάζει με τρόπο απλό την εναγώνια προσπάθεια της οικογενείας για την εξασφάλιση της προίκας και συγχρόνως για την συντήρηση του θεσμού της οικογένειας που σβήνει κάθε άλλο αίσθημα⁷².

Η προικοδότηση της νύφης για την περιοχή της Θράκης αποτελούσε και μια ασφάλεια για το γάμο, εφόσον ο γαμπρός ήταν υποχρεωμένος να επιστρέψει την προίκα σε περίπτωση διαλύσεώς του. Οι γονείς⁷³ ενδιαφέρονταν να βρουν γαμπρούς, που να εξασφαλίζουν τις θυγατέρες τους και αυτό επιτυγχανόταν μόνο με καλή προίκα⁷⁴. Κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι στην παραδοσιακή κοινωνία του 19^{ου} αιώνα δεν υπήρχε ο ευσεβής πόθος τέλεσης ενός λαμπρού γάμου, με σκοπό την ταξική – κοινωνική ανέλιξη του ανδρόγυνου και των οικογενειών τους.

Μετά το γάμο οι γυναίκες - σύζυγοι ξυπνούσαν κάθε πρωί πρώτες και κοιμόνταν τελευταίες το βράδυ, έκαναν όλες τις δουλειές του σπιτιού,

⁷¹ Ελ. Π. Αλεξιάκη, «Αρραβώνας και γάμος» στο άρθρο «Η δομή της ελληνικής οικογένειας στη Θράκη», περιοδικό Μνήμων, τόμος 5ος, Αθήνα 1975, σσ. 69-70

⁷² Μ. Vittì., *Ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής ηθογραφίας*, Κέδρος, Αθήνα 1991, σελ. 173

⁷³ «*Μα ο πατέρας της κόρης- τον αγαπούσε, δεν λέγω πως δεν τον αγαπούσε- μα γαμπρόν του δεν τον ήθελε. Γιατί ήτανε, λέγει, σουλτάνης από αυτούς που γεννιούνται από τες σκλάβες του σουλτάνου, και ήθελε να πάρη κανένα Μπέη, κανένα Πασσά.*» στο Γ. Βιζυηνός, «*Διηγήματα Α'*», εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988 «Ποιος ήταν ο φονεύς του αδερφού μου»

⁷⁴ Δ. Πετρόπουλος, *Λαογραφικά Μαΐστρου Ανατολικής Θράκης*, Αρχείο Θρακικού Θησαυρού 9 (1942-43), σελ. 187

ζύμωναν, ύφαιναν κτλ. Έβγαιναν έξω μαζί με τους άνδρες τους μόνο για να πάνε στα χωράφια και για νερό στη βρύση. Οι σχέσεις των συζύγων ήταν καλές, αλλά πάντοτε συγκρατημένες⁷⁵. Οι γυναίκες έπρεπε να σέβονται και να υπακούουν τους άνδρες τους⁷⁶ και η θέση τους εξαρτιόταν από τη θέση που κατείχε ο άνδρας της οικογένειας, δηλαδή ο πατέρας, ο αδερφός, ο γιός και ο σύζυγος. Την σύζυγο επιπλέον στον οίκο του γαμπρού δεν την προσφωνούσαν με το όνομά της, αλλά δια του προσηγορικού <<νύφη>>, ενώ οι γυναίκες προσφωνούσαν τους άνδρες τους μπροστά στους ξένους <<ο άντρας μου>>, <<ο άνθρωπός μου>> και τα λοιπά⁷⁷. Πέρα από την οικογένεια, στο δημόσιο χώρο οι σχέσεις των γυναικών με τους άνδρες ήταν πολύ τυπικές και περιορισμένες. Σε συζητήσεις μεταξύ ανδρών⁷⁸ όπως είναι ορατό και από άλλα διηγήματα πλην των παρόντων που εξετάζουμε, οι γυναίκες δεν αναμειγνύονταν, ενώ σε κοινωνικές εκδηλώσεις συνήθως τα δύο φύλα ήταν απομονωμένα. Για παράδειγμα οι γυναίκες λάμβαναν μέρος σε γάμους, αλλά

⁷⁵ Ελ. Π. Αλεξάκη, «Οι σχέσεις μεταξύ των συγγενών και μεταξύ των δύο φύλων» στο άρθρο «Η δομή της ελληνικής οικογένειας στη Θράκη», περιοδικό Μνήμων, τόμος 5ος, Αθήνα 1975, σελ. 74-79

⁷⁶ Η καλή σύζυγος σύμφωνα με την κοινωνία της Θράκης και τα κοινωνικά πιστεύω της εποχής συνοψίζεται σε ένα ποίημα που έσωσε ο Ν. Παπαγεωργίου, δάσκαλος στη Φιλιππούπολη το 1840 και αντικατοπτρίζει καθαρά την εικόνα και θέση των γυναικών της εποχής. Χαρακτηριστικοί στίχοι του ποιήματος είναι: *«Γυναίκα λέγω καλή, γυναίκα τιμημένη σπούνε εις τον άνδρα της καλά στερεωμένη.... Αυτή εργάζεται, ποιεί τα πάντα προς τιμήν του. Θέλει την ευτυχίαν του, ζητεί την άνεσιν του.... Ο άνδρας της τα του σπιτιού δεν έχει να φροντίζη... Ράπτει τα ρούχα του ανδρός και του μικρού παιδιού της... Το στόμα η καλή γυνή με προσοχήν ανοίγει... Η καλωσύνη αυτής τα τέκνα της δοξάζει.... Είναι χαρά στον άνδρα της, στα τέκνα, στον πατέρα.»* Κ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, «Λαογραφικά της Θράκης», τόμος Β', Αθήνα 1979, σελ. 204

⁷⁷ Δ. Οικονομίδου, «Η κοινωνική θέση της ελληνίδος κατά τινά έθιμα του λαού», Επετηρίς του κέντρου ερεύνης ελληνικής λαογραφίας, τόμος κβ', Αθήνας 1973-1974, σελ.97.

⁷⁸ «-Αφήσατε μας μόνους, είπον προς τας γυναίκας. Ο Εφέντης θα έχη να μοι διηγηθή λυπηράς λεπτομέρειας ακατάλληλους δια τα νεύρα σας. Αι γυναίκες εξήλθον....Εκάθησα λοιπόν παρ' αυτό, και ηρξάμεθα οικείως συνδιαλεγόμενοι επί διαφόρων θεμάτων, κυρίως πολιτικών.....» Γ. Βιζυηνός, «Διηγήματα Α'», Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988, «Ποιος ήτον ο φονεύς του αδερφού μου»

δεν υπήρχε καμία επικοινωνία με τους άνδρες⁷⁹. Αντίθετα, στο γάμο του Φώτη του Μυλωνά⁸⁰, που οι γονείς του Βιζυηνού ήταν οι κουμπάροι και τον στεφάνωσαν φαίνεται πως οι γυναίκες και οι άνδρες είχαν κάποια επικοινωνία κατά τη διάρκεια του γλεντιού. *<<...Και έκαμεν ο πατέρας σου κέφι, σαν διασκεδαστικός που ήταν ο μακαρίτης, και μ' έρριψε το μανδήλι του, να σηκωθώ να χορέψουμε... Μα εμείς εχορέψαμε καλλίτερα και πολύτερα>>*. Σύμφωνα με τα όσα αφηγείται η μητέρα του Βιζυηνού για εκείνη την ημέρα, δε δίνονται άλλες πληροφορίες σχετικά με τις επαφές των δύο φύλων στις κοινωνικές εκδηλώσεις. Μάλιστα, η μητέρα του Βιζυηνού χρησιμοποιεί το α' πληθυντικό πρόσωπο *<<Το πρωί τους στεφανώσαμε... Και εχορέψαμε λοιπόν... και εμείς χορέψαμε καλλίτερα>>*, *<<Έλα, χόρευε και αυτό το χορό μαζί μου, και ύστερα πηγαίνουμε κ' οι δύο...>>* και δηλώνει έτσι μια υποτυπώδη επικοινωνία των δύο φύλων στις κοινωνικές εκδηλώσεις. Αφήνει όμως και πάλι υπόνοιες ότι οι επαφές τους αυτές αποτελούνταν κυρίως από το χορό και ίσως κάποιες περιορισμένες συνομιλίες.

Όταν η διευρυμένη, βαλκανική οικογένεια βρισκόταν σε πλήρη ανάπτυξη, όλη η περιουσία κινητή και ακίνητη ανήκε στον διευθύνοντα της οικογένειας, δηλαδή στον πιο ηλικιωμένο άρρενα (παππού, πατέρα). Όσο ζούσε ο πατέρας, κρατούσε τους παντρεμένους γιούς κοντά του και για όλους υπήρχε ένα κοινό ταμείο, από το οποίο κάλυπταν όλοι τις ανάγκες τους. Όταν ο πατέρας πέθαινε, η πατρική περιουσία μοιραζόταν μόνο μεταξύ των αδερφών.

⁷⁹ Δ. Οικονομίδου, «Η κοινωνική θέση της ελληνίδος κατά τινά έθιμα του λαού», Επετηρίς του κέντρου ερεύνης ελληνικής λαογραφίας, τόμος κβ', Αθήναις 1973-1974, σελ.92 και Ελ. Π. Αλεξάκη, «Οι σχέσεις μεταξύ των συγγενών και μεταξύ των δύο φύλων» στο άρθρο «Η δομή της ελληνικής οικογένειας στη Θράκη», περιοδικό Μνήμων, τόμος 5ος, Αθήνα 1975, σελ. 78

Τα κορίτσια δεν έπαιρναν τίποτα, παρά μόνο ίσως κάποια λίγα για την προίκα τους. Οι αδερφοί όφειλαν να προστατεύουν τα κορίτσια, ιδίως αν ήταν ανύπαντρα και να τα προικίζουν, όταν ερχόταν η κατάλληλη ώρα για παντρεία. Ο πατέρας κληροδοτούσε όλη του την περιουσία στα αγόρια, αφού τα κορίτσια έφευγαν με το γάμο έξω από το σπίτι και πολλές φορές ακολουθούσαν τους συζύγους πολύ μακριά. Είναι εξακριβωμένο ότι σε πολλές περιοχές της Ελλάδος του 19^{ου} αιώνα επικρατούσε η αρρενογονική κληρονομηση⁸¹ και αυτό φαίνεται να ισχύει και στην περιοχή της Ανατολικής Θράκης. Οι γυναίκες κληρονομούσαν την περιουσία μόνο όταν έλειπαν οι άρρενες απόγονοι και μόνο στην ειδική περίπτωση, που ο πατέρας είχε μόνο κορίτσια ή ένα κορίτσι, τότε την περιουσία δεν την έπαιρναν οι αδερφοί του, αλλά οι κόρες του και η γυναίκα του. Για παράδειγμα, και σε άλλο διήγημα του Βιζυηνού και πιο συγκεκριμένα <<Το μόνον της ζωής του ταξείδιον>> ο παππούς του Βιζυηνού, αφού ετοίμασε το ταξίδι του για τους Αγίους Τόπους έγραψε όλη την περιουσία του στη γυναίκα του. Χαρακτηριστικά <<...Στέλνω, ψυχή μου, στον πνευματικό κ' έρχεται και εξομολογούμαι. Φωνάζω τη γιαγιά σου μπροστά του και της γράφω όλον τον βιόν επάνω της...>>. Στην περίπτωση αυτή ο παππούς δεν είχε άρρενα μέλη στην οικογένεια (την οικογένειά του την αποτελούσαν μάλλον η γυναίκα και η κόρη του και δεν είχαν γεννηθεί ακόμα τα άρρενα εγγόνια του) και επομένως αφήνει την περιουσία του στη γυναίκα του.

Η μετωνυμία τέλος των ανύπαντρων και παντρεμένων γυναικών με τα ονόματα των ανδρών τους ήταν υποχρεωτική το 19^ο αιώνα, γεγονός που

⁸⁰ Γ. Βιζυητός, «Διηγήματα Α'», Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988, «Το αμάρτημα της μητρός μου»

⁸¹ Ελ. Π. Αλεξιάκη, «Η μεταβίβαση της περιουσίας και τα κληρονομικά δικαιώματα» στο άρθρο «Η δομή της ελληνικής οικογένειας στη Θράκη», περιοδικό Μνήμων, τόμος 5^{ος}, Αθήνα 1975, σελ. 70-74

δήλωνε τη μειονεκτούσα θέση των γυναικών έναντι των ανδρών. Τα κορίτσια συνήθιζαν μαζί με το όνομά τους να προσδιορίζονται και με το όνομα του πατέρα για παράδειγμα(η..., κόρη του τάδε) και οι παντρεμένες γυναίκες με το όνομα του συζύγου (η, γυναίκα του τάδε), καθώς μόνο τότε αποκτούσαν κάποιου είδους οντότητα. Για παράδειγμα η μητέρα του Βιζυηνού ήταν γνωστή στη Βιζύη ως η Δεσποινιώ η Μιχαλιέσσα ή η γυναίκα του Μιχαήλου, που ήταν το όνομα του πατέρα του Γ. Βιζυηνού και έτσι την αποκαλούσαν όλοι στην περιοχή. Ο παππούς πάλι ανέφερε ότι μέχρι να βγάλει τα κοριτσίστικα ρούχα από πάνω του ο κόσμος τον φώναζε Γεωργία η θυγατέρα του Σύρμα. Ακόμα, στη <<Φόνισσα>> του Παπαδιαμάντη η γριά Χαδούλα αποκαλούνταν <<Φραγκογιαννού>> λόγω του ονόματος του συζύγου της. Τα παιδιά γενικότερα καλούνταν από το όνομα του πατέρα τους, ενώ δεικτικό στοιχείο της μειονεκτικής θέσης των κοριτσιών έναντι των αγοριών ήταν και η ονομασία και η αναφορά στα αγόρια ως <<παιδιά>>, γεγονός που δεν ίσχυε για τα κορίτσια, <<...σου έφερα δύο παιδιά...χάρισε μου το κορίτσι>>⁸². Αν όμως ο πατέρας πέθαινε, τα παιδιά καλούνταν από το όνομα της μητέρας τους ή της γιαγιάς τους, όπως για παράδειγμα, το Γιωργί της Μιχαλούς.

5.3. Σχέσεις κυριαρχίας – υποταγής

Με βάση τα διηγήματα των πεζογράφων έγινε προσπάθεια καταγραφής των σχέσεων κυριαρχίας ή υποταγής μεταξύ των προσώπων, όπου

⁸² Γ. Βιζυηνός, <<Διηγήματα Α΄>>, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988, <<Το αμάρτημα της μητρός μου>>

τέτοιες σχέσεις είναι βέβαια εμφανείς δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις διαφυλικές σχέσεις, αλλά και τις σχέσεις στο εσωτερικό του φύλου, τις αντιστάσεις, τις συγκρούσεις και τις συμμαχίες, που προκύπτουν στο πλαίσιο πάντοτε των συγκεκριμένων συνθηκών της κάθε εποχής και κοινωνίας. Η κυριαρχία των γυναικών από την άλλη πλευρά έναντι των ανδρών οφείλεται στην κοινωνική τους θέση.

Όπως διαπιστώνεται από τα διηγήματα η μητέρα μπορεί να ασκεί εξουσία στους γιους της, όσο αυτοί είναι ανήλικοι και όχι μόνο. Κύριο χαρακτηριστικό της συμπεριφοράς της μητέρας απέναντι στο παιδί της ήταν η στάση της συνεχούς επιφυλακής. Από την ημέρα που γεννιόνταν, τα παιδιά και κυρίως τα κορίτσια ήταν κάτω από τη συνεχή επιτήρηση της μητέρας τους. Πέρα όμως από την επιβολή της μητέρας στα ανήλικα παιδιά της, ήταν δυνατόν οι μητέρες να αποκτήσουν το κύρος και την εξουσία έναντι και των ενήλικων γιων τους. Οι γυναίκες αυτές, όπως για παράδειγμα η μητέρα του Βιζυηνού χήρα από πολύ νέα με παιδιά και υποχρεώσεις, έπρεπε να αντεπεξέλθουν στις δύσκολες καταστάσεις της ζωής. Έτσι, αναγκάζονταν να επιδεικνύουν επιβλητικότητα και δυναμισμό απέναντι ακόμα και στα παιδιά τους, όταν αυτά ενηλικιώνονταν. Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις και ανεξάρτητα από την ταξική ή άλλη διαφοροποίηση, οι άνδρες / αγόρια εμφανίζονται να ασκούν σχέσεις κυριαρχίας έναντι όχι μόνο των γυναικών, αλλά και άλλων ανδρών - αγοριών, οι οποίες εκδηλώνονται σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής. Αυτό είναι ολοφάνερο και στα άλλα δυο διηγήματα όπως στην σχέση της Φραγκογιαννούς με την μητέρα της, αλλά και στην Ανθή του διηγήματος του Καρκαβίτσα στην σχέση που υπάρχει μεταξύ εκείνης και των γονέων της, που τους σέβεται και

ακολουθεί πιστά τους άγραφους νόμους της γυναικείας της φύσης που είναι η υποταγή έτσι ώστε να αποφεύγεται η ανισορροπία της διάσπασης του κοινωνικού οικοδομήματος.

5.4. Επάγγελμα

Οι εξωοικογενειακοί / κοινωνικοί ρόλοι, που το ανδρικό φύλο κατέχει σε σχέση με το γυναικείο σύμφωνα πάντα με τα διηγήματα του Βιζυηνού, είναι περισσότεροι έναντι των γυναικείων κοινωνικών ρόλων (όπως είναι για παράδειγμα ο ρόλος του παπά, του γιατρού και ούτω καθεξής). Αντίθετα, οι γυναίκες δεν υποδύονται κυρίαρχους ρόλους στην κοινωνία και στο σύνολο των γυναικών των διηγημάτων του Βιζυηνού αλλά και των Καρκαβίτσα και Παπαδιαμάντη παρουσιάζεται ένα πρόσωπο, που διαδραματίζει το ρόλο της γυναίκας - αγρότισσας, που προσφέρει τις υπηρεσίες της και δουλεύει στα χωράφια και τους αγρούς για να ζήσει η ίδια και τα παιδιά της⁸³, μια γριά υπηρέτρια, που φροντίζει το Βιζυηνό και τα αδέρφια του, όποτε μπορεί βέβαια η καημένη, λόγω της μεγάλης της ηλικίας και ένα πρόσωπο που διαδραματίζει το ρόλο της μαίας⁸⁴. Ακόμα, στην <<Λυγερή>> του Καρκαβίτσα υπάρχει και

⁸³ «Ήτο καθ' ην εποχήν η μήτηρ μας ειργάζετο δια να θρέψη την πρώτην μας θετήν αδερφήν, καθώς και ημάς. Εγώ την συνώδεδον κατά τας διακοπάς των μαθημάτων, παίζων παρ' αυτήν, ενώ εκείνη έσκαπτεν ή εξεβοτάνιζεν. Μιαν μέραν διακόψαντες την εργασίαν επεστρέφομεν από τους αγρούς...». στο Γ. Βιζυηνός, «Διηγήματα Α'», εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988, «Το αμάρτημα της μητρός μου»

⁸⁴ Η αμοιβή της μαμής στη Θράκη οριζόταν ανάλογα την οικονομική κατάσταση της οικογένειας και τους κόπους,

ο ρόλος της ευκατάστατης κοπέλας που δεν κάνει τίποτε άλλο από το να υπακούει στις εντολές των γονέων της που ενσαρκώνεται μέσα από την Ανθή, ο ρόλος της μάγισσας – προξενίτρας, της μαίας. Αλλά και στην <<Φόνισσα>> του Παπαδιαμάντη είναι ορατός ο ρόλος της μαίας που παράλληλα μπορεί να ασχολείται και με γιατροσόφια όπως αναδεικνύεται μέσα από την εικόνα της Φραγκογιαννούς, του κυρίαρχου προσώπου του διηγήματος αλλά παράλληλα ενυπάρχουν και γυναίκες που ασχολούνται με τα του οίκου τους. Τα μάγια⁸⁵ θεωρούνταν ότι ήταν η αιτία κάθε κακού, αποτελούσαν μια αόρατη απειλή στην οποία ήταν όλοι εκτεθειμένοι και γι' αυτό έπρεπε να είναι ενημερωμένοι για το ποια είναι τα κατάλληλα αντίδοτα, τα βότανα, τα φυλακτά και τα ξόρκια, που θα τους προστάτευαν⁸⁶. Οι γυναίκες⁸⁷ ήταν εκείνες που κυρίως εφαρμόζαν τη μαντεία και τα μάγια και

που κατέβαλε η ίδια. Στις πλούσιες οικογένειες οι επισκέψεις της Μπάμπως (μαμής) εξακολουθούσαν μέχρι και το σαραντισμό και πληρωνόταν ανάλογα στο Κ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, «Λαογραφικά της Θράκης», τόμος Α', Αθήνα 1979, σελ. 204

⁸⁵ Η μαγεία ασκήθηκε στην Ελλάδα σε ευρεία κλίμακα. Μάγοι ήταν οι λαϊκοί ιατροί, μάγισσες δε οι ασκούσες την κακή μαγεία. Οι γυναίκες δηλαδή θεωρούνταν κυρίως ότι κατείχαν τις κακές μαγικές ιδιότητες, τις οποίες ασκούσαν αφενός υπό τον τύπο διαφόρων δεισιδαιμονικών μαγικών συνηθειών και οι οποίες ήταν διαδεδομένες σε όλο το γυναικείο κόσμο και εκτελούνταν κατά παράδοση και αφετέρου ως πραγματική μαγεία, λείψανο δηλαδή των παλαιότερων χρόνων. Η πίστη στη μαγεία και τα έργα αυτής θεωρούνταν έργα του διαβόλου και η Εκκλησία καταδίκασε την πίστη αυτή στο Στ. Κυριακίδου, «Αι γυναίκες εις την λαογραφίαν», Εν Αθήναις, σελ. 108-148

⁸⁶ «Η μητρική στοργή ενίκησε τον φόβον της αμαρτίας. Η θρησκεία έπρεπε να συμβιβασθή με την δεισιδαιμονίαν. Πλησίον εις το σταυρόν, επί του στήθους της Αννιώς εκρέμασεν εν χαμαγλί, με μυστηριώδεις αραβικάς λέξεις. Τα αγιάσματα διεδέχθησαν αι γοητεΐαι, και μετά τα ευχολόγια των ιερέων, ήλθον τα σαλαβάτια των μαγισσών. » «...Κάπου μια γραΐα κρύπτει βότανα θαυμασίας ιατρικής δυνάμεως – έσπευδε να τα εξαγοράση.....» Γ. Βιζυηνός, «Διηγήματα Α'», Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988, «Το αμάρτημα της μητρός μου»

⁸⁷ Εκτός από τους μάγους γνωστούς και με τα ονόματα αγύρτες, ιατρομάντιες και φαρμακομάντιες και οι μάγισσες (μάϊσσες, μαΐστρες) εξασκούσαν τη μαγική τέχνη. Μάλιστα οι γυναίκες θεωρούνταν πως ήταν οι κατεξοχήν προικισμένες με κακές μαγικές ιδιότητες και μπορούσαν να αφανίσουν τον ήλιο, να προκαλέσουν χειμώνα, να μεταμορφώσουν τους ανθρώπους σε ζώα και να μεταμορφωθούν οι ίδιες κτλ. Πέρα όμως από τα κακά που οι γυναίκες- μάγισσες προξενούσαν σε εκείνους που μισούσαν, από εκδίκηση ή όταν τους το ζητούσαν, όπως ασθένειες ή θάνατο, βοηθούσαν παράλληλα σε ερωτικές υποθέσεις και κατόρθωναν να αποκαταστήσουν κορίτσια

στη μαγεία τους χρησιμοποιούσαν μια γνώση⁸⁸, η οποία μεταβιβαζόταν από γενιά σε γενιά και βασιζόταν κυρίως στα καθιερωμένα μέσα και όργανα της

(ανύπαντρα). Ν. Κ. Μουτσοπούλου, «Οι Μαΐστρες της Μακεδονίας και της Θράκης» στο Στ' Συμπόσιο Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου (πρακτικά- Κομοτηνή-Αλεξανδρούπολη, 7-10 Μαΐου 1989), Ίδρυμα μελετών χειρσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1991, σελ.292-322

⁸⁸ Στη Θράκη συγκεκριμένα συνηθίζονταν διάφορα μαγικά μέσα προς τη σωτήρια και την προστασία των αρρώστων. Υπήρχε καταρχήν από πολύ παλιά η αντίληψη ότι στον κάτω κόσμο οι νεκροί αποκτούν προφητική δύναμη και σε αυτή την αντίληψη καταφεύγουν οι Θρακιώτες όταν χρησιμοποιούν τη νεκρομαντεία για μαγικούς σκοπούς. Ο Βιζυηνός περιγράφει πως η μητέρα του κάλεσε την ψυχή του πεθαμένου πατέρα για να συμπαρασταθεί και να συντελέσει στη θεραπεία της κόρης τους, της Αννιώς. Δ. Λουκάτος, «Λαογραφικά περί τελευταίας ενδείξεως παρά Ιωάννη τω Χρυσοστόμω», Επετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών, έτος Β' Αθήναι 1940, σελ. 30-117. *«Η ασθενής ανέπνεε βαρέως, όπως πάντοτε. Πλησίον αυτής ήτο τοποθετημένη ανδρική ενδυμασία, καθ' ην τάξιν φορείται. Δεξιόθεν σκαμνίον σκεπασμένον με μαύρον ύφασμα, επί του οποίου υπήρχε σκεύος πλήρες ύδατος, και εκατέρωθεν δύο λαμπάδες αναμμένες. Η μήτηρ μου γονυπετής εθυμιάζε τ' αντικείμενα ταύτα προσέχουσα επί της επιφάνειας του ύδατος....-Μη φοβάσαι παιδάκι μου με είπε μυστηριωδώς, είναι τα φορέματα του πατρός σου. Έλα, παρακάλεσε τον και συ να έλθη να γιατρέψη το Αννιώ μας....Αίφνης μικρά χρυσαλλίς, πετάζασα κυκλικώς επ' αυτού, ήγγισε με τα περά της, και ετάραξεν ελαφρώς την επιφάνειαν. Η μήτηρ μου έκυψεν ευλαβώς και έκαμε τον σταυρό της, όπως όταν διαβαίνουν τα Άγια εν τη εκκλησία. Όταν η μικρή εκείνη χρυσαλλίς εχάθη....η μήτηρ μου ανέπνευσεν, εσηκώθη ιλαρά και ευχαριστημένη και – Επέρασεν η ψυχή του πατέρα σου!.....Η μήτηρ μου ανασήκωσε το ισχνόν του κορρασίον σώμα και.....προσέφερε το σκεύος εις τα μαραμένα του χείλη. –Έλα αγάπη μου της είπε. Πιέ απ' αυτό το νερό να γιάνης...»* Γ. Βιζυηνός, «Διηγήματα Α'», εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988, «Το αμάρτημα της μητρός μου». Η δύστυχη μάνα κατέφυγε και σε άλλα μαγικά μέσα. Στράφηκε προς τις διάφορες γυναίκες που ήξεραν γητειές και τις έδινε γενναία φιλοδωρήματα και έκανε κάθε προσπάθεια που, σύμφωνα με την απλοϊκή της σκέψη, ήταν δυνατό να σώσει το ετοιμοθάνατο κοριτσάκι της. Αποτελεσματικό μέσο θεραπείας θεωρούνταν και το κρέμασμα κουρελιού από φόρεμα της άρρωστης σε θαυματουργό τόπο. *«...Πότε επήγαινε (η μητέρα εννοεί) να δέση μιαν λωρίδαν από το φόρεμα της Αννιώς επί του θαυματουργού τινός τόπου, με την ελπίδαν ότι θα δεθί και το κακόν μακράν της πασχούσης»* Γ. Βιζυηνός, «Διηγήματα Α'», Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988, «Το αμάρτημα της μητρός μου». Ένας επιπλέον μαντικός-προφητικός τρόπος για τους Θρακιώτες ήταν η εμπυροσκοπία, σύμφωνα με την οποία έκαιγαν ένα σούρβο και έκαναν προγνώσεις για το μέλλον. Την παραμονή των Φώτων συνήθιζαν να βλέπουν την τύχη τους, ρίχνοντας πράσινα μάτια της σουρβιάς επάνω στη ζεστή πλάκα του τζακιού, αφού χώριζαν τη φωτιά σε δύο μεριές. Όταν το σούρβο πετιόταν έξω από την εστία το είχαν για καλό σημάδι. Η χρονιά θα πήγαινε καλά για όποιον είχαν ονοματίσει. Στην περίπτωση που το μάτι της σουρβιάς έμενε ακίνητο στην πλάκα μαύριζε ή καιγόταν ήταν κακοσημαδιά. Γ. Β. Κωβαίου, «Λαογραφικός θησαυρός στην πεζογραφία του Βιζυηνού», Τετράδια Ευθύνης, τεύχος 29, 1988, «Ποιος ήτον ο Γεώργιος Βιζυηνός», σελ.142-146 *«Το μάτι της σουρβιάς έμεινε πα στην πλάκα που τώβαλε, σιγανό και ακίνητο, ώστε που μαύρισε κ' εκάπνισε κ' έγειρεν ολίγο και εκάηκε! Χριστός και Παναγιά, παιδάκι μου! του είπα....»*. Γ. Βιζυηνός, «Διηγήματα Α'», Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988, «Ποιος ήτον ο φονεύς του αδερφού μου».

μαγικής ενέργειας⁸⁹ και καταγινόταν με τα μάγια και τα ξόρκια, με σκοπό να προστατευθεί ο κόσμος⁹⁰ ή να εκδιώξει μακριά το κακό, παρά τις απαγορεύσεις της εκκλησίας και τις αντιλήψεις της εποχής πως τα μάγια αποτελούν αμαρτία⁹¹. Μάλιστα, οι γυναίκες συνήθιζαν να εκτελούν τις μαγικές

⁸⁹ «Πλησίον του υψηλού κισσοσκεπούς τοίχου.....εκάθηντο η μήτηρ μου, η Οθωμανίς και άλλη τις ρακένδυτος και ασκεπής την κεφαλήν γραία.....Υψηλότερον των λοιπών καθήμενη εκράτει επί των γονάτων αυτής ύπιον κόσκινον, εφ ου κύπτουσαι η Οθωμανίς και η μήτηρ μου εφαινοντο προσπαθούσαι να εννοήσωσι κατά τι μετά προφανούς εκπλήξεως και απορίας. –Καθώς σε λέγω, είπεν η Αθιγγανίς μετά δογματικής εμφάσεως. Ο φονιάς είναι κοντά σας. Γυρίζει τριγύρω σας. Τον ζητάτε μακριά. –Χα! Είπε η μήτηρ μου..... Θα είναι από αυτούς που έστειλεν ο Εφέντης δεμένους....- Σε είπα να μη μου λέγης τίποτε, χωρίς να σε ερωτώ, αλλοιώς θα με χαλάσης τα μάγια! Είπε δυσανασχετούσα η Πυθία των τριόδων, και έσεισε το κόσκινον ισχυρώς και ηκούσθη εν αυτώ, ως συγκρουμένων οσπρίων. –Έλα μην κακιώνης! Είπε η Οθωμανίς, ας τα ρίξωμεν ακόμη μια. Μέτρησε τα πάλι. –Χουμ! Ειπεν η μάντισσα, τρεις και η αλήθεια! Καλά! Μα καθώς σας είπα, μη με λέτε τίποτε. Εκείνο ό,τι και αν είναι, θα το πούνε τα κουκκιά. Κύτταξε εδώ, κοκκώνα, τον φονιά τον βγάλλω πάλιν έξω. Και λαβούσα από του κοσκίνου ένα μελαμψόν κύαμον έρριπεν αυτόν υπέρ την κεφαλήν και όπισθεν αυτής εκστομίσασα μιαν κατάραν. –Τώρα, είπεν έπειτα, σεις μετρήσετε τα κι εγώ να τα ρωτήσω. Η μήτηρ μου έλαβε το κόσκινον έχυσε τους κυάμους εις την ποδιάν της...ήρχισε να ενθέτη μετρούσα τους κυάμους ανά ένα μετά τοσαύτης προσοχής και ακρίβειας,.....Η Αθιγγανίς έλαβε τότε το κόσκινον και.....ως εάν ήθελε αφυπνίση το βαθέως εν αυτοίς κοιμώμενον μαντικόν πνεύμα, ανεφώνησεν...: -Άνθρωπος σκοτώθηκε, ποιος να τον εσκοτώσε;.....Η μάντισσα ετάραξε το κόσκινον επανειλημμένως ...ετίναξε τρεις φορές τα όσπριαΜέθ’ ο, θείσα το κόσκινον επί των γονάτων και κύψασα επ’ αυτου σοβαρώς ήρξατο να μελετά, τας συμπτώσεις των κυάμων.....». Η κοσκομαντεία ήταν ένας συνηθισμένος μαντικός-προφητικός τρόπος, που τον χρησιμοποιούσαν οι γυναίκες στο διήγημα «Ποιος ήταν ο φονεύς του αδερφού μου» έχοντας αγνό σκοπό στο μυαλό τους, αφού αναζητούσαν το φονιά του Χρηστάκη, του αδερφού του Βιζυηνού. Γ. Βιζυηνός, «Διηγήματα Α΄», Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988, «Ποιος ήταν ο φονεύς του αδερφού μου»

⁹⁰ Στη μαγεία αναφέρεται ο Βιζυηνός και στο ποίημα «Η μάγισσα της Πρωτομαγιάς», στο οποίο αναγράφεται ένα παραμύθι δύο αρραβωνιασμένων. Μια μάγισσα τους χώρισε, ο Σταυρός και η αγάπη όμως τους ξαναένωσε. Στο ίδιο ποίημα αναφέρεται η λαϊκή πίστη : *-Χα! Τα μάγια σου προπήρα σε κατάλληλο καιρό! Γιατί πρόφθασα στη θύρα Να χαράζω τον σταυρό,..* Ο σταυρός είναι το αποτελεσματικότερο μέσο για να νικηθεί μια μάγισσα. Αυτός την εμποδίζει να πάρει την ευλογία από το σπίτι, γιατί μόλις τον δει, την πιάνουν τρεμούλες και σπασμοί. Έτσι σταματά τις φοβερές ζημιές και το κακό που προκαλεί.

⁹¹ «...Η μήτηρ μου ήτο μάλλον ευλαβής παρά δεισιδαίμων. Κατ’ αρχάς απετροπιάζετο τας τοιαύτας διαγνώσεις, και ηρνεϊότο να εφαρμόση τας προτεινόμενας γοητείας, φοβούμενη μη αμαρτήση. Άλλως τε ο ιερεύς ανέγνωσεν ήδη επί της ασθενούς τους εξορκισμούς του κακού, δια παν ενδεχόμενον. Αλλά μετ’ ολίγον μετέβαλε γνώμην.... Η μητρική στοργή ενίκησε τον φόβον της αμαρτίας. Η θρησκεία έπρεπε να συμβιβασθή με την δεισιδαιμονίαν. Πλησίον εις το σταυρόν, επί του στήθους της Αννιώς εκρέμασεν εν χαμαγλί, με μυστηριώδεις αραβικάς λέξεις. Τα αγιάσματα διεδέχθησαν αι γοητεΐαι, και μετά τα ευχολόγια των ιερέων, ήλθον τα σαλαβάτια των μαγισσών.... » Η πίστη των γυναικών στα φυλαχτά ήταν προαιώνια, καθώς ήλπιζαν ότι οι μαγικές ενέργειες έκρυβαν μια μεταφυσική δύναμη

ενέργειες μόνες τους στα κρυφά και μακριά από τα βλέμματα τρίτων ανθρώπων. Τη μαγική αυτή γνώση και τις μαγικές τελετουργίες οι γυναίκες επέλεξαν να τις εκτελούν κρυφά ακόμα και από τους άνδρες, δημιουργώντας έτσι μια ιερή συνομωσία μεταξύ τους. Όσον αφορά τους ρόλους των γυναικών στο χώρο της εργασίας, οι γυναίκες στην προεπαναστατική κοινωνία αποτελούσαν αρχικά βασικό οικονομικό παράγοντα και η αξία της εργασίας τους αναγνωριζόταν. Αυτό φυσικά δε σήμαινε ότι οι γυναίκες δεν καταπιέζονταν ή ότι είχαν μεγαλύτερη ανεξαρτησία. Σήμαινε απλώς ότι η εργασία αποτελούσε έναν από τους ελάχιστους θετικούς παράγοντες του κοινωνικού καθορισμού τους⁹². Η θέση όμως, η λειτουργία και η κοινωνική εικόνα των γυναικών στη συνέχεια άλλαξε ριζικά⁹³ και η απομάκρυνσή τους από την παραγωγή τις αφαιρούσε τον σημαντικό οικονομικό ρόλο που είχαν παλαιότερα και έκανε πιο αισθητή την εξάρτηση και την απομόνωσή τους. Σε μια κοινωνία όπου η εργασία, η δράση και το χρήμα ανάγονταν σιγά σιγά σε κυρίαρχες αξίες, οι γυναίκες ταυτίζονταν όλο και περισσότερο με την αεργία και την απραξία.

Στην αγροτική κοινωνία, παρά την ύπαρξη έμφυλου καταμερισμού, τα πρότυπα ανδρικής και γυναικείας εργασίας ήταν πιο κοντινά. Η συμμετοχή των γυναικών στην αγροτική παραγωγική διαδικασία και η συνύπαρξη σε πολύωρη

ικανή να γλιτώσει από το κακό. Γ. Βιζυηνός, «Διηγήματα Α΄», Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988, «Το αμάρτημα της μητρός μου». Σε ποίημα του Βιζυηνού «Η Μάγισσα της Πρωτομαγιάς» αναφέρεται επίσης φυλαχτό, που έχει «τμήμα από λείψανο αγίας και από τον Τίμιο Σταυρό».

⁹² Ν. Σκουτέρη-Διδασκάλου, «Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα», Ο Πολίτης, Αθήνα 1984, σελ. 248-250

⁹³ Η απομάκρυνση του τόπου εργασίας από την οικογενειακή κατοικία, η εισαγωγή της μισθωτής εργασίας και του ωραρίου οδήγησαν σε μια επιπλέον υποτίμηση της θέσης των γυναικών στην οικογένεια και την κοινωνία στο Βαρίκα Ελ., «Η εξέγερση των κυριών – Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907», εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα 2004, σελ. 50-51

καθημερινή εργασία με το άλλο φύλο εξασφάλιζε στις γυναίκες μια μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων⁹⁴. Στις αγροτικές οικογένειες, τα καθήκοντα των μελών διαφοροποιούνταν αναλόγως του φύλου και της ηλικίας. Οι άνδρες φρόντιζαν για τις γεωργικές εργασίες και οι γυναίκες ασχολούνταν με πληθώρα εργασιών εντός και εκτός του σπιτιού. Η απασχόληση των γυναικών στην ύπαιθρο ήταν συνεχής και ο καθημερινός ελεύθερός τους χρόνος μηδαμινός, καθώς εκτός από τα χωράφια, οι γυναίκες ήταν επιφορτισμένες με την καλλιέργεια των λαχανόκηπων, του νοικοκυριού και τη φροντίδα των παιδιών, εργασίες που αναλάμβαναν καθημερινά και σε διάφορες στιγμές της ημέρας. Ο χρόνος εργασίας στα χωράφια άρχιζε με την ανατολή και τελείωνε με τη δύση του ηλίου. Άλλες φορές πάλι εκτός από τις δουλείες του σπιτιού οι γυναίκες αναγκάζονταν να δουλεύουν⁹⁵, γιατί έπρεπε να συνεισφέρουν στον οικογενειακό προϋπολογισμό για λόγους συχνά, που υπερέβαιναν τις προθέσεις τους (χηρεία, αλκοολικός σύζυγος τρανταχτά παραδείγματα στα διηγήματα που εξετάζουμε). Δούλευαν έτσι στα χωράφια, έραβαν και κεντούσαν για άλλους, ξενόπλεναν και τα λοιπά. Οι συνθήκες ήταν δύσκολες, τα ημερομίσθια μικρά και οι γυναίκες γνώριζαν πολύ καλά ότι μόνο ο άνδρας ήταν εκείνος που μπορούσε να εξασφαλίσει σε εκείνες και στα παιδιά τους τα απαραίτητα. *«Επί πολύν χρόνον μας διέτρεφε διά του ιδρώτος του προσώπου της. Τα ημερομίσθια ήταν*

⁹⁴ Μ. Γκασούκα, «Η κοινωνική θέση των γυναικών στο έργο του Παπαδιαμάντη», εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1998, σελ. 39

⁹⁵ Η μισθωτή εργασία των γυναικών δεν ήταν ιδιαίτερα αρεστή, για λόγους κυρίως τιμής. Όμως κάποιες φορές η μισθωτή εργασία των γυναικών επιτρεπόταν και ρυθμιζόταν από τις εκάστοτε ανάγκες της οικογένειας. Πρωταρχικός βέβαια ρόλος των γυναικών εξακολουθούσε να είναι η μητρότητα και τα οικιακά στο L. Tilly- J. Scott, “Women, Work and the Family”, Rinehart & Winston, New York 1978

μικρά και αι ανάγκαι μας μεγάλοι...»⁹⁶.

Όταν υπήρχε πλεόνασμα γυναικείων εργατικών χεριών στις αγροτικές κοινωνίες, μια λύση ήταν να σταλούν τα κορίτσια αυτά στην πόλη ως εσωτερικές οικιακές εργάτριες. Το επάγγελμα της υπηρέτριας άλλωστε δεν απαιτούσε καμία εξειδίκευση και ως εκ τούτου η ιδιότητά της αυτή της εξασφάλιζε στέγη, φαγητό, μισθό και πολλές φορές ρούχα και υποδήματα⁹⁷. Η φτώχεια μάλιστα της εποχής σε συνδυασμό με τις όποιες αντιλήψεις περί της γυναικείας <<φύσης>> της (συνδυασμός σωματικής και πνευματικής ικανότητας) ευνοούσε ιδιαίτερα την εποχή εκείνη την εργασία των γυναικών σε τέτοιου είδους εργασία δηλαδή ως υπηρετικό προσωπικό⁹⁸.

Πολλές φορές συγγενικά πρόσωπα ή και μη, γυναίκες από την επαρχία αναλάμβαναν τα καθήκοντα της υπηρέτριας, και της τροφού των παιδιών. Αυτή όμως την προοπτική μπορούσαν κυρίως να την εξασφαλίσουν οι αστές οικογένειες, που ήταν εύπορες και ουσιαστικά είχαν τα χρήματα να

⁹⁶ Γ. Βιζυηνός, «Διηγήματα Α'», εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988, «Το αμάρτημα της μητρός μου»

⁹⁷ Όταν οι οικονομικοί πόροι δεν επαρκούσαν για την επιβίωση, τότε η οικογένεια συνήθιζε να στέλνει ένα από τα γυναικεία της μέλη στην πόλη ως υπηρέτρια και εργάτρια. Βέβαια καμία οικογένεια δεν άφηνε εύκολα μια κοπέλα μόνη της να δουλέψει στην πόλη, καθώς ο άγνωστος κόσμος της πόλης φάνταζε απειλητικός. Γι' αυτό συνήθως ακολουθούσε η μετοικεσία όλη της οικογένειας. Άλλωστε ήταν και θέμα τιμής, καθώς μια οικογένεια που έστελνε μόνο του ένα κορίτσι στην πόλη δε θεωρούνταν ευυπόληπτη. Η φύση του επαγγέλματος της υπηρέτριας συνοδευόταν επίσης από την εσωτερική μετανάστευση. Μαζί με το επάγγελμα της υπηρέτριας ως πρώτο γυναικείο επάγγελμα θεωρήθηκε και το επάγγελμα της μαιίας. Μάλιστα, το 1861 το επάγγελμα της υπηρέτριας παρουσιάστηκε ως το πρώτο γυναικείο επάγγελμα και στην επίσημη καταγραφή του 1870 καταγράφηκαν 7.724 υπηρέτριες. Ο αριθμός τους αντιπροσώπευε το 1,03% του πληθυσμού που δήλωνε επάγγελμα και το 0,40% του πληθυσμού ολόκληρης της χώρας

⁹⁸ Η μισθωτή υπηρετική εργασία γίνεται μια από τις σημαντικότερες επαγγελματικές διεξόδους, που ανοίγονται στις γυναίκες των λαϊκών στρωμάτων. Άλλωστε σύμφωνα με την αντίληψη της εποχής, η άσκηση του υπηρετικού επαγγέλματος βρίσκεται σε βαθιά αρμονία με τη «γυναικεία φύση» τους. Μ. Κορασίδου, «Η υλική και ηθική «αναμόρφωση» των φτωχών γυναικών: Οχυρό κατά της «βίας» και της «αγριότητας» των απόκληρων της Αθήνας του 19ου αιώνα», περιοδικό Δίη, τεύχος 6, Αθήνα Μάιος 1993, σελ. 149

πληρώσουν γυναίκες για την παροχή των υπηρεσιών της υπηρέτριας στο σπίτι.

Σε μια παραδοσιακή όμως κοινωνική δομή με κυρίαρχο ακόμα και στις νεοσύστατες πόλεις τον αγροτικό χαρακτήρα και το πολύ πρόσφατο οθωμανικό παρελθόν, ο επαγγελματικός ορίζοντας των γυναικών ήταν εξαιρετικά στενός, περιορισμένος. Την εποχή αυτή οι γυναίκες κυρίως που έρχονταν στις πόλεις είχαν δύο δυνατότητες επαγγελματικής επιλογής: είτε να γίνουν εργάτριες στα εργοστάσια, είτε πάλι να εργαστούν ως υπηρέτριες⁹⁹. Έτσι, κατά τη δεκαετία του 1870 οι περισσότερες κοπέλες στις πόλεις για να εργασθούν κατευθύνονταν προς τα εργοστάσια (κυρίως στα κλωστοϋφαντήρια)¹⁰⁰ όπου ο χρόνος εργασίας τους προσδιοριζόταν με βάση την ανατολή και τη δύση του ηλίου. Η απασχόλησή τους δεν απαιτούσε τεχνογνωσία και μπορούσαν έτσι να αμειφθούν αμέσως.

Οι γυναίκες των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων ταυτίζονταν με την αεργία και την απραξία¹⁰¹. Η προσαρμογή τους στους κανόνες καλής συμπεριφοράς και στην κοινωνικότητα των τάξεών τους, η επίδειξη του καθωσπρεπισμού σύμφωνα με τα πρότυπα της ζωής τους και η απόκτηση καλού ονόματος ήταν οι κύριες απασχολήσεις των γυναικών των ανώτερων

⁹⁹ Ζ. Σαλιμπά, «Γυναίκες εργάτριες στην ελληνική βιομηχανία και στη βιοτεχνία (1870-1922)», Ιστορικό αρχείο ελληνικής νεολαίας, Γενική Γραμματεία νέας Γενιάς, Αθήνα 2002, σελ. 34-38

¹⁰⁰ Κατά τα πρώτα χρόνια λειτουργίας των εργοστασίων δεν υπήρχαν οργανωμένες κινητοποιήσεις για τη νομοθετική κατοχύρωση της χρονικής διάρκειας εργασίας των γυναικών, του κατώτατου ορίου ηλικίας, της απαγόρευσης της νυκτερινής εργασίας κτλ. Στην Ελλάδα οι πρώτες διαμαρτυρίες προκειμένου να θεσπιστούν νόμοι για την εργάτρια διατυπώθηκαν από γυναίκες διανοούμενες, που ανήκαν στην αστική τάξη (η Καλλιρρόη Παρρέν το 1890, διευθύντρια του περιοδικού Εφημερίς των Κυριών ζητούσε να καθορισθούν με νόμο οι ώρες εργασίας των γυναικών).

¹⁰¹ Ε. Βαρίκα, «Η εξέγερση των κυριών – Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907», Κατάρτι, Αθήνα 2004, σελ. 56

στρωμάτων¹⁰²(χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Ανθής της <<Λυγερής>> του Καρκαβίτσα). Οι γυναίκες πάλι των μεσαίων αστικών στρωμάτων είχαν ως μοναδική τους επιλογή το επάγγελμα της δασκάλας¹⁰³. Την πληροφορία αυτής της επαγγελματικής αποκατάστασης των γυναικών μέσα από το επάγγελμα της δασκάλας αναφέρει και ο Βιζυηνός σε ένα από τα διηγήματά του, επισημαίνοντας ότι κάποια κορίτσια, κυρίως της πόλης, είχαν την οικονομική δυνατότητα να ξοδεύουν χρήματα για την προγύμναση τους σε διάφορα μαθήματα και την προετοιμασία τους για της εξετάσεις της διδασκαλίας. Για τις γυναίκες τέλος των χαμηλών στρωμάτων και για τις πιο φτωχές δεν υπήρχαν ούτε αυτά τα περιθώρια και έτσι το εργοστάσιο ήταν η προσφορότερη λύση, καθώς «ο ρόλος της εργάτριας περιορίζεται εις την παθητικήν επίβλεψιν του δια της μηχανής εκτελούμενου έργου...»¹⁰⁴.

Καθώς ο αιώνας πλησίαζε προς το τέλος του, η μικρή βιομηχανική άνθιση και οι προοπτικές οικονομικής ανάπτυξης έθεταν ως <<de facto>> το ζήτημα της εργασίας των γυναικών. Η εργασία των γυναικών όμως λειτουργούσε ως παραφωνία σε συσχέτιση με το ιδεώδες που κυριαρχούσε στην τότε εποχή για την γυναικεία παρουσία, που ορίζεται μονάχα εντός του οίκου,

¹⁰² Σε ζευγάρια αστών ή των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων οι γυναίκες ήταν τα κατάλοιπα της αριστοκρατικότητας, τα κατάλοιπα της τάσης για κοινωνική επίδειξη και προβολή. Όταν λοιπόν οι γυναίκες εργάζονταν, τα αστικά ζευγάρια έχαναν την αριστοκρατική φυσιογνωμία, που ήθελαν να προβάλλουν. Οι άνδρες εργάζονταν, αλλά μέσω των συζύγων τους διατηρούσαν έναν αριστοκρατικό χαρακτήρα. Οι αστές γυναίκες ή οι γυναίκες των ανώτερων κοινωνικών τάξεων συντηρούνταν από τους άνδρες τους, ώστε να μην εργάζονται, να μην κάνουν άλλο από το να δέχονται τους καλεσμένους, να είναι πάντα ντυμένες στην τρίχα και να κάνουν καλή εντύπωση στο Thorstein Veblen, «Η θεωρία της αργόσχολης τάξης. Η οικονομική μελέτη των θεσμών», Μτφ. Γ. Νταλιάνης-Επιμέλεια Φ. Ρ. Σοφιανός, Κάλβος, Αθήνα 1982

¹⁰³ Ήδη από το 1887 το επάγγελμα της δασκάλας ήταν κορεσμένο. Το 1899 ο αριθμός των διδασκαλισσών ήταν 7.500 περίπου.

¹⁰⁴ Ζ. Σαλιμπιά, «Γυναίκες εργάτριες στην ελληνική βιομηχανία και στη βιοτεχνία (1870-1922)», Ιστορικό αρχείο

καθώς η εργασία τους έξω από το σπίτι δεν είχε ενσωματωθεί ακόμη στα ήθη της ελληνικής κοινωνίας καθώς οι γυναίκες εργάζονταν μόνο σε περίπτωση έσχατης ανάγκης. Οι χήρες για παράδειγμα λόγω θανάτου του συζύγου ήταν καταδικασμένες σε πολλά χρόνια σκληρής δουλειάς χωρίς κοινωνική θέση και κύρος. Αναγκάζονταν να δουλεύουν σε άτυπες μορφές απασχόλησης ή ευκαιριακές εργασίες για να θρέψουν την οικογένεια και για να αυξήσουν τα οικονομικά τους, έως ότου βέβαια μεγαλώσουν τα παιδιά τους¹⁰⁵.

5.5. Θρησκεία

Αντίθετα, για την άσκηση των θρησκευτικών τους καθηκόντων οι γυναίκες πήγαιναν στην εκκλησία, συμβουλευόνταν τον ιερέα του χωριού και δέχονταν ακατακρίτως τις βουλές του ίδιου και του Κυρίου. Οι γυναίκες ήταν υπεύθυνες για τον οίκο του Θεού, αφού συνήθιζαν να συντηρούν τα εικονίσματα, να ανάβουν τα καντήλια και γενικότερα εκπροσωπούσαν το <<νοικοκυριό>> στην εκκλησία μιας και οργάνωναν τις πρακτικές πλευρές της θρησκευτικής ζωής¹⁰⁶. Τα θρησκευτικά τους καθήκοντα ξέφευγαν εντελώς από

ελληνικής νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 2002, σελ. 221

¹⁰⁵ «Εμετρίασεν ή κυρίως ειπείν, συνεκάλυψε το πένθος της, υπερνίκησε την ατολμίαν της ηλικίας και του φύλου της και λαβούσα την δικέλλαν ανά χείρας, ήρχισε να ξενοδουλεύη, ως εάν δεν είχε γνωρίσει ποτέ τον άνετον και ανεξάρτητον βίον» και σε άλλο σημείο του διηγήματος «Η μήτηρ μας ειργάζετο διά να θρέψη την πρώτην μας θετήν αδερφήν, καθώς και ημάς. Εγώ την συνώδεον κατά τας διακοπάς των μαθημάτων, παίζων παρ' αυτή ενώ εκείνη έσκαπτεν ή εξεβοτάνιζεν», Γ. Βιζυηνός «Το αμάρτημα της μητρός μου» στο Γ. Βιζυηνός «Διηγήματα Α', εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988

¹⁰⁶ J. Dubish., "Gender and Power in Rural Greece" Princeton University Press, New Jersey 1986

τη σφαίρα της μεταφυσικής¹⁰⁷ και ανάγονταν σε ανάγκη για κοινωνική έκφραση και δράση, κάνοντας φανερό ότι οι γυναίκες μπορούσαν να μεταπηδήσουν από το μαγικό στο θρησκευτικό χώρο¹⁰⁸ με μεγάλη ευκολία ανάλογα τις όποιες ανάγκες τους. Οι άνθρωποι που περιγράφει και ο Παπαδιαμάντης δεν είναι ούτε επιστήμονες, ούτε άθεοι, αλλά απλοί άνθρωποι, αγράμματοι πολλές φορές, οι οποίοι δίνουν τεράστια σημασία σε δοξασίες περί πνευμάτων, θαυματουργών βοτάνων και φυσικά, η ζωή τους διέπεται από τη χριστιανική πίστη και λατρεία. Εξάλλου, η Φραγκογιαννού ασχολείται με βότανα που έχουν <<μαγικές>> ιδιότητες, φαινόμενο μάλλον συχνό την εποχή εκείνη. Οι δεισιδαιμονίες δε λείπουν από τις κοινωνίες αυτές. Η μητέρα της γριάς Χαδούλας <<'Ηξευρε μάγια>>. Ακόμη, και στην <<Λυγερή>> του Καρκαβίτσα παρατηρείται η μάγισσα κυρά Παγώνα να είναι η αυθεντία του τόπου και αυτή που καθορίζει το μέλλον και την εξέλιξη της ομάδας σε σχέση εξάρτησης – καταναγκασμού. Η

¹⁰⁷ Στην παραδοσιακή κοινωνία τα όρια μεταξύ της θρησκευτικής και της μαγικής έκφρασης για τις γυναίκες ήταν δυσδιάκριτα. Η χριστιανική διδασκαλία δεν κατόρθωσε να τις απαλλάξει ολοκληρωτικά από τον πρωτόγονο φόβο, που δημιούργησε τις δεισιδαιμονίες και τις λαϊκές δοξασίες. Η τάση των γυναικών να μεγαλοποιούν και να μεταπλάθουν φαινόμενα, τα οποία δεν μπορούσαν να ερμηνεύσουν με την κοινή τους λογική, τις συνέδεσε άρρηκτα με τη μεταφυσική και τη μαγεία.

¹⁰⁸ «...πότε μετέβαινεν εις τας πλησιόχωρους εκκλησίας, των οποίων κατά τύχην ετελείτο η μνήμη κομίζουσα λαμπάδα κίτρινου κηρού, χυμένην ιδίαις αυτής χερσί, και ίσην ακριβώς προς της ασθενούς το ανάστημα.....» Γ. Βιζυηνός, «Διηγήματα Α'», Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988, «Το αμάρτημα της μητρός μου». Τις ασθένειες συνήθως κατά το 19^ο αιώνα τις θεράπευε ο ιατρός, «Πάσα νόσος άγνωστος εις το λαόν, δια να θεωρηθή ως φυσικόν πάθος, πρέπει ή να υποχωρήση εις τας στοιχειώδεις ιατρικάς του τόπου γνώσεις, ή να επιφέρη τον θάνατον. Ευθύς ως παραταθή και χρονίση, αποδίδεται εις υπερφυσικάς αιτίας και χαρακτηρίζεται ως εξωτικόν....». Όμως υπήρχαν ορισμένες ασθένειες, στις οποίες θεωρούνταν πιο αποτελεσματική η επέμβαση του εξορκιστή, «Άλλως τε ο ιερεύς ανέγνωσεν ήδη επί της ασθενούς τους εξορκισμούς του κακού, δια παν ενδεχόμενον». Στη Βιζύη μάλιστα πίστευαν ότι κάποιες χρόνιες ασθένειες αποδίδονταν σε δαίμονες, σε νεράιδες, ξωτικά που έχουν υπερφυσικές δυνάμεις και καιροφυλαχτούν σε άσχημο τόπο. Έπρεπε επομένως οι αρρώστιες να καταπολεμηθούν και αναλόγως με ξόρκια, βότανα και άλλα μαγικά μέσα, «...Η ασθενής εκάθησεν εις άσχημον τόπον. Επέρασεν νύχτα τον ποταμόν, καθ' ην στιγμήν αι Νηρηίδες ετέλουν άόρατοι τα όργια των. Εδρασκέλισεν μαύρον γάτον, ο οποίος ήτο κυρίως ο έξω από εδώ μεταμορφωμένος....» στο Στ. Κυριακίδου, «Αι γυναίκες εις την λαογραφίαν», Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Σιδέρη, Εν Αθήναις, σελ. 142-143

άγνοια, η ευπιστία, η αβουλία, ο φόβος των ανθρώπων οδήγησαν στην εδραίωση τέτοιου είδους αυθεντιών. Πιο χαρακτηριστικά ο φόβος της Ανθής για το τι εκπροσωπεί η κυρά Παγώνα είναι ορατός και από το παρακάτω αποσπασμα του έργου του συγγραφέα: <<Ένα λόγο ήρκει να εκστομίση (η μάγισσα), ένα κόμβον να δέση, είτε ένα καβαλιστικόν ψηφίον να χαράξη εις το τρίστρατον κι ετελείωσαν όλα δια την Ανθήν>>.

Παράλληλα με αυτά, οι άνθρωποι φαίνονται να αποδέχονται την ύπαρξη κάποιας ανώτερης δύναμης, την οποία και θέλουν να βρίσκεται στο πλευρό τους. Έτσι, προσεύχονται και προσπαθούν να εξιλεώσουν το θεό τους, ώστε να ακολουθούν τις σωστές αξίες για μια ενάρετη ζωή.

5.6 Εκπαίδευση

Η εκπαίδευση αποτελούσε έναν από τους τομείς, όπου εξέφραζε με τον πιο καθαρό τρόπο τη διαφοροποίηση των κοινωνικών ρόλων των ανδρών και γυναικών του 19^ο αιώνα. Παρά το διάταγμα του 1834, που κατοχύρωνε νομοθετικά την υποχρεωτική δημοτική εκπαίδευση και για τα δύο φύλα και τη μόρφωση της δασκάλας¹⁰⁹ και παρά το γεγονός ότι η κατάσταση στην εκπαίδευση μετά την απελευθέρωση έκανε επιτακτική τη λήψη άμεσων και

¹⁰⁹ Η ιδιωτική πρωτοβουλία άνοιξε το δρόμο στη Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών, διατηρώντας την εποχή αυτή πλήρη ανεξαρτησία στη χρονική διάρκεια και το είδος των σπουδών που παρείχε. Το 19ο αιώνα το Διδασκαλείο για τη μόρφωση της δασκάλας και το Παρθεναγωγείο για την παροχή γενικών γνώσεων, κυρίως στις κοπέλες που είχαν οικονομική άνεση, ήταν το σχήμα της Μέσης Εκπαίδευσης των κοριτσιών, που γινόταν αποδεκτό από την Πολιτεία.

ριζικών μέτρων, η γυναικεία εκπαίδευση αναπτύχθηκε κατά πολύ λιγότερο από την ανδρική.

Στην πραγματικότητα η όποια παιδεία και η μόρφωση των κοριτσιών ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτη. Ολόκληρο το 19^ο αιώνα το κράτος άφηνε στην ιδιωτική πρωτοβουλία την όποια ευθύνη για τη διαμόρφωση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης των κοριτσιών, ακόμα και για την επαγγελματική μόρφωση της δασκάλας¹¹⁰. Η γυναικεία εκπαίδευση απέβλεπε καθαρά και μόνο στη μόρφωση της <<οικοδέσποινας>> με έμφαση στις ξένες γλώσσες, τα οιασδήποτε χειροτεχνήματα, την μουσική και το χορό¹¹¹. Η αναγκαιότητα επίσης μιας κάποιας <<ειδικής μόρφωσης>> για τα κορίτσια, η οποία θα τα προετοίμαζε για τα καθήκοντα της συζύγου, της μητέρας και της οικοδέσποινας έκανε την εμφάνισή της επίσης το 19^ο αιώνα¹¹². Επίσης, υπήρχε κάποια διαφοροποίηση σε

¹¹⁰ Κυριότερα χαρακτηριστικά της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης των κοριτσιών το 19ο αιώνα είναι τα εξής: α) Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι διαφοροποιημένη από την αντίστοιχη μέση εκπαίδευση των αγοριών (παρθεναγωγεία από τη μια- Ελληνικά σχολεία και γυμνάσια από την άλλη), β) είναι υποβαθμισμένη και στα χρόνια φοίτησης και στο περιεχόμενο των σπουδών, γ) είναι διαμορφωμένη με βάση την αντίληψη ότι ο ρόλος των γυναικών είναι περιορισμένος μέσα στο σπίτι και την οικογένεια. Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, «Φρονίμους δεσποινίδας και αρίστας μητέρας. Στόχοι παρθεναγωγείων και εκπαιδευτική πολιτική στον 19^ο αιώνα» στο Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου «Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας», τόμος Β', Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας- Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1986, σελ. 476-496

¹¹¹ «Η κόρη έχει όλην την μόρφωσιν και την παιδείαν, την απαιτούμενην δια το φύλον, δια την τάξιν της. Γνωρίζει τέσσερας γλώσσας, γνωρίζει μουσικήν, ζωγραφικήν, χειροτεχνήματα.» στο Γ. Βιζυηνός, «Διηγήματα Α΄», Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988, «Μεταξύ Πειραιώς και Νεαπόλεως»

¹¹² Οι σκοποί της γυναικείας αγωγής κατά το 19ο αιώνα διακρίνονται από μια διάσταση εθνική, η οποία παρουσιάζεται ως επιδίωξη να δοθεί «ελληνοπρεπής και χριστιανική αγωγή/ εκπαίδευση» στις «θυγατέρες του έθνους», από μια διάσταση ηθικοποιητική, δηλαδή διαμόρφωση ηθικής και ευσεβούς προσωπικότητας, κοινωνικοποιητική (εκπαίδευση και αγωγή κατάλληλη για τον επιφυλασσόμενο -από την κοινωνία- για αυτές ρόλο, ώστε να αποτελέσουν «φρόνιμες δεσποινίδες, έντιμοι σύζυγοι και φιλόστοργες μητέρες», γνωστική/ μορφωτική, μετάδοση δηλαδή των γνώσεων εκείνων που θεωρούνται αναγκαίες για την εκπλήρωση του κοινωνικού ρόλου των γυναικών και σύμφωνη με τη «φύση» τους και τέλος από μια διάσταση προωθητική της επαγγελματικής κατάρτισης, η προετοιμασία δηλαδή διδασκαλισσών και νηπιαγωγών προκειμένου να ικανοποιηθούν οι ανάγκες της εκπαίδευσης των θηλέων. Κ. Δαλακούρα, «Η εκπαίδευση των γυναικών στις ελληνικές κοινότητες της οθωμανικής αυτοκρατορίας (19^{ος} αι. -1922).

ότι αφορά την δευτεροβάθμια εκπαίδευση των αγοριών και κοριτσιών, και αυτό στηριζόταν στο σκεπτικό ότι ήταν διαφορετική <<η φύσις>> και ο <<προορισμός>>¹¹³ των γυναικών στη ζωή και επομένως ο σκοπός των σχολείων ήταν να γίνουν <<φυτώρια για καλές και χρηστές μητέρες>>¹¹⁴. Το γεγονός αυτό αποδεικνύεται περίτρανα και από τα ποσοστά φοίτησης των μαθητριών στα Δημοτικά Σχολεία, που ήταν ιδιαίτερα μικρός, αλλά και από μια γενικότερη εικόνα που δίδεται περί του αναλφαριθμισμού των γυναικών στη χώρα, ο οποίος έφτανε σύμφωνα με την απογραφή του 1879 στο 93%, τη στιγμή που οι αναλφάβητοι άνδρες αποτελούσαν το 69%¹¹⁵.

Πράγματι, στα διηγήματα τόσο του Γ. Βιζυηνού, όσο και των Α. Παπαδιαμάντη και Α. Καρκαβίτσα πέρα από κάποιες μεμονωμένες περιπτώσεις κοριτσιών που είχαν την δυνατότητα να αποκτήσουν κάποια παιδεία, οι γυναίκες παρουσιάζονται στην πλειονότητά τους αμόρφωτες και απλοϊκές. Αυτό συνέβαινε γιατί και η γενικότερη στάση της κοινωνίας όσον αφορά τη

Κοινωνικοποίηση στα πρότυπα της πατριαρχίας και του εθνικισμού», Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 240-243

¹¹³ Ο «προορισμός» και η «φύση» των γυναικών καθόριζαν το περιεχόμενο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης των κοριτσιών, η οποία περιελάμβανε μαθήματα όπως το ευαγγέλιο, τη μητρική γλώσσα την καλλιτεχνία, τα εργόχειρα, τη γυμναστική, την εθνική ιστορία. Ο προορισμός δηλαδή της μαθήτριας δικαιολογούσε την προετοιμασία της για τα «οικιακά έργα», ενώ η «φύση» της απέκλειε τη διδασκαλία πολλών μαθημάτων γιατί κινδύνευε η υγεία των μαθητριών (η άποψη αυτή είναι διατυπωμένη στο πρώτο Ωρολόγιο και Αναλυτικό πρόγραμμα Μαθημάτων των Παρθεναγωγείων και δημοσιεύτηκε στις 21/8/1893)

¹¹⁴ Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, «Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις και μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1929)» στο «Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα (προσπάθειες, αδιέξοδα, προοπτικές)», Επιμέλεια Αν. Καζαμία-Μ. Κασσωτάκη, Ρέθυμνο 1986, σελ.91

¹¹⁵ Σύμφωνα με την απογραφή, το 93% των γυναικών δεν ήξερε να γράφει ούτε το όνομά του και υπήρχαν είκοσι δήμοι στη χώρα, όπου οι γυναίκες δεν ήξεραν ούτε καν απλή ανάγνωση. Άλλωστε, τα περισσότερα σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης των κοριτσιών ήταν συγκεντρωμένα στην Αθήνα και την Ερμούπολη και μόνο από την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα άρχισαν να επεκτείνονται και σε άλλες πόλεις. Οι μαθήτριες επομένως από την υπόλοιπη χώρα αναγκάζονταν να περιοριστούν στις στοιχειώδεις γνώσεις του Δημοτικού Σχολείου.

φοίτηση των νέων κοριτσιών στα σχολεία την εποχή αυτή ήταν επιφυλακτική, καθώς εθεωρείτο ότι η εκπαίδευση προξενούσε βλάβη παρά ωφέλεια στα κορίτσια. Τα αγόρια αντίθετως μορφώνονταν, διότι θα αποτελούσαν ενεργά μέλη της κάθε κοινωνίας και η μόρφωσή τους αποτελούσε απαραίτητο βήμα για την απαλλαγή από την όποια μορφή μπορούσε να έχει μια χειρωνακτική εργασία. Στο διήγημα <<Το αμάρτημα της μητρός μου>>, ο Βιζυηνός δε χάνει την ευκαιρία να δηλώσει πόσο απαραίτητη και σημαντική ήταν η εκπαίδευση για τα αγόρια. Πιο ενδεικτικά: <<Ο μεγαλύτερος μου αδερφός ώφειλε να μάθη την τέχνην του πατρός μου, διά να λάβη εν τη οικογενεία τον τόπον εκείνου. Εγώ έμελλον ή μάλλον ήθελον να ξενιτευθώ. Αλλά προ τούτου έπρεπε να μάθωμεν όλοι τα γράμματα μας, έπρεπε να ξεσχολήσωμεν. Διότι, έλεγεν η μήτηρ μας, άνθρωπος αγράμματος, ξύλον απελέκητον>>¹¹⁶.

Για τις γυναίκες όμως η εκπαίδευση είχε ένα καθαρά διακοσμητικό χαρακτήρα, αφού όλα τα επαγγέλματα ήταν κλειστά για αυτές, και δεν υπήρχε κάποια ανοιχτή δίοδος πρόσβασης για κοινωνική κινητικότητα πέρα από κάποιες συγκεκριμένες επαγγελματικές δράσεις όπως του επαγγέλματος της δασκάλας και αυτού της υπηρέτριας. Επιπλέον, η διαφοροποίηση στην εκπαίδευση των αγοριών και κοριτσιών¹¹⁷ σήμαινε, εκτός των άλλων, ότι οι γονείς αντιμετώπιζαν με διαφορετικό τρόπο την εκπαίδευση των παιδιών τους. Η αντίληψη περί διαφορετικής κοινωνικής αποστολής των κοριτσιών απ' αυτή των αγοριών υπήρχε στους γονείς με αποτέλεσμα την πλήρη αδιαφορία

¹¹⁶ Γ. Βιζυηνός, «Διηγήματα Α'», Το αμάρτημα της μητρός μου» Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988

¹¹⁷ Η διαφορά στη φοίτηση των φύλων στο σχολείο οφειλόταν στην κρατική πολιτική, αφού το κράτος διέθετε σημαντικό μέρος του προϋπολογισμού του στην ανδρική εκπαίδευση, ενώ αντίθετα άφηνε τη γυναικεία στην ιδιωτική πρωτοβουλία και στις δωρεές, γεγονός που αποδείκνυε τον ταξικό και διακοσμητικό χαρακτήρα της

ή την άρνηση των ίδιων των γονιών να στείλουν τα κορίτσια τους στο σχολείο¹¹⁸.

Στο διήγημα <<Το αμάρτημα της μητρός μου>> γιατί στα άλλα δυο διηγήματα που τίθενται σε εξέταση δεν γίνεται κάποια αναφορά στο θέμα της εκπαίδευσης, ο συγγραφέας ισχυρίζεται πως η μητέρα του δεν πίεζε το ίδιο τα παιδιά της αγόρια και κορίτσια να παρακολουθήσουν το σχολείο. Βέβαια ακόμα και όταν οι γονείς έστελναν τα κορίτσια τους στο σχολείο, τα περισσότερα δεν τελείωναν όλες τις τάξεις του δημοτικού. Ένας μεγάλος αριθμός κοριτσιών εγκατέλειπε τη φοίτηση μετά την τρίτη ή την τέταρτη τάξη, αφού ένα άλλο σημαντικότερο, για τα κρατούντα κοινωνικά ήθη της εποχής, καθήκον έπρεπε να εκπληρωθεί. Τα κορίτσια όφειλαν να ετοιμάσουν την προίκα τους και το έργο αυτό απαιτούσε αρκετά χρόνια δουλειάς¹¹⁹. Την εποχή αυτή κυκλοφορούσαν άλλωστε έντονα διάφορες επικλήσεις περί απομάκρυνσης των γυναικών από την εκπαίδευση. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι <<Ως και εις τα γράμματα δεν την εβίαζεν. Αν ήθελεν, επήγαιεν εις το σχολείον, αν δεν ήθελεν, έμενεν εις την οικίαν. Πράγμα το οποίον εις ημάς (εννοεί τα αγόρια) δια κανέναν λόγον δεν επετρέπετο>>¹²⁰.

«Περί των ανδρών επί τέλους κάμετε ό,τι θέλετε, αλλά αφήσατε τας γυναίκας. Αφήσατε το ωραίον φύλον να είναι δροσερόν, να αποτελή μιαν όασιν,.....Να μανθάνωσιν μιαν απλούστατην γραμματικήν, τόσην ώστε να ορθογραφώσι την

γυναικείας εκπαίδευσης

¹¹⁸ Γ. Ληξουριώτης, «Κοινωνικές και νομικές αντιλήψεις για το παιδί τον πρώτο αιώνα του Νεοελληνικού κράτους», Ίδρυμα ερευνών για το παιδί, εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα 1986, σελ. 124-125

¹¹⁹ ο.π., σελ. 128

γλώσσαν μας, τίποτε περιπλέον.....Θέλωμεν κόρας ευφυείς, χαριέσσας με ολίγον άρωμα οικοκυροσύνης, με ολίγην κλίσην δια την μουσικήν»¹²¹.

Τέλος, η ισχυρή ώθηση της γυναικείας εκπαίδευσης είχε άμεση σχέση με την τεράστια αριθμητική και οικονομική δύναμη της αστικής τάξης, που την ίδια εποχή γνώριζε μεγάλη ανάπτυξη. Παρόλο όμως το ενδιαφέρον για την παιδεία των κοριτσιών και τις αξιόλογες κινήσεις προς την προώθηση της, όπως και στις περιοχές της ελευθερωμένης Ελλάδας το ενδιαφέρον για την εκπαίδευση των κοριτσιών δεν φανέρωνε καμία αλλαγή των αντιλήψεων των λαϊκών στρωμάτων πάνω στο θέμα της παιδείας των κοριτσιών. Το γεγονός αυτό αποδεικνύεται, αν λάβει κανείς υπόψη τη διαφορετική στάση της μητέρας του Βιζυηνού για την εκπαίδευση των παιδιών της, αγοριών και κοριτσιών.

5.7. Η Ενδυμασία

Από τα διηγήματα μπορούμε να βγάλουμε κάποια συμπεράσματα σχετικά με τα ρούχα που φορούσαν οι άνθρωποι των τότε κοινωνιών. Φαίνεται πως οι γυναίκες φορούσαν φούστες και φορέματα μακριά και σε καμία περίπτωση, φυσικά, παντελόνια. Επιπλέον, τα ρούχα φανερώνουν και το οικονομικό υπόβαθρο, αλλά και την κοινωνική θέση των ανθρώπων. Έτσι, για παράδειγμα στο έργο του Παπαδιαμάντη <<Η Φόνισσα>> η Φραγκογιαννού, που ήταν φτωχή, είχε σκισμένες κάλτσες, πατημένα

¹²⁰ Γ. Βιζυηνός, «Διηγήματα Α΄», «Το αμάρτημα της μητρός μου», Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1988

¹²¹ Ε. Βαρίκα, «Η εξέγερση των κυριών – Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907», Κατάρτι,

παπούτσια και, λογικά, θα κατείχε μία μόνο <<φουστάνα>>, την οποία φορούσε κάθε μέρα. Αντίθετα, ο <<πολίτης>> που την κυνηγά στο τέλος του έργου <<εφόρει φράγκικα>>, που σηματοδοτεί είτε την οικονομική άνεση να τα φορά ή κάποια σημαντική θέση στη διοίκηση ή τη φύλαξη της περιοχής.

Η εμφάνιση της Λυγερής μεταφέρει τον αναγνώστη σε μια άλλη γλωσσική περιοχή, στο κείμενο της ειδυλλιακής γραφής. Η περιγραφή δεν επιδιώκει να μεταδώσει πληροφορίες που θα οδηγήσουν τον αναγνώστη να σχηματίσει μια εικόνα της Ανθής Στριμμένου ως ιδιαίτερου ατόμου, με την ιδιομορφία εκείνη που ζητάει από τους χαρακτήρες η ρεαλιστική γραφή. Μάλλον σκοπεύει στο να αναπαραστήσει περισσότερο τον <<τύπο>> της Λυγερής, όπως τον ξέρει ο αναγνώστης από τα ρομαντικά αναγνώσματα και από τη ζωγραφική της εποχής:

<<Η Ανθή ήτο τέλειος τύπος μιας λυγερής του χωρίου. Είχεν υψηλόν και ανδρικόν κάπως το ανάστημα· το στήθος εύρωστον· την μέσην περισφιγμένην και λυγεράν. Η κεφαλή της ωραία, εστηρίζετο επί λείου τραχήλου χυνομένου επι πλαστικοτάτου κορμού. Είχεν ηνωμένα μαύρα φρύδια, κάτω των οποίων μάτια κατάμαυρα γεμάτα από λάμψιν και μυστήριον εκρύπτοντο οπίσω από μικράς βλεφαρίδας. Είχε την μύτην εύγραμμον, με πτερύγια ομαλώς καμπυλωτά, ανακινούμενα εις ανησυχίας στιγμήν· το στόμα της μικρόν, δακτυλιδένιον στόμα, μ' ένα χαμόγελο επάνω του, το οποίον ηύξανε την καλλονήν, όπως σταγών δρόσου αυξάνει την καλλονήν του ρόδου. Κι έφερε με χάριν επάνω της η λυγερή φουστάνι από κλαδωτήν διάναν ολιγόπτυχον και

σάκον ομοιόχρωμον, σφιγμένον εις το στήθος και τους καρπούς των χειρών. Είχε την κεφαλή ασκεπή, με τα κατάμαυρα μαλλιά χωρισμένα εις την μέση και οπίσω πίπτοντα εις δύο πλεξίδας μακράς, ζευγαρωμένας εις τ' άκρα διακυανής ταινίας. Απ' όλου αυτής του σώματος, όπως εκάθητο, και της απλής ενδυμασίας της, πτυχουμένης εδώ κι εκεί, και με τας χείρας συνηνωμένας περί το παιδίον, με την ρεμβώδη έκφρασιν της αναμονής επί του προσώπου, εφαινετο αρχαίας Ελληνίδος άγαλμα, ζητούσης φιλοξενίαν>>.

Οι λέξεις δεν λένε τίποτα για την Ανθή Στριμμένου. Όλες υποδηλώνουν την <<ομορφιά>> όπως την αντιλαμβάνεται και τη μεταδίδει η ειδυλλιακή γραφή μέσα απο τα στερεότυπά της, και επισύρουν την προσοχή στη φορεσιά που κι αυτή υποδηλώνει την <<αισθητικότητα>> των ανθρώπων της υπαίθρου. Ο αναγνώστης δε διαμορφώνει κάποια ουσιαστική εικόνα για την ηρωίδα. Μέσα από τη γλώσσα της λογοτεχνίας ατενίζει περισσότερο θα έλεγε κανείς ένα ζωγραφικό πίνακα (ένα Λύτρα ίσως), και η παρομοίωση που συμπληρώνει το πορτρέτο μαρτυρεί τελικά το ιδεολογικό μήνυμα της περιγραφής: το αδιάσπαστο της <<ελληνικότητας>> από την αρχαιότητα ως τα σήμερα, τη συνέχεια εκείνη που, αν δεν διακρίνεται πουθενά μέσα στη νεοελληνική κοινωνική πραγματικότητα, μολαταύτα αναπαράγεται βιολογικά μέσα στους αιώνιους τύπους της φυλής. Η <<αγνή>> ύπαιθρος είναι ο τόπος, ο χώρος όπου θα πρέπει να τους αναζητήσουμε. Για το πόσο σημαντικό ρόλο έπαιξε η ενδυμασία χαρακτηριστικό είναι και το γεγονός της μητέρας του Βιζυηνού όταν αναφέρεται στα ρούχα του νεκρού συζύγου της και στο πως πρέπει να τοποθετηθούν μιλώντας με το μικρό της γιο.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, σαν γενικότερο συμπέρασμα θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι, η θέση της γυναίκας της τελευταίας εικοσαετίας του 19ου αιώνα όπως διαφαίνεται μέσα από την ηθογραφική πεζογραφία της γενιάς του 1880,(Βιζυηνός – Παπαδιαμάντης – Καρκαβίτσας) είναι υποτιμητική, υποδεέστερη εκείνης του ανδρός και αποκλεισμένης από οιασδήποτε έκφραση ελεύθερης επιλογής, σκέψης και γνώμης στον δημόσιο στίβο της ζωής.

Για τον Βιζυηνό θα μπορούσε να σημειωθεί ότι δεν είναι μονάχα από τους πρώτους που ανέδειξαν την ηθογραφική διηγηματογραφία, αυτό που κυρίως τον αναδεικνύει ως <<μοντέρνο>> από τη σκοπιά που εξετάζει το έργο του είναι το γεγονός ότι υποβάλλει σε δοκιμασία τον μέχρι αυτήν την στιγμή διαθέσιμο περί θανάτου λόγο και τον υπονομεύει αυτοαναφορικά, αντιπροτείνοντας έναν παράλληλο λόγο που αποκαλύπτει τη συμβατικότητα του πρώτου: που αποκαλύπτει, συνεπώς, και τη ρήξη του κοινωνικού ιστού, τον μύθο του συγκροτημένου υποκειμένου, την υπαρξιακή μοναξιά και την ανεπάρκεια των μεταφυσικών βιοθεωριών. Οι νεκρές κόρες και η μητέρα του <<Αμαρτήματος>> φαίνεται ότι είναι πρόσωπα σε ένα δράμα πολύ ευρύτερο από το προσωπικό τους.

Ο Παπαδιαμάντης γενικά προσπαθεί να δείξει με το έργο του <<Η Φόνισσα>> που ανήκει στην τελευταία περίοδο της ζωής του και την πιο γόνιμη και που χαρακτηρίζεται ως ρεαλιστική κοινωνική περίοδος, το αδιέξοδο της κοινωνίας του, να αμφισβητήσει την ιδέα της προόδου και να υποστηρίξει την

ιδέα της <<επιστροφής>> σε μια πιο αγνή, προκοινωνική συνθήκη εντός της κοινωνίας όμως που ζει το άτομο με την πιστή εφαρμογή των νόμων της φύσης, (και όχι εκτός αυτής, δηλαδή, με επιστροφή του ανθρώπου πίσω στη φύση και στην πρωταρχική του κατάσταση), όπως διαφαίνεται μέσα από την ιδέα της αναδρομής που κυριαρχεί στο κείμενο. Με τους θανάτους των κοριτσιών προκαλεί ένα ισχυρό ταρακούνημα στην κοινωνία, ενώ η βουκολική νοσταλγία για την ειδυλλιακότητα του παρελθόντος, που συναντούμε σε άλλα του διηγήματα, μετασχηματίζεται εδώ σε μια συγκλονιστική αναγνώριση των βίαιων και απελευθερωτικών δυνάμεων που συνυπάρχουν ενεργά στη φύση.

Με αυτά τα δεδομένα η Φόνισσα μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένα αντικοινωνικό μυθιστόρημα καθώς προσβλέπει στην επιστροφή σε ένα <<προκοινωνικό>> και <<φυσικό>> στάδιο, ενώ παράλληλα υιοθετεί την ιδέα της ανακύκλησης και της επιστροφής ως αφηγηματικό της τρόπο, δείχνοντας έτσι πόσο στενά συλλειτουργούν το ιδεολογικό με το αφηγηματικό στοιχείο. Μπορεί κανείς να διαφωνεί με τον αντικοινωνικό αναχωρητισμό του Παπαδιαμάντη, δεν μπορεί όμως να μην παραδεχτεί το πόσο αριστοτεχνικά συνθέτει το μυθιστόρημά του, ώστε αφήγηση και ιδεολογία να αλληλοεξυπηρετούνται. Το πιο σημαντικό όμως που θέλει να τονίσει ο συγγραφέας μέσω του έργου του που αποτελεί μια κοινωνική σάτυρα με δραματική μορφή, εντέλει, και μέσα από την τραγικότητα του προσώπου της Φόνισσας ή αλλιώς Φραγκογιαννούς, είναι την τραγική κατάσταση στην οποία περιέρχεται η γυναίκα όταν βιώνει την εκμετάλλευση και την περιφρόνηση του φύλου της από τον κοινωνικό περίγυρο, θέμα που είναι όχι μονάχα τοπικό αλλά

και παγκόσμιο.

Τέλος, σε ότι αφορά τον Ήλαιο πεζογράφο Ανδρέα Καρκαβίτσα, τον ηθογράφο και υπέρμαχο του δημοτικισμού μπορεί να υπογραμμιστεί ότι σε ότι αφορά τις μεταμορφώσεις των χαρακτήρων που συντελέστηκαν μέσα στο κείμενο, κανείς δεν μπορεί να φέρει ευθύνη. Τις οργάνωσαν και τις πραγματοποίησαν οι αμετάβλητοι, επιστημονικοί νόμοι της φύσης, που αποφασίζουν ποια είδη θα εξαφανιστούν, ποια θα προσαρμοστούν και ποια θα επιβιώσουν για να ευδοκιμήσουν στο μέλλον: <<Η Ανθή δεν είναι πλέον, όχι, η ονειροπόλος ερωμένη του Γεωργίου Βρανά. Είναι η θετική σύζυγος, η γυναίκα του Νικολού Πικοπούλου>>. Η φράση αυτή με την οποία κλείνει το μυθιστόρημα σφραγίζει μια για πάντα το τέλος της οργανικής κοινότητας, του <<τότε>> του αφηγητή, του ονειροπολήματος και της ειδυλλιακής γραφής. Ξεκινά, λοιπόν, να υμνεί, τη γέννηση μιας ακόμα καινούργιας κοινωνίας, το τώρα του αφηγητή, τη θετικότητα της ρεαλιστικής γραφής και σκέψης.

Με την <<Λυγερή>>, τέλος, γίνεται ορατή από τον συγγραφέα η μετάβαση από την κλειστή και περιορισμένη μορφή της οικονομίας, στην ανοιχτή διαδικασία της αγοράς με επακόλουθο την διείσδυση εξωγενών στοιχείων που οδήγησε σταδιακά στην αλλοίωση των σχέσεων τόσο σε οικονομικό, όσο και σε κοινωνικό επίπεδο.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αγγελόπουλος Π., *Φιλολογικά σημειώματα στο έργο των Καρκαβίτσα, Θεοτόκη, Σολωμού κ.ά., Θεσσαλονίκη, Θανάσης Αλτιντζής, 2003*
- Άγρας Τ., <<Καρκαβίτσας>>, Μούσα 5 (29), ετ. Γ', Δεκέμβριος 1922, σ. 87-90
- Άγρας Τ., <<Καρκαβίτσας Ανδρέας>>, Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια 13, Αθήνα, Πυρσός, 1933
- Αδάμος Τ., *Αντρέας Καρκαβίτσας, Η λογοτεχνική κληρονομιά μας - Από μια άλλη σκοπιά, Αθήνα, Καστανιώτης, 1979, σ.σ.37 - 74*
- Αθανασόπουλος, Β., *Οι μύθοι της ζωής και του έργου του Γ. Βιζυηνού, Καρδαμίτσας, Αθήνα, 1992*
- Ακρίτας Τ., *Γεώργιος Βιζυηνός, Αθήνα, 1952*
- Βαλέτας Γ, *Φιλολογικά στον Καρκαβίτσα - Μέρος πρώτο, Βιβλιογραφικά-Βιογραφικά-Κριτικά, Πάτρα, έκδοση του περ. Αχαϊκά, 1937*
- Βαλέτας Γ, *Βιβλιογραφία Ανδρέα Καρκαβίτσα, Αθήνα, 1940*
- Βαλέτας Γ, *Αντρέας Καρκαβίτσας - Ο κορυφαίος πεζογράφος του δημοτικισμού, Φιλολογική Πρωτοχρονιά, 1971, σ.σ. 101-121*

- Βαλέτας Γ., *Εισαγωγή στο έργο του Καρκαβίτσα - Βίος και έργο*, Αθήνα, ανάπτυπο από την έκδοση των Απάντων, 1973
- Βαρίκα Ελ., *Η εξέγερση των κυριών - Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907*, εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα 2004
- Βελουδής Γ., <<Βιζυηνός και Άουερμπαχ>>, Το Βήμα, 22/8/1980 (τώρα και στον τόμο Μονά ζυγά, σ. 37, Αθήνα: Γνώση, 1992)
- Βιζυηνός Γ., <<Το αμάρτημα της μητρός μου>>, Νεφέλη, Αθήνα 1988
- Vittì M., <<Ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής ηθογραφίας>>, Κέδρος, Αθήνα 1991,σελ. 173
- Γκασούκα Μ, <<Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις του φύλου - Ζητήματα εξουσίας και ιεραρχίας>>, Αθήνα 1998, σελ. 44
- Γκασούκα Μ., <<Η κοινωνική θέση των γυναικών στο έργο του Παπαδιαμάντη>>, Φιλιππότης, Αθήνα, 1998
- Δημητρακόπουλος Φ.Α. - Χριστοδούλου Γ.Α., <<Φύλλα εσκορπισμένα>> - Τα παπαδιαμαντικά αυτόγραφα (γνωστά και άγνωστα κείμενα), Καστανιώτης, Αθήνα, 1994
- Δημητρακόπουλος Φ., *Μικρή σύνοψη για τον Παπαδιαμάντη*, Δόμος, Αθήνα
- Δημητρακόπουλος Φ., *Άνθος της Εδέμ - Παπαδιαμαντικά κείμενα και μελέτες*, Φιλιππότης, Αθήνα
- Δημητρακόπουλος Φ., *Λεύκωμα Παπαδιαμάντη*, Ergo, Αθήνα,

2001

- Δρομάζος Στ., <<Ανδρέας Καρκαβίτσας, ο πρόδρομος του νεοελληνικού ρεαλισμού>>, Ελληνικά Γράμματα 55-57, 15/11 ως 15/12/1946, σ. 334-335, 350-351, 354 και 371
- Ζαμάρου Ρ., *Φύση και έρωτας στον Παπαδιαμάντη - Ο συγγραφέας κηπουρός*, Νεφέλη, Αθήνα, 2000
- Ζιώγου - Καραστεργίου Σ., *Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, Ιστορικό αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1986
- Θέμελης Γ., *Ο Παπαδιαμάντης και ο κόσμος του*, επιμέλεια: Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Διάπτων, Αθήνα 1991
- Θεοδοσοπούλου Μ., *Μετ' έρωτος και στοργής - Κείμενα για τον Παπαδιαμάντη*, Νεφέλη, Αθήνα
- Θρύλος Ά., <<Αντρέας Καρκαβίτσας>>, Νέα Εστία 15, αρ. 176 και 177, 15/4 και 1/5/1934, σ. 350-357 και 410-415 (= Μορφές της ελληνικής πεζογραφίας - Και μερικές άλλες μορφές, Αθήνα, Δίφρος, 1962, σ.σ.32 - 65)
- Ιωάννου Γ., *Ο της φύσεως έρωσ - Παπαδιαμάντης, Καβάφης, Λαπαθιώτης*, Δοκίμια, Κέδρος, Αθήνα
- Ιωσηφίδης Θ., <<Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες>>, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2003, σελ. 63
- Καλαντζοπούλου Β., *Καρκαβίτσας Ανδρέας*, Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό 4, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1985
- Καλογερόπουλος Α., *Ο θρους του δέρατος - Η μουσική στον*

Παπαδιαμάντη, Αρμός, Αθήνα, 1993

- Καλοσπύρος Ν., *Η αρχαιογνωσία του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη*, Εταιρεία Παπαδιαμαντικών Σπουδών, Δόμος, Αθήνα, 2003
- Καλταμπάνος Ν., *Υφολογική προσέγγιση στη <<Φόνισσα>> του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη*, Αθήνα, 1983
- Καμαριανάκης Ε., *Ο Γεώργιος Βιζυηνός*, Αθήνα, Εταιρεία Θρακικών Μελετών, 1961
- Καμπερίδης Λ., *Από τον Μπρετ Χαρτ στον Παπαδιαμάντη*, Δόμος, Αθήνα, 1992
- Καραντώνης Α., *Ανδρέας Καρκαβίτσας, Φυσιογνωμίες, Τ.α'*, Αθήνα, Παπαδήμας, 1977, σ.σ.195 - 205
- Καραντώνης Α., *Αντρέας Καρκαβίτσας, Κριτικά Μελετήματα*, Αθήνα, 1981,σ.σ.183 - 198
- Καραποτόσογλου Κ., *Ετυμολογικό γλωσσάρι στο έργο του Παπαδιαμάντη*, Δόμος, Αθήνα, 1988
- Καργάκος Σ., *Ξαναδιαβάζοντας τη Φόνισσα - Μια νέα κοινωνική και πολιτική θεώρηση του Παπαδιαμάντη*, Gutenberg, Αθήνα, 1987
- Καργάκος Σ., *Η πολιτική σκέψη του Παπαδιαμάντη*, Αρμός, Αθήνα, 2003
- Καρκαβίτσας Α., *Η Λυγερή*, Αθήνα, Εστία, χχ
- Κατσιμπαλής Γ.Κ., *Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης: Πρώτες κρίσεις και πληροφορίες*, Εστία, Αθήνα 1934
- Κατσιμπαλής Γ.Κ., *Αλ. Παπαδιαμάντης*, Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα, 1991

- Κεσελόπουλος Α., *Η λειτουργική παράδοση στον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη*, Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 1994
- Κεχαγιόγλου Γ., *Ο έρωτας στα χιόνια του Αλ. Παπαδιαμάντη*, Πολύτυπο, Αθήνα, 1984
- Κοκκινόφτας Κ., <<Ο Γεώργιος Βιζυηνός (1849-1896) και η σχέση του με την Κύπρο>>, Ακτή 12, Φθινόπωρο 1992, σ. 513-526
- Κοκόλης Ξ.Α., *Για τη <<Φόνισσα>> του Παπαδιαμάντη - Δύο μελετήματα*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1993
- Κολυβάς Ι.Κ., *Λογική της αφήγησης και ηθική του λόγου - Μελετήματα για τον Παπαδιαμάντη*, Νεφέλη, Αθήνα, 1991
- Κυριαζή Ν., <<Η κοινωνιολογική έρευνα, Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών>>, Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2005
- Κύρου Ά., *Συνέντευξη με τον Καρκαβίτσα*, Εστία, 5/2/1905
- Λυδάκη Α., *Ποιοτικές Μέθοδοι της Κοινωνικής Έρευνας*, Καστανιώτη, Αθήνα 2001
- Μαμώνη Κ., *Βιβλιογραφία Γ. Βιζυηνού, 1873-1962, Ανέκδοτα ποιήματα από τα χειρόγραφα <<Λυρικά>>*, Εταιρεία Θρακικών Μελετών, Αθήναι, 1963
- Μαστροδημήτρης Π. Δ., *Ηθογραφία και κοινωνική συνείδηση - Η ζωή και το έργο του Α. Καρκαβίτσα*, Προοπτικές και προσεγγίσεις - Μελέτες νεοελληνικής Φιλολογίας, Αθήνα, Νεφέλη, 1991, σ.σ.77 - 104

- Μαστροδημήτρης Π. Δ., *Η Λυγερή του Ανδρέα Καρκαβίτσα*, Ανάλεκτα Νεοελληνικής Φιλολογίας, Αθήνα, Νεφέλη, 1995, σ.σ.177 - 195
- Μερακλής Μ.Γ., <<Γεώργιος Βιζυηνός>>, Η ελληνική ποίηση Ρομαντικοί – Εποχή του Παλαμά – Μεταπαλαμικοί Ανθολογία – Γραμματολογία , Σοκόλης, Αθήνα, 1977,σ.σ.184 - 188
- Μερακλής Μ.Γ., <<Ελληνική λαογραφία - Κοινωνική συγκρότηση>>, Οδυσσεάς, Αθήνα 1992, σελ. 56
- Μητσάκης Κ., *Αναδρομή στις ρίζες: Γεώργιος Βιζυηνός*, Ελληνική Παιδεία, Αθήνα, 1977
- Μηλιώνης Χ., <<Γεώργιος Βιζυηνός>>, Γράμματα και Τέχνες 75, Οκτώβριος - Δεκέμβριος 1995, σ. 29
- Μισέλ Α., <<Κοινωνιολογία της οικογένειας και του γάμου>>, Gutenberg, Αθήνα 1987, σελ. 133
- Μουλλάς Π., *Το νεοελληνικό διήγημα και ο Γ.Μ. Βιζυηνός*, Νεοελληνικά διηγήματα, Αθήνα, Ερμής, 1980
- Μουλλάς Π., *Βιζυηνός Γεώργιος*, Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1984
- Μπαλούμης Επαμ. Γ., *Η λειτουργία του λαογραφικού στοιχείου στο έργο του Α. Καρκαβίτσα*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, Εκπαιδευτήρια Κωστέα Γείτονα, 1984
- Μπαλούμης Επαμ. Γ., *Ηθογραφικό διήγημα - Κοινωνικοϊστορική προσέγγιση - Καρκαβίτσας, Παπαδιαμάντης, Πολυλάς*, Αθήνα, Μπούρα,σ.σ.53 - 151

- Μπαλούμης Ε.Γ., *Ανδρέας Καρκαβίτσας: ο ανατόμος της λαϊκής κοινότητας*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1999
- Ξηρέας Μ., *Άγνωστα βιογραφικά στοιχεία και κατάλοιπα του Βιζυηνού*, Λευκωσία, 1949
- Ξύδης Θ. (επιμ.), *Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης – Ανδρέας Καρακαβίτσας και άλλοι*, Αθήνα, Αετός, 1955 (στη σειρά Βασική Βιβλιοθήκη, αρ.28)
- Παναγιωτόπουλος Ι.Μ., *Ο Καρκαβίτσας της στεριάς, της θάλασσας, της πατρίδας, Τα γράμματα και η τέχνη - Μελετήματα και προσωπογραφίες*, Αθήνα, Αστήρ, 1967, σ.σ.160 - 165
- Παπαδιαμάντη Α., *Άπαντα - 1981-1988*, Κριτική έκδοση Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Δόμος
- Παπαδιαμάντη Α., *Η Φόνισσα – Κοινωνικόν Μυθιστόρημα*, Αθήνα ΧΧ
- Παπαθανάση - Μουσιοπούλου Κ., *Λαογραφικές μαρτυρίες Γεωργίου Βιζυηνού*, Αθήνα, 1982
- Παπαταξιάρχης Ε. - Παραδέλλης Θ., *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αθήνα 1992
- Peri Massimo, *Στην οδό προς τον ελεύθερο πλάγιο λόγο - παρέμβαση, υποκατάσταση, διαπλοκή, Δοκίμια αφηγηματολογίας*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1994, σ.σ.45 - 98
- Πολίτη Τζ., *Η μυθιστορηματική κατεργασία της ιδεολογίας - Ανάλυση της Λυγερής του Ανδρέα Καρκαβίτσα*, Επιστημονική

Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. 20, Θεσσαλονίκη, 1981, σ.σ.315 - 351

- Πούχνερ Β., *Ο Γεώργιος Βιζυηνός και το αρχαίο θέατρο - Λογοτεχνία και λαογραφία στην Αθήνα της μπελ επόκ*, Πατάκης, Αθήνα, 2002
- Σαχίνης Α., *Παλαιότεροι πεζογράφοι: Α.Ρ. Ραγκαβής, Δ. Βικέλας, Γ. Βιζυηνός, Κ. Παλαμάς, Γ. Βλαχογιάννης*, Εστία, Αθήνα, 1982
- Σαχίνης Α., *Το διήγημα του Γ. Βιζυηνού*, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 1968
- Σαχίνης Απ., *Το μυθιστόρημα του Α. Καρκαβίτσα*, Νέα Εστία 58, αρ. 679, 15/10/1955, σ.σ. 1335 - 1340
- Σαχίνης Απ., *Αντρέας Καρκαβίτσας - Το νεοελληνικό μυθιστόρημα*, Αθήνα, Εστία, 1958 (και έκτη, διορθωμένη έκδοση, 1991), σ.σ.152 - 165
- Σιδεράς Αλ., <<Νέες μαρτυρίες για το έτος γεννήσεως του Γεώργιου Βιζυηνού>>, Νέα Εστία 142, 1/9/1997, ετ. ΟΑ', αρ. 1684, σ. 1252-1259
- Σιδερίδου - Θωμοπούλου Ν., *Η γυναίκα στο έργο του Α. Καρκαβίτσα*, Αθήνα, 1943 Σιδερίδου - Θωμοπούλου Ν., *Ο Αντρέας Καρκαβίτσας και η εποχή του*, Μελέτη, Αθήνα, 1959
- Σιδερίδου Ν. (εισαγ. επιμ.), *Ανδρέα Καρκαβίτσα Άπαντα IV*, Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, 1973, σ.σ.25 -33
- Σταυροπούλου Έ., *Ανδρέας Καρκαβίτσας, Η παλαιότερη πεζογραφία μας - Από τις αρχές της ως τον πρώτο παγκόσμιο*

πόλεμο (1880-1900), Η' , Αθήνα, Σοκόλης, 1997,σ.σ.174 - 217

- Στεργιόπουλος Κ., <<Γεώργιος Βιζυηνός>>, *Η παλαιότερη πεζογραφία μας - Από τις αρχές της ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, ΣΤ' , Σοκόλης, Αθήνα, 1997, σ. 34-58*
- Στεργιόπουλος Κ., *Διαίρεση και χαρακτηριστικά της πεζογραφίας του Καρκαβίτσα, Αντίχαρη, Αφιέρωμα στον καθηγητή Σταμάτη Καρατζά, Αθήνα, Ε.Λ.Ι.Α., 1984, σ.σ.435 - 444*
- [Συλλογικό] *Ποιος ήταν ο Γεώργιος Βιζυηνός - Εκατόν σαράντα έτη από τον θάνατό του, Ευθύνη, Αθήνα, 1988*
- Tonnet Η., *Ιστορία του ελληνικού μυθιστορήματος, Πατάκη, Αθήνα 2001*
- Χρηστέα – Δουμάνη Μ. , <<Η Ελληνίδα μητέρα άλλοτε και σήμερα>>, εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1989, σελ. 73
- Χρυσανθόπουλος Μ., *Γεώργιος Βιζυηνός: μεταξύ φαντασίας και μνήμης, Εστία, Αθήνα, 1994*

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Berelson B. & P.F. Lazarsfeld, <<*The Analysis of Communication Content*>>, Chicago & New York: University of Chicago and Columbia University, 1948
- Campbell J. K., <<*Honour, Family and Patronage:A study of*

- Instructions and Moral Values in Greek Mountain Community>>*,
Oxford Clarendon Press, 1964
- Dubish J., <<*Gender and Power in Rural Greece*>>, Princeton University Press, New Jersey 1986
 - Mead M. <<*Male and Female - A study of the sexes in a changing world*>>, Peugin, New York 1967, p.10
 - Tilly L – Scott J., <<*Women, Work and the Family*>>, Rinehart & Winston, New York 1978
 - Weber R. P., <<*Basic Content Analysis*>>, Sage Publications, London 1990

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ ΓΙΑ ΒΙΖΥΗΝΟ

- <http://www.snhell.gr/anthology/writer.asp?id=74>
(Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού - αποσπάσματα από το ποιητικό και πεζογραφικό έργο του συγγραφέα)
- <http://www.komvos.edu.gr/diaglossiki/NeoellinikiPezografia.htm> (Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας)
- http://www.mikrosapoplous.gr/extracts/to_amartima_tis_mitros_mou.htm (παρατίθεται το διήγημα Το αμάρτημα της μητρός μου)
- <http://www.sarantakos.com/nkb.html> (σύνδεσμοι που οδηγούν σε αποσπάσματα από το έργο του συγγραφέα)

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ ΓΙΑ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

- <http://book.culture.gr/> (Εθνικό Κέντρο Βιβλίου - βιογραφικά και εργογραφικά στοιχεία του συγγραφέα)
- <http://www.mikrosapoplous.gr/extracts/extracts.htm>
(ανθολογούνται τα έργα: Άψαλτος, Έρωσ-Ήρωσ, Η Φόνισσα, Ο Αλιβάνιστος, Όνειρο στο κύμα, Στρίγγλα μάνα).
- <http://gym-platan.chan.sch.gr/pap/> (κόμβος του Γυμνασίου Πλατανιάς Χανίων αφιερωμένος στον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη)
- Βαγγέλης Αθανασόπουλος, <<Από τη Μετανάστιδα στη Φόνισσα, και από τη Φόνισσα στη Γυναίκα πλέουσα>>, εφημ. Ελευθεροτυπία (δημοσίευση: 28-12-2001),http://www.enet.gr/online/online_hprint.jsp?q%D0%E1%F0%E1%E4%E9%E1%EC%DC%ED%F4%E7%F2&a=&id=90036692
- Ευγενία Ζωγράφου, <<Μελέτες για τον Παπαδιαμάντη>>, εφημ. Ριζοσπάστης, (δημοσίευση: 1/11/2001),
<http://www.rizospastis.gr/wwwengine/storyPlain.doid=1009200&action=print>
- Ευθύμης Κουφογιάννης, Η Φόνισσα στο <<Η Κοινωνική διάσταση στο έργο του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη>>, εφημ. Αυγή, (δημοσίευση: 6/10/2011),

<http://archive.avgi.gr/ArticleActionshow.action?articleID=643210>

- Χριστόφορος Μηλιώνης, <<Θρησκευτικότητα, γλώσσα, ηθογραφία>>, εφημ.Ελευθεροτυπία,(δημοσίευση:28-12-2001),http://www.enet.gr/online/online_hprint.jsp?q=%D0%E1%F0%E1%E4%E9%E1%EC%DC%ED%F4%E7%F2&a=&id=25083028

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ ΓΙΑ ΚΑΡΚΑΒΙΤΣΑ

- <http://book.culture.gr/> (Εθνικό Κέντρο Βιβλίου - βιογραφικά και εργογραφικά στοιχεία του συγγραφέα)

ΠΗΓΕΣ ΑΠΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

- Διαβάζω 306, 3/3/1993
- Ελληνική Δημιουργία8, αρ.82, 1/7/1951
- Λογοτεχνικό Δελτίο14, ετ.Γ', 1/1967
- Νέα Εστία28, ετ.ΞΔ', αρ.1517, 15/09/1990

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΥΠΟΘΕΣΗ ΕΡΓΩΝ:

A) ΒΙΖΥΗΝΟΥ <<ΤΟ ΑΜΑΡΤΗΜΑ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΣ ΜΟΥ>>(1883)

B) ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ << Η ΦΟΝΙΣΣΑ>>(1903)

Γ) ΚΑΡΚΑΒΙΤΣΑ <<Η ΛΥΓΕΡΗ>>(1896)

A) ΥΠΟΘΕΣΗ ΕΡΓΟΥ << ΤΟ ΑΜΑΡΤΗΜΑ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΣ ΜΟΥ>> ΤΟΥ ΒΙΖΥΗΝΟΥ

Αρχικά ο συγγραφέας μας παρουσιάζει τα κύρια πρόσωπα του έργου, την Αννιώ, τη μοναδική αδελφή που ο ίδιος γνωρίζει, η οποία είναι και άρρωστη, και τη χήρα μητέρα τους, η οποία είναι προσηλωμένη σ' αυτήν και παραμελεί τα τρία αγόρια της. Η αρρώστια της Αννιώς επιδεινώνεται και τελικά πεθαίνει. Η μητέρα τότε αποφασίζει και υιοθετεί μια ψυχοκόρη, που τη μεγαλώνει με υπερβολική στοργή και την παντρεύει, για να υιοθετήσει στη συνέχεια ένα άλλο, πολύ μικρό κοριτσάκι, κάτι που προξενεί την έντονη αντίδραση των αγοριών.

Στις αντιδράσεις των γιων της, η μητέρα αποφασίζει να τους αποκαλύψει το τρομερό μυστικό της. Η εμμονή της με τις υιοθεσίες των κοριτσιών οφείλεται σε

ένα τραγικό γεγονός, για το οποίο νιώθει τύψεις εδώ και χρόνια. Οι ενοχές που τη βασάνιζαν ήταν επειδή η ίδια είχε καταπλακώσει άθελά της στον ύπνο της ένα από τα παιδιά της (το μοναδικό τότε κοριτσάκι της, που ήταν βρέφος το Αννιώ της) και οι υιοθεσίες είχαν ως στόχο την εξιλέωσή της και την αναπλήρωση του τραγικού κενού που ένιωθε. Οι τύψεις όμως του μητρικού πάθους που έχει γίνει ενοχή δεν μπόρεσαν να απαλυθούν ούτε και μετά τη συγχώρεση του Πατριάρχη Ιωακείμ στην Κωνσταντινούπολη, όπου και την οδήγησε ο γιος της για να εξομολογηθεί, με την ελπίδα ότι θα γαληνέψει η ψυχή της. Όπως χαρακτηριστικά λέει στον γιο της μετά τη συγχώρεση:

<< Τί να σε 'πω, παιδί μου! Ο Πατριάρχης είναι σοφός και άγιος άνθρωπος. Γνωρίζει όλαις ταις βουλαίς και τα θελήματα του Θεού, και συγχωρνά ταις άμαρτίαις όλου του κόσμου. Μά, τί να σε 'πω! Είναι καλόγερος. Δέν έκαμε παιδιά, για να 'μπορή να γνωρίση, τί πράγμα είναι το να σκοτώση κανείς το ίδιο το παιδί του!>>

B) ΥΠΟΘΕΣΗ ΕΡΓΟΥ <<Η ΦΟΝΙΣΣΑ>> ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Κεντρικό πρόσωπο στο έργο του Παπαδιαμάντη <<Φόνισσα>> είναι η Φραγκογιαννού (σύζυγος του Γιάννη Φράγκου) μια ηλικιωμένη γυναίκα εξήντα χρόνων, χήρα, η οποία έζησε μια ζωή βασανισμένη τόσο ως παιδί, όσο και ως μητέρα και κατόπιν ως γιαγιά μαθημένη πάντοτε να υπηρετεί χωρίς αντιρρήσεις τους ανθρώπους του περιβάλλοντός της. Η πείρα λοιπόν την δίδαξε ότι η ζωή για μια γυναίκα είναι γεμάτη με βάσανα και η θεωρία της υποστήριζε ότι η γέννηση ενός κοριτσιού δεν φέρνει παρά μονάχα δυστυχία όχι μόνο για το ίδιο

το παιδί, αλλά και για την ίδια του την οικογένεια ιδίως όταν είναι φτωχή μιας και θεωρείται ότι αποτελεί οικονομικό βάρος.

Ένα βράδυ καθώς ξενυχτάει μπροστά από την κούνια της άρρωστης νεογέννητης εγγονής της, περνούν μπροστά από τα μάτια της όλες οι δύσκολες στιγμές που έζησε. Το μυαλό της θολώνει και σκοτώνει το βρέφος προκαλώντας του ασφυξία, ενώ ο θάνατος από τον γιατρό θεωρείται φυσιολογικός. Αν και αισθάνεται τύψεις και ενοχές, εντούτοις δεν φαίνεται να μετανιώνει για την πράξη της. Αντιθέτως, της έχει γίνει έμμονη ιδέα ότι ο θεός της έχει επιβάλει αυτόν τον ρόλο ύστερα από θεική παρέμβαση που θα πρέπει κάθε φορά να φέρει εις πέρας προκειμένου να σώσει τον κόσμο απαλλάσσοντάς τον από τα μικρά κορίτσια.

Τα επόμενα εγκλήματα της έχουν ως θύματα τρία μικρά αθώα κορίτσια που σκοτώνει χωρίς τύψεις, αλλά και χωρίς να έχει συνειδητοποιήσει το κακό που έχει προκαλέσει. Η χωροφυλακή την υποψιάζεται και αποφασίζει να την συλλάβει με αφορμή ένα έγκλημα που ποτέ της όμως δεν έχει διαπράξει. Τον πνιγμό, δηλαδή, ενός κοριτσιού μέσα σε ένα πηγάδι που έγινε ενώ κοντά του εκείνη την χρονική στιγμή βρισκόταν η Φραγκογιαννού. Αν και είχε ευχηθεί να πνιγεί το παιδί, η ίδια εντούτοις ποτέ της δεν το έσπρωξε αλλά ούτε και βοήθησε όμως στο να διασωθεί. Στην προσπάθειά της μάλιστα να ξεφύγει από τους χωροφύλακες, αποφάσισε να καταφύγει στο ερημητήριο ενός ασκητή και να του εξομολογηθεί τα αμαρτήματά της. Την στιγμή όμως που προσπαθεί να περάσει μέσα από ένα στενό πέρασμα, η παλίρροια την προλαβαίνει και έτσι η γερόντισσα πεθαίνει ενώ βρίσκεται ανάμεσα στην ανθρώπινη και στην θεία δίκη.

Γ) ΥΠΟΘΕΣΗ ΕΡΓΟΥ << Η ΛΥΓΕΡΗ >> ΤΟΥ ΚΑΡΚΑΒΙΤΣΑ

Η Λυγερή (Ανθή) χάνει τον άνδρα που αγαπά (Βρανάς – καρολόγος) όχι γιατί της τον <<έκλεψε>> η φίλη της αλλά γιατί η ίδια τον άφησε από φόβο μην πάει ενάντια στους δικούς της, την οικογένειά της (ας μην ξεχνάμε ότι εκείνη την εποχή υπήρχε πατριαρχική κοινωνία), αλλά και στην κοινωνία του χωριού. Αναγκάζεται εν τέλει να παντρευτεί έναν άσχημο και φιλάργυρο άνδρα(έμπορο) εξαιτίας της υποταγής της στον πατέρα της, αλλά και στην ηθική τάξη, στους κανόνες της αγροτικής κοινωνίας όπου έχει μάθει να συμβιώνει μαζί.

Έτσι, ενώ αρχικά κανείς θα είχε την εντύπωση ότι στο τέλος η Λυγερή(Ανθή Στριμμένου) θα κάθεται μετανοημένη να κλαίει για την χαμένη της αγάπη(τον καρολόγο) και να μαραζώνει, εντούτοις δεν συμβαίνει όχι μονάχα αυτό (προς μεγάλη έκπληξη του οίουδήποτε), αλλά είναι και ευχαριστημένη που ήρθαν και κατά αυτόν τον τρόπο τα πράγματα ύστερα βέβαια και από την γέννηση του παιδιού της με τον σύζυγό της Νικολό Πικόπουλο. Τον οποίο και φαίνεται πλέον να υποστηρίζει. Η μητρότητα, λοιπόν, λειτούργησε σαν ένα είδος διαμεσολάβησης της ηρωίδας με το πεπρωμένο της και αναπόφευκτης αποδοχής αυτού.